

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

НОМАЦІЯ ЛЮДИНИ У СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ
(семантика та етимологія)

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Карагезової Таїсії Вячеславівни

Науковий керівник – доц. Глібчук Н. М.

Львів – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЗВ ОСІБ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ	13
1.1. Назви осіб в українській літературній мові як об'єкт лінгвістичних студій	13
1.2. Поняття категорії особи в українському мовознавстві	26
1.3. Дослідження номінації людини в українських діалектах	36
РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАЗВ ОСІБ У СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ	50
2.1. Назви осіб за родом діяльності та професією	53
2.2. Назви осіб за територіальною та національною ознаками.....	66
2.3. Назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем.....	68
2.4. Назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом	71
2.5. Назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями....	77
2.6. Міфологічні назви осіб та обрядові назви.....	98
РОЗДІЛ 3. ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ ОСІБ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК	103
3.1. Фонетичні діалектизми	104
3.2. Словотвірні діалектизми	110
3.3. Морфологічні діалектизми.....	117
3.4. Семантичні діалектизми	118
3.5. Фразеологічні діалектизми	125
3.6. Етнографічні діалектизми.....	126
ВИСНОВКИ	127
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	132

ВСТУП

Одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики є різноаспектне вивчення лексики в її сучасному стані та історичному розвитку, що можливе тільки при залученні інформації діалектологічних досліджень.

Із кінця 60-х років ХХ століття в українській діалектології поступово утвердився принцип системного вивчення лексики за тематичними групами. Це наближує мовознавців до вирішення низки завдань сучасної діалектології: забезпечення повноти вияву складу діалектної лексики, дослідження її семантики, функціональної диференціації, генези, створення цілісної картини ареального варіювання мови, укладання Лексичного атласу української мови, Словника українських діалектів та формування належної емпіричної бази для наступних досліджень¹.

З-поміж діалектних зон українського континууму віддавна увагу дослідників привертає Полісся як один із заповідних ареалів українських та слов'янських мовних і культурних старожитностей. Однак попри очевидні успіхи у вивченні поліських говорів, ця ділянка діалектології має досі чимало лакун.

Середньополіський діалект як один із говорів північноукраїнського наріччя здавна привертав увагу дослідників, зокрема, і діалектологів, що пояснюється тим, що середньополіські говірки «знаходяться в центрі поліського діалектного континууму, вони є говірками давньої формації зі стабільним протягом віків тубільним населенням»². Вони зберігають у собі архаїчні риси, які демонструють унікальні особливості мовлення і світобачення поліщуків.

Дослідження середньополіських говірок пов'язане з іменем Миколи Никончука, який упродовж майже сорока років вивчав говірки середньополіського діалекту (за його термінологією –

¹ Гриценко П. Ю. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти) / П. Ю. Гриценко // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти: матеріали доп. міжнар. наук. конф. (Глухів, березень 2004 р.). – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 19.

² Залеський А. М. Говірки Київського Полісся / А. М. Залеський // Київське Полісся. – Київ, 1989. – С. 41.

правобережнополіського). Зокрема, у своїй статті «Із лексики поліського села Листвин»¹ він представляє специфічну лексику зазначеної говірки (більше 350 слів). Крім того, у докторській дисертації «Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні»² мовознавець визначає проблеми відношення правобережнополіського діалекту до сусідніх говорів і здійснює внутрішню класифікацію цих говірок за матеріалами «Лексичного атласу Правобережного Полісся». Як зазначає П. Гриценко, у цій дисертації вперше вдалося окреслити членування середньополіського говору, поклавши в основу принцип поширення локалізмів³. Разом з цими дослідженнями виходить і низка інших видань, присвячених Полісся, у яких представлено різноплановий матеріал про матеріальну і духовну культуру поліщуків, зафіксовану в слові. Серед них матеріали міжнародної конференції «Полісся: мова, культура, історія»⁴ та «Полісся: етнікос, традиції, культура»⁵.

Цей ареал разом з іншими говорами північноукраїнського наріччя був у полі зору науковців, які на цій території досліджували різні тематичні групи лексики (М. Никончук⁶, В. Куриленко⁷, П. Романюк⁸, Ф. Бабій⁹, О. Никончук¹⁰, В. Мойсієнко¹¹, В. Конобродська¹², Г. Гримашевич¹³).

¹ Никончук Н. Из лексики полесского села Листвин / Н. Никончук // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря. – М.: Наука, 1968. – С. 79–92.

² Никончук М. Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні: монографія / М. Никончук. – Житомир: видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 316 с.

³ Професор Микола Васильович Никончук: матеріали до бібліографії вчених / упор., автор вступної статті Гриценко П. Ю. – К., 2007. – 80 с.

⁴ Полісся: мова, культура, історія: матеріали міжнародної конференції. – К., 1996. – 468 с.

⁵ Полісся: етнікос, традиції, культура. – Луцьк: Вежа, 1997. – 264 с.

⁶ Никончук М. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся / М. Никончук. – Київ: Наукова думка, 1985. – 312 с.

⁷ Куриленко В. Маргінальні зони на діалектологічній карті Полісся / В. Куриленко // Волинь–Житомирщина. – 2005. – №14. – С. 120–125.

⁸ Романюк П. Ф. Лексика некалендарних обрядов правобережного Полесья (на матеріалі свадяного обряду): дисс. канд. філол. наук / П. Ф. Романюк. – Житомир, 1984. – 294 с.

⁹ Бабій Ф. Деякі назви одягу в говірках Горинського Полісся / Ф. Бабій // Студії з мовознавства. – К., 1975. – С. 56–60.

¹⁰ Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 273–290.

¹¹ Мойсієнко В. Із поліської народної медичної термінології / В. Мойсієнко // Полісся: мова, культура, історія. – Київ, 1996. – С. 147–151.

¹² Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Л. Конобродська // Етнолінгвістичні студії. – Житомир: Полісся, 2007. – Т.1. – 356 с.

¹³ Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. Гримашевич. – Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка, 2002. – 184 с.

Говіркове мовлення досліджуваної території описане в хрестоматії «Говори української мови»¹. Варто згадати і фундаментальну працю «Говірка села Машеве Чорнобильського району»², а також «Говірки Чорнобильської зони»³, які репрезентують середньополіський мовний обшир. Також говірки Середнього Полісся представлені й у словниках П. Лисенка^{4 5}.

Слушно зазначає П. Гриценко про те, що в українському мовознавстві склалася ситуація, коли обсяг діалектної лексики, опрацьований у словниках, атласах і монографіях, виявився недостатнім. Окремі тематичні групи лексики представлено недостатньо, а частина зовсім не стала предметом вивчення. Таку ж непослідовність чи вибірковість можна простежити і стосовно діалектних зон, у яких здійснено запис лексики: інформацію про лексику одних ареалів уміщено в кількох описах, а інші ареали – обділено увагою дослідників⁶.

Вивчення живого народного мовлення, тобто говорів, – це важлива проблема українського мовознавства. Адже народні говори не тільки основа літературної мови, а й свідок її історії, джерело для подальшого розвитку та збагачення.

Назви осіб складають значну частину словника будь-якої літературної мови, адже людина завжди була об'єктом пильної уваги тих, хто її оточує, а її різноманітні характеристики на основі стосунків із іншими людьми, впливу явищ і предметів дійсності знайшли відображення у багатьох словах.

В українському мовознавстві є публікації, у яких проаналізовано назви осіб на сучасному мовному матеріалі. Це насамперед праці І. Ковалика⁷, Я. Закревської⁸,

¹ Говори української мови: зб. текстів. – К.: Наукова думка, 1977. – 591 с.

² Говірка села Машеве Чорнобильського району. – Ч. I–IV. – К.: Довіра, 2003–2006.

³ Говірки Чорнобильської зони: тексти. – К.: Довіра, 1996. – 359 с.

⁴ Лисенко П. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / П. Лисенко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 72 с.

⁵ Лисенко П. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.

⁶ Гриценко П. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти) / П. Гриценко // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти: матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції (Глухів, березень 2004 р.). – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 5.

⁷ Ковалик І. І. Словотворча категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю / І. І. Ковалик // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1958. – Кн. 5. – С. 139–153.

⁸ Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська. – Київ: Наукова думка, 1976. – 162 с.

Г. Дідківської¹, К. Городенської², О. Захарків³, Л. Родніної⁴, З. Сікорської⁵, Н. Клименко⁶, В. Коломієць⁷ та інших. З історичного словотвору та історичної лексикології відомі лише окремі дослідження, присвячені або конкретним суфіксам (напрацювання І. Олійника⁸, П. Білоусенка⁹, В. Токар¹⁰, Г. Віняр¹¹, К. Ленець¹²), або конкретним лексико-семантичним групам, основною джерельною базою яких слугували одна чи декілька пам'яток (праці Г. Малишко¹³, Т. Молодід¹⁴, П. Плюща¹⁵, А. Майбороди¹⁶, Ф. Непийводи¹⁷, І. Петличного¹⁸, Є. Чернова¹⁹ тощо). Актуальними є праці С. Бевзенка про словотвірні відмінності українських діалектів²⁰, І. Ковалика про іменниковий

¹ Дідківська Л. П. Назви осіб за професією у сучасній українській мові / Л. П. Дідківська // Мовознавство. – 1969. – № 5. – С. 18–23.

² Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 20–30.

³ Захарків А. Т. Словообразование имен существительных бойковского диалекта (названий носителя процессуального признака): дис. ... канд. филол. наук. – Львов, 1981. – 281 с.

⁴ Родніна Л. О. Варіанти назв осіб за місцем проживання і національністю в сучасній українській мові / Л. О. Родніна // Славистичний збірник. – Київ, 1963. – С. 188–197.

⁵ Сикорская З. С. Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного пограничья: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1972. – 29 с.

⁶ Клименко Н. Ф. Про вивчення семантики словотвірних одиниць / Н. Ф. Клименко // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 86–102.

⁷ Коломієць В. Т. Розвиток словотвору слов'янських мов у післявоєнний період / В. Т. Коломієць. – Київ: Наукова думка, 1975. – 302 с.

⁸ Олійник І. С. Іменники з суфіксом -ець на позначення назв осіб / І. С. Олійник // Дослідження з словотвору та лексикології. – Київ: Вища школа, 1983. – С. 34–38.

⁹ Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко. – Київ: Вид-во КДПУ, 1993. – 215 с.

¹⁰ Токар В. П. Із історії суфікса -щик (-чик) в українській мові / В. П. Токар // Наукові записки Дніпропетровського університету. – 1958. – Т. 64. – Випуск 15. – С. 81–91.

¹¹ Віняр Г. М. Словотвірні тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.

¹² Ленець К. В. Суфікс -щик (-чик) у назвах осіб / К. В. Ленець // Питання мовної культури. – Київ: Наукова думка, 1970. – Випуск 4. – С. 7–15.

¹³ Малишко Г. І. Словотвір іменників чоловічого роду в збірці Климентія Зіновієва «Вірші. Приповіді посполиті» / Г. І. Малишко // Дослідження з словотвору та лексикології. – Київ: Вища школа, 1985. – С. 48–52.

¹⁴ Молодід Т. К. Із спостережень над лексикою «Палінодії» З. Копистенського / Т. К. Молодід // Наукові записки КДУ. – 1958. – Т. 17. – № 13. – Випуск 2. – С. 142–164.

¹⁵ Плющ П. П. Із спостережень над мовою Пересопницького Євангелія / П. П. Плющ // Вісник КДУ. – 1965. – № 7. – С. 27–34.

¹⁶ Майборода А. В. Из истории украинского словообразования / А. В. Майборода // Суффиксальное образование существительных на материале украинских грамот XVI ст.: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1957. – 15 с.

¹⁷ Непийвода Ф. А. Лексика актових книг Стародубського міського уряду другої половини ХVІІ ст. / Ф. А. Непийвода // Дослідження з мовознавства. – Київ, 1962. – С. 57–76.

¹⁸ Петличний І. З. Лексика мови літопису Самовидця / І. З. Петличний // Доповіді до повідомлення ЛДУ ім. І. Франка. – 1961. – Випуск 9. – Ч. 1. – С. 129–132.

¹⁹ Чернов Є. І. З історії професійно-виробничої лексики української мови / Є. І. Чернов // Дослідження з лексикології і словотвору. – Київ: Вища школа, 1985. – С. 97–100.

²⁰ Бевзенко С. П. До характеристики відмінностей у словотворі української діалектної мови / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 68–73.

словотвір у говірці села Бітлі¹, В. Покальчука про суфіксальний словотвір іменників у надсянських говірках², Г. Шила про іменниковий словотвір у говорах басейну верхнього Дністра і верхньої Прип'яті³.

Також в українському мовознавстві наявні публікації, у яких проаналізовано назви осіб різних діалектних ареалів та досліджено продуктивні словотворчі суфікси, за допомогою яких утворено ці назви. Зокрема, це статті Марії Брус «Міфологічність гуцульського фемінікону»⁴, у якій зосереджено увагу на всіх міфологічних назвах осіб жіночої статі Гуцульщини, та «Назви жінок за діяльністю в гуцульському говорі»⁵, у якій проаналізовано ці назви та розглянуто на семантичному, словотвірному, стилістичному рівнях. Досліджуваній проблематиці присвячена стаття Стефанії Панцьо «Оцінні назви осіб у лемківських говірках: словотвірний аспект»⁶, у якій розглянуто ці назви, виділено словотвірні типи в межах афіксальної деривації та вказано їх продуктивність. Варто згадати статтю О. В. Фанти «Відсубстантивні суфіксальні іменники чоловічого роду в українських говорах Закарпаття»⁷, у якій описані словотвірні типи іменників, утворені від субстантивів за допомогою суфіксів *-ар*, *-ик* та *-ник* в українських говорах Закарпаття та вказано, що суфікси *-ар* та *-ник* найчастіше виступають у творенні назв осіб цього ареалу. Людмила Дика досліджувала «Суфіксальний словотвір іменників говірки села Любарці Бориспільського району Київської області»⁸. У статті А. О. Марчук «Особливості семантики і функціонування іменників на

¹ Ковалик І. І. Іменниковий словотвір у говірці села Бітлі на Львівщині / І. І. Ковалик // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 57–61.

² Покальчук В. Ф. Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсянських говірках на Волині / В. Ф. Покальчук // Українська діалектна морфологія. – Київ, 1969. – С. 52–57.

³ Шило Г. Ф. Словотвір іменників у говорах басейну верхнього Дністра і верхньої Прип'яті / Г. Ф. Шило // Питання словотвору східнослов'янських мов. – Київ, 1969. – С. 66–67.

⁴ Брус М. П. Міфологічність гуцульського фемінікону / М. П. Брус // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2010. – Випуск 23. – С. 41–46.

⁵ Брус М. П. Назви жінок за діяльністю в гуцульському говорі / М. П. Брус // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2012. – Випуск XXXII–XXXIII. – С. 123–127.

⁶ Панцьо С. Оцінні назви осіб у лемківських говірках: словотвірний аспект / С. Панцьо // Волинь–Житомирщина. – 2013. – № 24. – С. 79–85.

⁷ Фанта О. В. Відсубстантивні суфіксальні іменники чоловічого роду в українських говорах Закарпаття / О. В. Фанта // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2012. – № 1. – С. 453–458.

⁸ Дика Л. Суфіксальний словотвір іменників говірки села Любарці Бориспільського району Київської області / Л. Дика // Волинь–Житомирщина. – Випуск 6. – 2001. – С. 59–67.

позначення осіб жіночої статі»¹ проаналізовано значення іменників жіночого роду на позначення осіб за родом діяльності, партійною належністю, територіальним критерієм, функціонування їх у мові та досліджено їх словотворчі суфікси. Людмила Колеснік написала дисертацію «Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання»², у якій системно дослідила номінаційні процеси у межах тематичної групи лексики «Людина». Ґрунтовною є стаття Віктора Дворянкіна «До питання про специфіку номінації рис людини в діалектному мовленні (на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини)»³, у якій розглянуто особливості номінації рис людини в українських новожитніх східностепових говірках Південної Донеччини та акцентовано увагу на засобах вербалізації низки сем. Категорії особи присвячена також дисертація цього вченого «Номінативні процеси в українських східностепових говірках»⁴, у якій він описує номінативні процеси у східностепових говірках Південної Донеччини, які виявляються в тематичній групі лексики «Людина та її риси», з увагою до ареалогії номінативних одиниць. Ганна Краєвська у статті «Назви осіб за видом діяльності в центральноподільських говірках (на матеріалі деревообробної лексики)»⁵ досліджує агентиви на матеріалі народної термінології столярства і теслярства центральноподільських говірок, розглядає їх структурно-семантичну організацію, простежує особливості номінативних процесів.

¹ Марчук А. О. Особливості семантики і функціонування іменників на позначення осіб жіночої статі [Електронний ресурс] / А. О. Марчук // Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ. – 2016. – Режим доступу: <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/253>.

² Колеснік Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. Я. Колеснік; НАН України, Інститут української мови. – Київ, 2016. – 22 с.

³ Дворянкін В. О. До питання про специфіку номінації рис людини в діалектному мовленні (на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини) / В. О. Дворянкін // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2017. – № 8. – С. 62–66.

⁴ Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / В. О. Дворянкін; Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 23 с.

⁵ Краєвська Г. П. Назви осіб за видом діяльності в центральноподільських говірках (на матеріалі деревообробної лексики) / Г. П. Краєвська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2012. – Випуск 31. – С. 38–41.

Номінація людини спорадично представлена в дослідженнях української літературної мови (В. І. Бездетко¹, Л. П. Жаркова², Т. П. Вільчинська³, Н. І. Бойко⁴), українських говірок (В. В. Леснова⁵ – на матеріалі лексики українських східнословобожанських говірок, В. О. Дворянкін⁶ – на матеріалі лексики українських східностепових говірок Південної Донеччини, Р. В. Міняйло розглянув активні процеси у фразеології українських східнословобожанських і східностепових говірок, приділивши увагу й особливостям фразеологічної вербалізації вигляду людини, її рис і стану⁷), а також і в інших слов'янських мовах (Т. В. Бахвалова⁸, Т. В. Леонтєва⁹, Н. О. Лук'янова¹⁰, Л. В. Дуличенко¹¹, М. Н. Кривко¹², К. М. Панютіч¹³, А. Ковальська¹⁴, Ю. Кобилінська¹⁵, А. Петрович і М. Віташек-

¹ Бездетко В. И. Системные отношения в лексико-семантической группе прилагательных со значением морально-волевых качеств человека: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Бездетко Валентина Ивановна; Харьковский Ордена Трудового Красного Знамени и Ордена дружбы народов гос. ун-т им. А. М. Горького. – Харьков, 1989. – 24 с.

² Жаркова Л. П. Емоційно-оцінні назви осіб у системі художньо зображальних засобів мови / Л. П. Жаркова // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 76–80.

³ Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Вільчинська Тетяна Пилипівна; Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1996. – 16 с.

⁴ Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин: Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.

⁵ Леснова В. В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках: монографія / В. В. Леснова. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 194 с.

⁶ Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Дворянкін Віктор Олександрович; НАН України, Інститут української мови. – Київ, 2006. – 396 с.

⁷ Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Р. В. Міняйло; Донецький національний університет. – Донецьк, 2001. – 19 с.

⁸ Бахвалова Т. В. Характеристика інтелектуальних способностей человека лексическими и фразеологическими средствами языка (на материале орловских говоров) / Т. В. Бахвалова. – Орел: ОГПИ, 1993. – 130 с.

⁹ Леонтєва Т. В. Интеллект человека в зеркале «растительных» метафор / Т. В. Леонтєва // Вопросы языкознания. – 2006. – № 5. – С. 57–77.

¹⁰ Лук'янова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лук'янова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 230 с.

¹¹ Дуличенко Л. В. Антрополоксемы с негативным значением и их лексикографическое описание: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Дуличенко Людмила Васильевна; Тартуский ун-т. – Б. м., 2000. – 187 с.

¹² Кривко Н. Н. Оценочные наименования лиц в говорах Миорского района Витебской области: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Кривко Николай Нилович; Акад. наук Белорус. ССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1985. – 25 с.

¹³ Панютіч К. М. Лексика сучасного народного говора Ушаччини (наименования лиц и их характеристика): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.661 / К. М. Панютіч; АН Белорус. ССР, Ин-т языкознания им. Якуба Коласа. – Минск, 1971. – 24 с.

¹⁴ Kowalska A. Formacje ekspresywne z sufiksem -arz w gwarach polskich (w porównaniu z polszczyzną ogólną) / A. Kowalska // Słowa jak mosty nad wiekami. – 2003. – S. 227–241.

¹⁵ Kobylińska J. Żenskie nazwy pejoratywne w gwarze gorczańskiej / J. Kobylińska // Słowa jak mosty nad wiekami. – 2003. – S. 215–225.

Самборська^{1 2} та інші). Однак комплексної праці, яка б висвітлювала процес номінації людини в середньополіському говорі, немає, за винятком поодиноких публікацій про різні тематичні групи лексики.

Актуальність теми зумовлена невивченістю назв на позначення особи в середньополіському говорі та потребою ґрунтовного й комплексного опису цієї групи лексем у середньополіському діалекті.

Мета дослідження – здійснити семантичний та етимологічний аналіз назв осіб у середньополіських говірках (на матеріалі лексикографічних праць – «Словника поліських говорів» П. С. Лисенка; «Відлуння сивої давнини, або Слово про слова» (укладач П. С. Макаренко); «Короткий словник говірок Рівненщини» О. М. Євтушка), а також записані особисто від діалектоносіїв.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) з’ясувати стан дослідження поліських говірок;
- 2) зібрати лексику на позначення людини в досліджуваному ареалі;
- 3) скарткувати назви осіб говірок Середнього Полісся;
- 4) покласифікувати назви осіб середньополіського говору;
- 5) вивчити погляди мовознавців на категорію особи;
- 6) дослідити семантичну структуру номінативних засобів визначеного поняттєвого поля;
- 7) з’ясувати походження назв осіб;
- 8) указати типи діалектизмів, виявлених у досліджуваному ареалі.

Об’єктом дослідження слугують лексеми на позначення осіб у середньополіських говірках, зокрема назви осіб у вищезазначених лексикографічних працях та записані від інформантів особисто.

Предметом дослідження є семантика та словотвір назв на позначення осіб у середньополіських говірках.

¹ Piotrowicz A. Nazwy osób (ze względu na cechy fizyczne) w polszczyźnie miejskiej Poznania / A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska // Między dawnymi a nowymi słowy / red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej i J. Rutkowskiej. – Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2010. – S. 107–121.

² Piotrowicz A. Nazwy osób (ze względu na cechy psychiczne) w polszczyźnie miejskiej Poznania / A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska // Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza. – XVI. – 2010. – S. 213–226.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше комплексно досліджено лексику на позначення осіб у середньополіському говорі, виявлено й описано номінативні процеси в цій групі говірок, здійснено класифікацію назв осіб за семантикою та подано їх етимологію.

Джерельну базу формують вибрані лексеми на позначення осіб Середнього Полісся із «Словника поліських говорів»¹ П. С. Лисенка, «Відлуння сивої давнини, або Слово про слова»², «Короткого словника говірок Рівненщини»³, а також записаних від інформаторів особисто (Сусід Валентина Михайлівна, 1938 р. н., освіта 10 класів – говірка с. Любиковичі Сарненського району Рівненської області; Котисько Галина Миколаївна, 1956 р. н., освіта 10 класів – говірка с. Любиковичі Сарненського району Рівненської області; Паньковець Андрій Михайлович, 1977 р. н., освіта 10 класів – говірка с. Любиковичі Сарненського району Рівненської області).

Специфіка досліджуваного об'єкта зумовила використання комплексу лінгвістичних методів і прийомів аналізу фактичного матеріалу. Відповідно до завдань дослідження у роботі застосовано різноманітні **методи**: загальнонаукові: синтез, аналіз та порівняння наукової літератури для теоретичного підґрунтя дослідження; фактичний матеріал добираємо методом суцільної вибірки назв осіб із вищезазначеного словникового корпусу, а також послуговуємося соціологічним прийомом інтерв'ювання для створення джерельної бази дослідження від інформанта; застосовуємо описовий метод як головний з прийомами систематизації мовних одиниць; метод індукції застосовуємо під час класифікації назв осіб; елементи етимологічного аналізу застосовано для визначення походження назв осіб; метод кількісного аналізу було застосовано при доборі матеріалу, визначенні частотности вживання номінацій особи та їхніх варіантів.

¹ Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – Київ: Наукова думка, 1974. – 260 с.

² Відлуння сивої давнини, або Слово про слова (спроба укладання тлумачного словника бутейської говірки) / за заг. ред. М. Д. Півницького; уклад. П. С. Макаренко. – Бутейки–Луцьк: Волиньполіграф, 2018. – 136 с.

³ Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини / О. М. Євтушок // Вивчення лексики говірок Рівненщини. – Рівне, 1997. – С. 38–138.

Обсяг і структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг магістерської роботи – 152 сторінки.

РОЗДІЛ 1. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЗВ ОСІБ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Назви осіб в українській літературній мові як об'єкт лінгвістичних студій

Назви осіб – вагома частина лексики слов'янських мов. Номінуючи людину, такі назви одночасно характеризують її і за родом діяльності, зовнішніми і внутрішніми ознаками, родинними стосунками, ідеологічними переконаннями, територіальною ознакою чи походженням. Назви осіб належать до найбільш поширених і важливих з погляду їх семантики для пізнання як внутрішньомовних, так і екстралінгвальних факторів.

Іван Франко у праці «Причинки до української ономастики»¹ акцентує на проблемах народної антропонімії, підкреслюючи те, що особові назви є важливим матеріалом як для філолога, що досліджує структуру мови, так і для історика й етнографа. Ніна Клименко визначає, що назви осіб – це «назви, що характеризують людей за родом діяльності, професією, зовнішніми чи внутрішніми ознаками, поведінкою, за належністю до певної організації, наукового, політичного, релігійного напрямку, місцем проживання, національністю, родинними стосунками, за ознакою володіння чим-небудь, можливістю бути об'єктом дії тощо»². Тож назви осіб посідають чи не найперше місце за обсягом та своєю різноманітністю.

Виходячи із визначення, яке подає дослідниця Н. Клименко, можемо виділити декілька видів назв осіб.

Назви виконавців дії за характером їх занять і способом діяльності, родом їх професії є одним із найбагатших словотворчих розрядів стосовно кількості лексем і багатогранності словотвірних типів у межах словотворчої категорії особи. Агентиви – це «одна з категорій назв діячів на означення осіб

¹ Франко І. Причинки до української ономастики / І. Франко // Науковий збірник, присвячений ювілею проф. М. С. Грушевського. – Львів, 1906. – С. 185–218.

² Клименко Н. Ф. Назви осіб // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 398.

за родом діяльності, фахом, заняттям»¹. Іван Ковалик слушно зауважує, що це зумовлено тим, що «в об'єктивній дійсності наявні різнорідні заняття, професії, які постійно викликала до життя виробнича діяльність людей, що і призвело до цілого ряду слів»². Марія Годована у передмові до «Словника-довідника назв осіб за видом діяльності» зауважує, що упродовж останніх десятиріч «помітним є розширення професійної спеціалізації соціуму у зв'язку з науково-технічним прогресом, розвитком науки, культури, освіти. Тому назріла нагальна потреба в зібранні й систематизації корпусу назв на позначення осіб за видом діяльності для збереження нормативності їх уживання»³. Тому-то ці найменування, відповідно до таких показників, як кількість, репрезентативність, продуктивність, привертали увагу мовознавців. Н. Клименко також виокремлює назви осіб за фахом, які «є професійною характеристикою людини і входять у словотвірну категорію назв виконавців дії»⁴. Дослідниця кількісно зазначає, що близько 75 % назв осіб за фахом у літературній мові становлять однослівні найменування, решту ж формують багатослівні описові назви. Питома вага таких назв, засвоєних з інших мов, становить 4,2 %.

Ще один різновид – назви діячів, тобто «назви «учасників» дії зі значенням носіїв процесуальної ознаки»⁵. Мовознавиця Н. Клименко зазначає, що ці назви формують найчисленнішу словотвірну категорію.

Окреме місце в системі найменувань осіб мовознавиця відводить назвам малят і визначає, що це «назви, які мають значення недорослості, яке в сучасній українській мові часто поєднується зі зменшувально-пестливим значенням»⁶. До цих назв належать слова, які означають дітей як представників певної статі,

¹ Клименко Н. Ф. Назви виконавців дії // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 391.

² Ковалик І. Питання слов'янського іменного словотвору / І. Ковалик. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1958. – Ч. I. – С. 26.

³ Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М. П. Годована. – Київ: Наукова думка, 2009. – С. 3.

⁴ Клименко Н. Ф. Назви за фахом // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 394.

⁵ Клименко Н. Ф. Назви діячів // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 393.

⁶ Клименко Н. Ф. Назви малят // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 396.

національності, соціальної приналежності. Також у цій категорії виділяють і зменшувально-пестливі назви, «що є емоційно забарвленими синонімами «чистих» демінутивів: дитя – дитятко – дитятонько»¹. Окрему групу становлять слова зі значенням дочки або сина якоїсь особи, яка стає мотивуючим словом для цієї назви, наприклад, *бондарівна, царівна, попович, крамаренко, шахтарчук*.

Ще один різновид найменувань осіб, які описує Н. Клименко, – це назви носіїв ознак, які дослідниця визначає як «назви, що означають осіб, тварин, рослини, предмети за зовнішніми або внутрішніми ознаками»². Іменники, мотивовані дієсловами, визначають осіб як носіїв процесуальної ознаки. Відіменникових похідних є значно менше. Більшість назв носіїв ознак формують іменники, похідні від прикметників, які позначають осіб за особливостями поведінки і характерними зовнішніми чи внутрішніми ознаками.

Також мовознавця окреслює назви суб'єктивної оцінки – «іменники, прикметники, прислівники, рідко дієслова, займенники та числівники, що передають позитивну чи негативну оцінку якості предметів, ознак дії або стану»³. Однак, як зазначає сама дослідниця, категорія суб'єктивної оцінки не однаковою мірою реалізується у цих частинах мови. Загалом ці назви притаманні розмовному стилю, зокрема, вони утворюють велику групу іменників, що позначають осіб (*голубка, дівчинонька, злодюга, розбишака*).

Людина як об'єкт номінації в наукових студіях українських та зарубіжних учених представлена різнобічно: вона ставала об'єктом дослідження як елемент опису окремих тематичних груп лексики, а також її досліджували у різних аспектах функціонування. Назви спорідненості досліджували в порівняльно-

¹ Клименко Н. Ф. Назви малят // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 396.

² Клименко Н. Ф. Назви носіїв ознак // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 397.

³ Клименко Н. Ф. Назви суб'єктивної оцінки // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 400.

історичному і типологічному аспектах¹, в історичному аспекті назви спорідненості і свояцтва вивчала О. В. Кровицька². Питанню емоційності окремих назв спорідненості присвячена стаття М. В. Кравченко³.

Назви спорідненості і свояцтва – давній і відносно стійкий шар лексики. Історія творення цих слів складна і нерозривно пов'язана з усталенням традиційних сімейних стосунків, створенням сім'ї. Етимологія деяких назв спорідненості досі остаточно не з'ясована. Кількісно це невелика група слів, однак розмаїта і чітко структурована, що можна пояснити важливими функціями, які виконували і виконують члени роду, родини, сім'ї у громадському житті та вихованні нащадків. Більшість слів цієї групи увійшли до літературної мови, хоча у говірках, зокрема й поліських, збереглися такі давні назви, які не увійшли до літературного стандарту.

Тому досить цікавим дослідженням є праця Андрія Бурячка «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові»⁴. У ній він подав свою класифікацію цих назв. Відтак автор виділяє назви спорідненості по прямій лінії та вказує, що зазвичай вони охоплюють «не більше чотирьох поколінь як у висхідному, так і низхідному напрямках, між якими ступінь спорідненості не однаковий»⁵. Тому автор розрізняє спорідненість по прямій лінії першого ступеня (між батьками та їх дітьми), другого ступеня (між дідами та їх онуками), третього ступеня (між прадідами та їх правнуками) і т. д. Наступна група назв – назви спорідненості по бокових лініях. Ця система спорідненості нараховує ще п'ять бокових ліній, з яких перші дві практично діють повністю, а три інших – частково⁶. А. Бурячок виділяє також назви свояцтва, що виражають «відносини між індивідуумами, які зв'язані між собою не кровно, а внаслідок

¹ Ніколаєва Л. Б. Типологія термінів спорідненості: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Ніколаєва Лариса Бориславівна; Донецький національний університет. – Донецьк, 2005. – 18 с.

² Кровицька О. В. Назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом / О. В. Кровицька // Матеріали наукової конференції «Словотвір як вияв динаміки мови». – Львів, 1994. – Ч. 1. – С. 112–113.

³ Кравченко М. В. Оцінні іменники з позитивним емоційним забарвленням / М. В. Кравченко // Мовознавство. – 1977. – № 3. – С. 89–92.

⁴ Бурячок А. А. Назви спорідненості та свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – 150 с.

⁵ Там само. – С. 9–10.

⁶ Там само. – С. 65.

одруження чоловіка і жінки, що походять з різних родин»¹. Відповідно до цього дослідник виокремлює три групи: 1) відносини між чоловіком і дружиною та її родичами; 2) відносини між дружиною і чоловіком та його родичами; 3) відносини між батьками одружених, між зятями і між невістками. Багато уваги дослідник приділяє і розкриттю стилістичного використання цих назв, дослідженню їх семантики, словотворчих можливостей, а також значенню в словниковому складі української мови.

Назви виконавців дії за характером їх занять і способом діяльності, родом їх професії стали об'єктом наукового опрацювання досить давно. На матеріалі пам'яток в історичному аспекті словотвір назв осіб виконавців дії вивчали В. Німчук², П. Білоусенко³, І. Олійник⁴, О. Кровицька⁵. Словотвір агентивних назв також досліджувала Л. Г. Яропуд⁶; описано окремі словотвірні типи⁷, а також мотиваційні відношення при словотворі агентивних назв⁸, деякі лексико-семантичні групи назв діячів, наприклад, назви людей, що лікують магічними діями⁹, назви військових¹⁰, «пастуші агентиви»¹¹, агентивно-професійні назви жіночої

¹ Бурячок А. А. Назви спорідненості та свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – С. 103.

² Німчук В. В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) / В. В. Німчук // Наукові записки Ужгородського державного університету. Діалектологічний збірник. – Львів: Видавництво Львівського університету імені Івана Франка. – 1955. – Т. XIV. – С. 175–182.

³ Білоусенко П. І. Історія суфіксальної частини українського іменника (назви осіб чоловічого роду): монографія / П. І. Білоусенко. – Київ: КДП, 1993. – 215 с.

⁴ Олійник І. С. Іменники з суфіксом -ець на позначення назв осіб / І. С. Олійник // Дослідження з словотвору та лексикології. – Київ: Вища школа, 1985. – С. 34–38.

⁵ Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – 213 с.

⁶ Яропуд Л. Г. Словообразовательная система суффиксальных существительных в западнopoдольском говоре (носитель процессуального и предметного признака): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Яропуд Любовь Галиновна; Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – К., 1988. – 24 с.

⁷ Яропуд Л. Г. Словотвірні типи з суфіксами -чик, -щик, -льщик у діалектному мовленні (іменники на означення назви особи) / Л. Г. Яропуд // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 48–53.

⁸ Яропуд Л. Г. Мотиваційні відношення при віддієслівному іменниковому словотворі назв діяча (на матеріалі діалектного мовлення) / Л. Г. Яропуд // Питання мовознавства і методики викладання мови: методичні матеріали до написання курсових і дипломних робіт: у 2 ч. – Київ: КДП, 1986. – Ч. 1. – С. 47–52.

⁹ Тяпкіна Н. Номени на позначення людей, які магічними діями лікують / Н. Тяпкіна // Лінгвістичні студії. – Донецьк: ДонДУ, 2005. – Вип. 13. – С. 276–279.

¹⁰ Кровицька О. В. Назви осіб чоловічого роду, пов'язаних із військовою справою / О. В. Кровицька // Українська історична та діалектна лексика. – Київ: Наукова думка, 1995. – С. 48–56.

¹¹ Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Т. Ястремська. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2008. – 424 с.

статі¹. Семантичну структуру категорії діяча в сучасній українській мові розглядає А. Мамрак². Осіб за професією вивчав В. Бойчук, який звертав увагу на формально-змістові різноманіття похідних утворень назв осіб, зокрема, дослідник описує внутрішню форму слова як ономасіологічну категорію, аналізує продуктивні типи внутрішньої форми іменників-назв осіб: результативність, об'єктність, інструментальність, зазначаючи при цьому, що «вони дають змогу не тільки заочно побачити формально-змістове різноманіття похідних утворень назв осіб, а й простежити універсальні й диференційні особливості в процесах категоризації позамовної дійсності носіями мов»³. Агентиви у порівняльному аспекті на основі сучасних української і словацької мов описувала Леся Буднікова⁴. У своїх працях з'ясовували генезу назв ремісників Т. Б. Пица⁵ та Д. В. Костюк⁶.

Назви осіб за родом діяльності, як і назви осіб за іншими рисами (родинними зв'язками; місцем проживання; зовнішніми чи внутрішніми ознаками; особливостями поведінки; приналежністю до певного етносу, соціальної верстви, організації, політичного чи релігійного напрямку; належністю певному господареві), виконують функцію ідентифікаторів особи⁷.

Назви осіб за національною і територіальною ознаками теж привертати увагу вчених. Словотвірний аспект цього виду найменувань осіб висвітлений у

¹ Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Пузиренко Ярина Василівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 21 с.

² Мамрак А. В. Семантична структура категорії діяча в сучасній українській мові / А. В. Мамрак // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 129–136.

³ Бойчук В. Порівняльно-ономасіологічна характеристика десубстантивних іменників-назв осіб за професією в українській та англійській мовах / В. Бойчук // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2012. – Вип. 14–15. – С. 72–73.

⁴ Буднікова Л. Назви осіб жіночої статі у словацькій та українській мовах / Л. Буднікова // *Studia Slavica*. Віртуальний інститут словакістики / упорядники і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – Випуск 7. – С. 36–50.

⁵ Пиц Т. Походження української назви виробника возу *стельмах* / Т. Пиц // Українська мова. – 2006. – №1. – С. 57–70.

⁶ Костюк Д. Польська мова – посередник германізмів в українській мові XVII століття / Д. Костюк // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп. / відп. ред. Й. О. Дзензелівський. – Ужгород: АН УРСР Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Ужгородський державний університет, 1982. – С. 131–132.

⁷ Москаленко Л. А. Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683–1740 pp.) / Л. А. Москаленко // Мовознавство. – 2009. – № 6. – С. 32–42.

працях В. Олексенка¹, Л. Родніної². Етнокультурно детерміновані моделі творення іменників-назв осіб за місцем проживання простежувала Л. Савельєва, а також описувала їхню мотиваційну базу. Специфіка підходу дослідниці до аналізу таких одиниць полягає у виявленні етнокультурно детермінованих моделей словотворення, що унаслідок кореляційні зв'язки назв осіб за місцем проживання з іншими лексико-семантичними групами в системі мови³. У процесі дослідження встановлено, що природа екстралінгвальних факторів, які впливають на вибір мотивів номінації особи за місцем проживання, є гетерогенною й визначена інтересами суспільства, індивідуальними смаками та уподобаннями, позицією мовця чи його місцезнаходженням⁴. Серед лінгвальних чинників дослідниця називає такі: динамічна неологізація, наявність інноваційних структурно-семантичних моделей, запозичення іншомовних лексичних одиниць, актуалізація власне української лексики. Окрім загальномовних тенденцій, мовознавиця виокремлює специфічні риси: «твірною основою тут можуть слугувати будь-які онімні й апелятивні класи, а також їхні комбінації, що увиразнюють семантичну та структурну багатогранність досліджуваних назв»⁵. Такі назви описано і як компоненти поліської фразеології⁶, і як базу творення для флорономенів⁷. Л. В. Туровська поділяє назви осіб за семантикою, походженням, належністю до відповідних партій та груп⁸.

¹ Олексенко В. Іменники-назви осіб за територіальною ознакою (за місцем проживання або народження) / В. Олексенко // Мовознавчий вісник. – Черкаси: Черкаський університет імені Б. Хмельницького, 2009. – Вип. 8. – С. 195–200.

² Родніна Л. О. Варіанти назв осіб за місцем проживання і національністю в сучасній українській мові / Л. О. Родніна // Славістичний збірник. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1963. – С. 188–197.

³ Лонська Л. І. Класифікація лексем на позначення осіб (на матеріалі «Зведеного словничка пояснення слів з видань творів Івана Франка») / Л. І. Лонська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. – 2016. – Вип. 257. – С. 76.

⁴ Савельєва Л. Етнокультурно детерміновані моделі творення іменників-назв осіб за місцем проживання / Л. Савельєва // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2007. – Вип. 5. – С. 122.

⁵ Там само. – С. 122.

⁶ Добролюба Г. Із спостереження над етнонімами як складовими української поліської фразеології / Г. Добролюба // Етнолінгвістичні студії. – Житомир: Полісся, 2007. – С. 95–104.

⁷ Гороф'янюк І. Етноніми як база творення українських флорономенів / І. Гороф'янюк // Мовознавчі студії. – Дрогобич: Швидкодрук, 2010. – Вип. 3. – С. 42–50.

⁸ Туровська Л. Термінологізація назв осіб в українській мові / Л. Туровська // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 86–94.

Підтвердженням того, що найменування осіб досліджують у різних аспектах, є праця Л. Кислюк¹, у якій описуються «репресовані» назви осіб, що сьогодні повертаються до життя, що є досить актуальним і в наш час. До аналізу таких назв звертається ще одна дослідниця Л. М. Томіленко², яка виокремлює основні групи лексики в українській перекладній лексикографії 1918–1933 років, з'ясовує словотвірні особливості назв осіб за родом діяльності та порівнює їх із сучасними назвами. Авторка акцентує увагу на потребі вивчення власне українських лексем, які вилучені в 1933 році з лексикографічних джерел та оголошені націоналістичними.

Словотвірні особливості нульсуфіксальних назв осіб спільного роду вивчає Г. Волинець³: у праці описуються семантичні типи таких іменників, їхній кількісний вияв, функційне навантаження нульсуфіксальних похідних у порівнянні з дериватами, у яких суфікс матеріально виражений.

До найменш досліджених в українському мовознавстві належить група лексики, що представляє риси людини. Номінацію людини та її рис в українському мовознавстві досліджували під кутом емоційно-експресивної лексики⁴. А цю групу лексики української літературної мови представила Н. Бойко у своїй монографії «Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти»⁵, у якій обґрунтувала теоретичні засади розуміння категорій, пов'язаних із експресивністю, виявила і охарактеризувала склад експресивної лексики української літературної мови, описала особливості семантики експресивних лексичних одиниць, представила засоби вираження експресивної семантики, виокремила п'ять типів лексичної експресивності та сім класів експресивних лексичних одиниць на основі їхньої

¹ Кислюк Л. Нове життя репресованих словників / Л. Кислюк // Світогляд. – 2008. – № 2. – С. 80.

² Томіленко Л. М. Назви осіб за родом діяльності в українській перекладній лексикографії 1918–1933 рр. / Л. М. Томіленко // Чарнобылем не зарасце: традиції матеріальної і духовної культури Усходняга Палесся: збірник наукових артыкулаў. – № 1. – 2016. – С. 164–171.

³ Волинець Г. Особливості нульсуфіксальних назв осіб спільного роду / Г. Волинець // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2008. – Вип. 17. – С. 150–154.

⁴ Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 230 с.

⁵ Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин: Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.

семантико-типологічної характеристики. Зокрема, щодо номінації осіб в українській мові дослідниця зазначає, що з-поміж загальної кількості оцінних назв лише 10 % є позитивно-оцінними¹, 70 % експресивних прикметників стосуються характеристики людини і лише 30 % – оцінювання інших фрагментів картини світу².

Інші дослідження стосуються вузьких груп лексики або окремих аспектів їх вивчення. Наприклад, на матеріалі «Словника української мови» В. І. Бездетко описала назви морально-вольових якостей людини³, Т. П. Вільчинська подала у своєму дослідженні семантико-словотвірну характеристику оцінних назв осіб в українській літературній мові⁴, емоційно-оцінні загальні назви на матеріалі української літературної мови представила Л. П. Жаркова⁵.

У зарубіжному мовознавстві найменування осіб також ставали предметом пильної уваги науковців. Зокрема, М. Н. Кривко проаналізував у білоруській мові такі тематичні групи, як «Зовнішній вигляд» і «Розумові здібності» в говірках Міорського району Вітебської області⁶, назви людей за гендерною ознакою, віком, фізичним станом та ставленням до праці в ушацьких говірках Білорусі описала К. М. Панютіч⁷, також творення жіночих назв спортсменок у білоруській мові дослідив В. Т. Пискун⁸. Монографію присвятила назвам осіб

¹ Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин: Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – С. 281.

² Там само. – С. 356.

³ Бездетко В. І. Системные отношения в лексико-семантической группе прилагательных со значением морально-волевых качеств человека: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Бездетко Валентина Ивановна; Харьковский гос. ун-т им. А. М. Горького. – Харьков, 1989. – 24 с.

⁴ Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Вільчинська Тетяна Пилипівна; Львівський державний університет імені Івана Франка. – Львів, 1996. – 16 с.

⁵ Жаркова Л. П. Эмоционально-оценочная лексика современного украинского языка (нарицательные названия лиц): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 661 / Л. П. Жаркова; Отделение литературы, языка и искусствоведения Ордена Ленина АН УССР. – К., 1970. – 24 с.

⁶ Кривко Н. Н. Оценочные наименования лиц в говорах Миорского района Витебской области: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Кривко Николай Нилович; АН БССР, Институт языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1985. – 24 с.

⁷ Панютіч К. М. Лексика современного народного говора Ушаччины (наименования лиц и их характеристика): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 661 / К. М. Панютіч; АН БССР, Институт языкознания им. Якуба Коласа. – Минск, 1971. – 24 с.

⁸ Пискун В. Т. Женские личные номинации в современном белорусском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Пискун Владимир Тимофеевич; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1972. – 26 с.

на діалектному матеріалі говірок Гродзенщини О. І. Ковальчук¹, де представлено 2500 найменувань-назв осіб. У цьому дослідженні авторка проаналізувала структурно-семантичну організацію деяких тематичних груп на позначення особи: назви особи за віком і статтю, фізичним станом, зовнішнім виглядом, за ступенями споріднености та свояцтва. Ці діалектні одиниці розглядаються за семантичними об'єднаннями та синонімічними рядами. Кожен із розділів монографії присвячений комплексному аналізу виявлених у лексикографічних матеріалах номінацій особи відповідної лексико-семантичної групи: подається характеристика семантичної організації лексем, родо-видові й синонімічні відношення між ними, визначається словотвірна структура субстантивів з семантикою персональності, зазначається відношення цих одиниць до лексичної системи інших білоруських говірок і сучасної білоруської літературної мови. Важливе значення має додаток, який подає дослідниця у своїй роботі, у якому подано реєстр особових назв, які були проаналізовані або згадані у праці.

На матеріалі польської мови найменування осіб вивчали Анна Ковальська, зокрема, вона зосередила свою увагу на словотвірному аспекті², Юзефа Кобилінська описує такі назви з аксіологічного боку³, Анна Петровіч та Маргарита Віташек-Самборська досліджували цю лексику на матеріалі міського мовлення⁴.

Словотвірну категорію назв осіб одним із перших у вітчизняному мовознавстві почав досліджувати І. Ковалик. Учений вважав, що дериваційна категорія назв осіб в українській мові належить до найбагатших щодо структурно-мотиваційних характеристик, тобто щодо різноманіття ономазіологічних типів. У монографії «Вчення про словотвір» мовознавець

¹ Ковальчук А. І. Асабовыя найменні ў гаворках Гродзеншчыны: манаграфія / А. І. Ковальчук. – Гродна: ГрДУ, 2006. – 45 с.

² Kowalska A. Formacje ekspresywne z sufiksem -arz w gwarach polskich (w porównaniu z polszczyzną ogólną) / A. Kowalska // Słowa jak mosty nad wiekami. – 2003. – S. 227–241.

³ Kobylińska J. Żenskie nazwy pejoratywne w gwarze gorczańskiej / J. Kobylińska // Słowa jak mosty nad wiekami. – 2003. – S. 215–225.

⁴ Piotrowicz A. Językowy wizerunek kobiety w gwarze poznańskiej / A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska // Poradnik Językowy. – 2014. – Z. 3. – S. 71–79.

зауважує, що словотворчу будову іменників можна поділити на дві основні словотворчі категорії: словотворчу категорію особи (*nomina personalia*) і словотворчу категорію предмета (не особи) (*nomina impersonalia*). У складі першої з них він виділяє шість словотворчих розрядів, у тому числі й розряд агентивних і професійних назв (*nomina agentium, nomina professionalia*)¹. У праці «Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами»² І. Ковалик присвячує цьому розрядові цілий розділ.

Найменуванню осіб жіночої статі в українській мові виділено окремий пласт наукових досліджень, адже вони теж здавна були об'єктом пильної уваги українських лінгвістів. Опис творення та функціонування найменувань осіб жіночої статі на історичному матеріалі подано в працях А. Майбороди³ та Л. Гумецької⁴. Іван Фекета проаналізував способи творення назв осіб жіночого роду в українській мові ХХ ст. та здійснив їх детальну класифікацію за лексико-семантичними розрядами⁵. Поряд з похідними назвами автор аналізує й непохідні лексеми та назви осіб чоловічої статі, що вживаються в ролі жіночих. В. Токар⁶, І. Олійник⁷ дослідили еволюцію окремих фемінізуючих формантів. У дослідженнях В. Коломійця⁸, В. Горпинича⁹, Л. Фенько¹⁰ розглядалася словотвірна структура найменувань осіб жіночої статі окремих семантичних груп (назви жителів, назви осіб за національністю, назви фахівців

¹ Ковалик І. І. Вчення про словотвір: словотворчі частини слова / І. І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – Вип. І. – 77 с.

² Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору / І. І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – Ч. 1. – 155 с.

³ Майборода А. В. Из истории украинского словообразования (суффиксальное образование существительных на материале украинских грамот XVI ст.): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1957. – 15 с.

⁴ Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І. М. Керницький. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. – 298 с.

⁵ Фекета І. І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Фекета Іван Іванович; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 1968. – 369 с.

⁶ Токар В. П. Історія суфікса -к(а) в українській мові / В. П. Токар. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1959. – 50 с.

⁷ Олійник І. С. Іменники з суфіксом -ар (-яр) на позначення назв діяча / І. С. Олійник // Питання словотвору. – Київ: Вища школа, 1970. – С. 59–68.

⁸ Коломієць В. М. Про словотворчу і семантичну структуру української сільськогосподарської лексики / В. М. Коломієць // Исследования по русскому и украинскому языкам. – Дніпропетровськ, 1973. – С. 80–89.

⁹ Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові (питання словотвору, слововживання та нормування) / В. О. Горпинич. – Київ: Вища школа, 1979. – 158 с.

¹⁰ Фенько Л. І. Назви жителів жіночої статі в українській мові / Л. І. Фенько // Питання словотвору. – Київ: Вища школа, 1979. – С. 148–150.

у сільському господарстві тощо). Лідія Родніна (авторка розділу «Суфіксальний словотвір іменників» колективної монографії «Словотвір сучасної української літературної мови»¹ (1979 р.)) безпосередньо звертається до розгляду іменників з модифікаційним значенням жіночої статі, виділяючи словотвірні типи.

Комплексному дослідженню історії загальних назв жінок присвячена монографія Марії Брус². У цій праці з'ясовується проблема історичного вивчення фемінітивів, характеризується категорія жіночності від витоків до виникнення власної писемності, книжності й державності, вона простежується у взаємозв'язку з розвитком граматичних категорій особи, істоти, роду. Також мовознавиця системно досліджує фемінітиви давньоукраїнської, староукраїнської, нової і сучасної української мови, а також визначає їхні лексико-семантичні, структурно-словотвірні і функціонально-стилістичні ознаки. Марія Брус зазначає, що «категорія фемінітивності стала виразником самотності й неповторності українського народу»³.

Агентивно-професійні назви жінок також привертала увагу дослідників. На матеріалі української мови ці питання дослідив Анатолій Загнітко⁴. Омельченко О. зазначає, що існує проблема номінації осіб жіночої статі в офіційно-діловому стилі мови⁵. Іван Фекета відзначає, що це пояснюється тим, що офіційно-діловий стиль має на увазі особу як одиницю суспільства безвідносно до того, якої вона статі⁶.

Марія Брус у своїй статті розглядає жіночі номінації осіб в історичному аспекті⁷. Дослідниця розглядає структурно-семантичні особливості фемінітивів

¹ Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – Київ: Наукова думка, 1979. – 406 с.

² Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія / М. П. Брус. – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. – 440 с.

³ Там само. – С. 353.

⁴ Загнітко А. П. Корелятивність іменників-назв осіб чоловічого і жіночого роду / А. П. Загнітко // Українське мовознавство. – 1987. – Випуск 14. – С. 67–74.

⁵ Омельченко О. О. Агентивно-професійна номінація жінок у словниках української мови та класифікаторах професій / О. О. Омельченко // Актуальні питання філології та методології. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 58.

⁶ Фекета І. І. Жіночі особові назви в українському усному літературному мовленні / І. І. Фекета // Мовознавство. – 1968. – № 5. – С. 72.

⁷ Брус М. Лексико-словотвірна характеристика загальних жіночих особових назв староукраїнської мови XVI–XVII ст. / М. Брус // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія. – Івано-Франківськ: «Плай», 1999. – Вип. IV. – С. 152–159.

староукраїнської мови XVI–XVII століть. Дослідниця дійшла висновку, що мотивувальними ознаками номінацій були здебільшого внутрішні якості осіб, особливості поведінки, рід діяльності, соціальний, майновий стан, рід занять, професія, посада, чин чоловіків і батьків, спорідненість і свояцтво тощо; меншою мірою церковно-релігійні погляди, вікові, фізіологічні ознаки, національна належність тощо¹.

Досить цікавим явищем є стаття Ярини Пузиренко «До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект)»², у якій мовознавиця розглядає окремі аспекти проявів сексизму в українській мові та пропонує можливі шляхи їх усунення. Дослідниця аналізує актуальні проблеми агентивно-професійних жіночих назв осіб, непослідовність вживання яких, зокрема в офіційно-діловому стилі мови і в лексикографічних працях, є підставою, що породжує гендерні асиметрії в мові.

У порівняльному аспекті досліджує фемінітиви з формантом *-ка* в українській та словацькій мові Ірина Шпітько³. Мовознавиця з'ясовує причини, які перешкоджають деривації фемінітивів в українській мові, і окреслює сфери функціонування цієї групи лексики у двох мовах. Зоя Валюх стверджує, що «сама родова співвіднесеність відкриває можливості для творення в українській мові похідних із модифікаційним значенням «особа протилежної статі» практично від кожного іменника – найменування особи за професією, а відтак, і здатність слугувати базою для творення співвідносних за значенням назв осіб жіночої статі»⁴. Дослідниця у статті доходить висновку, що агентиви жіночого роду в українській мові, на відміну від словацької, утворюються не від всіх співвідносних агентивів чоловічого роду. У словацькій же мові агентиви з

¹ Брус М. Лексико-словотвірна характеристика загальних жіночих особових назв староукраїнської мови XVI–XVII ст. / М. Брус // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія. – Івано-Франківськ: «Плай», 1999. – Вип. IV. – С. 157.

² Пузиренко Я. В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) / Я. В. Пузиренко // Наукові записки НаУКМА. – Т. 18. – Київ, 2000. – С. 36–42.

³ Шпітько І. М. Фемінітиви з формантом *-ка* в українській і словацькій мовах / І. М. Шпітько // Вісник Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Серія «Мовознавство». – № 11. – 2010. – Випуск 16. – С. 383–388.

⁴ Валюх З. О. Словотвірна парадигма іменника в українській мові / З. О. Валюх. – Київ–Полтава: АСМІ, 2005. – С. 102.

формантом *-ка* відповідають словотвірним нормам мови й функціонують в усіх її стилях, а сфера використання таких дериватів в українській мові обмежена.

Ще однією ґрунтовною працею, присвяченою аналізу номінацій осіб, є дисертація мовознавця Сергія Дмитрієва «Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій особи в сучасних українських соціолектах»¹, у якій здійснено комплексний аналіз ономасіологічної структури номінацій та визначено типи мотиваційних відношень між їхньою ономасіологічною структурою і фрагментами знань про позначуване. Дослідник вважає, що вивчення цього аспекту (когнітивно-ономасіологічного) номінації особи в українських соціолектах уможливить визначення закономірностей зв'язку ономасіологічної структури номінацій людини із їхнім значенням, семантикою, структурами знань про позначуване у носіїв українських соціолектів.

Отже, лексика на позначення назв осіб української мови становить чисельну за обсягом, вагому за значенням і давню щодо походження категорію слів у складі лексичного фонду нашої мови, тому цей пласт лексики перебуває під постійною увагою мовознавців.

1.2. Поняття категорії особи в українському мовознавстві

Категорія особи займає важливе місце серед семантико-граматичних категорій, які впливають як на будову реченневої моделі, так і на формування комунікативного процесу. Ця категорія безпосередньо засвідчує зв'язок мови й людини, реалізуючи не тільки індивідуальні особливості і можливості мовців, а й соціальні функції, які вони виконують, а також національну специфіку спілкування. Ця категорія належить до однієї з найбільш суперечливих і складних, а тому постійно викликає зацікавлення багатьох учених. Відтак в українській мові цю категорію досліджували Алла Болотнікова, Віктор Брицин, Іван Вихованець, Катерина Городенська, Володимир Горпинич, Анатолій Загнітко, Олександр Леута, Олександр Мельничук, Григорій Півторак,

¹ Дмитрієв С. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій особи в сучасних українських соціолектах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Сергій Вікторович Дмитрієв. – Одеса, 2015. – 327 с.

Михайло Попович, Олександр Потебня, Марія Плющ, Віталій Русанівський, Наталія Ясакова.

У науковій літературі існують розбіжності щодо найменування цієї категорії. Одні вчені кваліфікують її як дієслівну категорію, інші вчені – як морфологічну чи граматичну категорію, а треті вважають функціонально-семантичною категорією, оскільки її значення виражається за допомогою дієслів, іменників та займенників. На нашу думку, слушним є кваліфікувати цю категорію як мовну, адже категорія особи є важливим компонентом предикативності будь-якого висловлення, пов'язує його зміст із самим мовцем, який може співвіднести його з другою чи третьою особами.

Михайло Попович у своєму дослідженні «Про сакралізацію мовної категорії особи»¹ подає історію формування поняття «особа» як мовної категорії. Він зазначає, що це поняття прийшло в європейські мови з латини, до якої потрапило безпосередньо з давньогрецької мови. Власне, у давньогрецькій мові було багатозначне слово «prosôpon», яке мало такі значення: «обличчя», «фасад будинку», «те, що знаходиться перед очима», «фізична особа», «індивід», «маска», «персонаж», «граматична особа». Етимологи доводять, що це слово складається з двох морфологічних елементів – прислівника «pros», який означав «перед», і дуже давньої назви ока. Тому припускають, що початково слово означало «те, що знаходиться перед очима» чи «віч-на-віч». У IV ст. до н. е. це слово мало значення «маска», від якого згодом утворився й термін «театральний персонаж». Вважають, що значення «граматична категорія особи» є похідним від значення «персонаж», яке згодом почало сприйматися як «людська особа», «індивід». При цьому також звертаються і до латинського слова «persona», значення якого теж розвивалося по лінії: 1) театральна маска; 2) персонаж; 3) особа, індивід; 4) граматична особа. На думку Франсуа Летублона, поняття граматичної особи формувалося у латинській мові під впливом сприйняття театального дійства акторів, за поширенням у лінгвістиці

¹ Попович М. Про сакралізацію мовної категорії особи / М. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський курс. – 2016. – Випуск 769. – С. 32–37.

принципом, коли дискурсивні одиниці моделюються як «драма» чи «сцена», в якій грають актанти-актори. Підтверджує це припущення те, що слово «persona» пов'язане з етруським словом «phersu», яке теж спочатку означало маску актора, а згодом – персонажа, зіграного актором. У значенні «граматична особа» слово «prosôpon» почали використовувати лише у II ст. до н. е., що ознаменувала поява праці Діонісія Фракійського «Мистецтво граматики». І саме у 13 розділі цієї праці автор зазначає, що перша особа – це та, яка є автором висловлення, друга – та, якій адресовано висловлення, третя – та, про яку говорить перша. Тому, коли граматисти почали використовувати слово «prosôpon» як «граматичну особу», то розуміли такий сценічний діалог, у якому чергуються репліки акторів, один з яких є мовцем (Я), а інший слухачем (Ти). У цьому діалозі театральних персонажів і зародилася ідея граматичної особи¹.

Сучасна лінгвістика витлумачує категорію особи здебільшого як комунікативно орієнтовану та трикомпонентну за своєю структурою, у якій реалізовано статус адресанта, адресата й особи, про яку йде мова і охоплює власне-іменники, займенникові іменники та дієслівні форми². І саме серед власне-іменників найповніше семантику особи представляють форми чоловічого роду назв істот. Тут особливий статус належить формам давального та кличного відмінків, оскільки семантика особи репрезентується особовим закінченням -ові (-еві) – давальний відмінок, -у (-ю), -е (-є) – кличний відмінок. З-поміж основних функцій кличного відмінка вирізняється також функція потенційного суб'єкта дії, що прямо співвіднесена з назвами осіб як такими і спроможна адекватно декодувати інформацію й реалізувати адресовану їм дію³. Однак, як відзначає Анатолій Загнітко, найпоследовніше структурована ця категорія у займенникових іменниках, оскільки протиставлення я – ти – він (вона, воно) і ми – ви – вони становлять основу функційних вимірів компонентів категорії.

¹ Попович М. Про сакралізацію мовної категорії особи / М. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2016. – Випуск 769. – С. 32–33.

² Загнітко А. Мовний простір граматики: монографія / А. Загнітко. – Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. – С. 44.

³ Там само. – С. 44.

Категорія особи послідовно репрезентована й у дієслові, форми якого корелюють відповідним займенниковим лексемам, тому у дієслові ця категорія постає словозмінною номінативною граматичною категорією. Олександр Потебня наголошував, що в поняття про дієслово обов'язково входить ставлення до особи, якою б вона не була: відомою чи ні, справжньою чи фіктивною¹. На нашу думку, категорія особи тісно об'єднує своєю семантикою іменники, займенники і дієслова, своєрідно реалізуючись у кожному з названих класів слів.

Тому основними засобами вираження категорії особи у мові є дієслова і займенники, особливо особові та особово-вказівні займенники, оскільки вони унікальні показники цієї категорії. Це пояснюється тим, що семантика цих розрядів займенників прямо зорієнтована на вираження категорії особи, тобто вони безпосередньо вказують на учасників спілкування та їхню роль у цьому процесі. У дієсловах ця категорія є похідною граматичною характеристикою, бо залежить від іменника чи займенника, з яким дієслово поєднується під час спілкування. Виходячи з цього, Михайло Попович відзначає, що категорія особи у вираженні займенників має онтологічне підґрунтя, а у вираженні дієслів – епістемологічне². Також мовознавець відзначає, що особові займенники є у всіх мовах, тому категорія особи є лінгвістичною універсалією, хоч в деяких мовах може бути недостатньо граматикалізованою.

На цьому питанні зупинився французький мовознавець Еміль Бенвеніст, який доводить, що майже у кожній мові категорія особи складається із трьох осіб: першої (Я), яка позначає мовця; другої (Ти), яка позначає співрозмовника; третьої (Він), яка не є активним учасником комунікативного акту і навіть може бути взагалі відсутньою у момент його здійснення. Проаналізувавши мови різних сімей, Бенвеніст доводить, що в усіх мовах є «три і тільки три особи»³, які виражаються особовими займенниками, а не дієсловом, бо, як твердить

¹ Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – С. 91.

² Попович М. Про сакралізацію мовної категорії особи / М. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2016. – Випуск 769. – С. 33.

³ Бенвеніст Э. Общая лингвистика / Э. Бенвеніст. – М.: Прогресс, 1974. – С. 260.

учений, існують мови, «в яких вираження особи дієслова може бути відсутнім»¹. Щодо власне особових займенників, то мовознавець чітко відрізняє першу й другу особу від третьої. На його думку, тільки займенники *я* і *ти* є справжніми виразниками особи і їм властива ознака особи. У третій особі Е. Бенвенист вбачає «не-особу» і аргументує це тим, що ця форма не має відповідного займенникового представлення в деяких мовах², а якщо така форма й існує в мові, то вона «сама по собі не називає нічого і нікого»³, співвідноситься з «об'єктом, який знаходиться поза актом мовлення»⁴. Усе це дало підстави ученому прирівняти призначення третьої особи і її займенникову форму вираження до «безособової форми дієслівної флексії»⁵. Однак, як відзначає М. Попович, за зовнішньою простотою у цьому мовному явищі є етнопсихологічні та соціокультурні смисли, які впливають на трактування семантико-прагматичних відношень між трьома особами в різних мовах і зумовлюють різне бачення мовної природи самої категорії особи⁶.

У «Теоретичній морфології української мови» описано особові протиставлення через систему граматичних категорійних значення у межах двох частин мови – іменника й дієслова. Іван Вихованець та Катерина Городенська вважають займенники семантичною групою займенникових іменників, у яких розрізняються грамами першої, другої, третьої особи. Категорія особи реалізується в іменниках «у дещо згорнутому вигляді» і передається лише двома грамами другої й третьої особи, для яких відповідно властивими формами вираження граматичного значення є кличний та називний відмінки⁷.

Володимир Горпинич виділяє основні та вторинні значення особових форм. Відтак до головних значень мовознавець відносить такі: грама 1-ої

¹ Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – С. 260.

² Там само. – С. 262.

³ Там само. – С. 264.

⁴ Там само. – С. 299.

⁵ Там само. – С. 264.

⁶ Попович М. Про сакралізацію мовної категорії особи / М. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2016. – Випуск 769. – С. 33.

⁷ Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – Київ: Пульсари, 2004. – С. 98–99.

особи однини означає, що дію виконує сам мовець, грамема 2-ої особи однини – дію виконує слухач (співрозмовник, адресат дії, немовець), грамема 3-ьої особи – дію виконує відсутня особа або предмет (немовець, об'єкт мовлення), грамема 1-ої особи множини вказує, що дію виконує група осіб, поміж яких є і мовець (мовець разом зі слухачами та відсутніми, мовець і немовці), грамема 2-ої особи позначає, що дію виконує кілька співрозмовників або предметів, грамема 3-ьої особи означає, що дію виконують немовці, неслухачі, неспіврозмовники, тобто група осіб чи предметів, про які йдеться¹.

Однак поряд із цими значеннями існують також і вторинні, котрі формуються безпосередньо в контексті. Серед них дослідник виокремлює означено-особове значення дії, яке стосується будь-якої особи і виражається формою 1-ої особи однини; узагальнено-особове значення, виражене формою 2-ої особи однини або 1-ої особи множини (коли дію виконує кожний – мовець і немовець); безособове значення, тобто значення дії, що здійснюється незалежно від будь-якої особи, виражене формою 3-ьої особи однини; значення авторського «я», яке виражається формою 1-ої особи множини, проте означає одного мовця; значення дії співрозмовника, поданої як такої, в якій ніби бере участь і мовець, тобто від імені мовця, і виражається формою 1-ої особи множини; неозначено-особове значення у формі 3-ьої особи множини, коли виконавець дії або не називається зовсім, або ж мислиться узагальнено².

Поняття «особа» у лінгвістиці трактується неоднозначно. Це свідчить про наявність двох бінарних кореляцій – персональності і суб'єктності, у якій перша протиставляє особу (1-шу або 2-гу) не особі (3-тій). Кореляція суб'єктності протиставляє особу мовця й особу-адресата і, як зазначає Загнітко, «саме таке протиставлення за відношенням до не-Я мовець усвідомлює як суб'єктну персональність своє власне Я»³.

Семантичний зміст категорії персональності / імперсональності полягає в логічному поділі усього суцього на живу й неживу природу та виділенні

¹ Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – Київ: Академія, 2004. – С. 207–208.

² Там само. – С. 208.

³ Загнітко А. Мовний простір граматики: монографія / А. Загнітко. – Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. – С. 45.

з-поміж істот людини. Персоналізація, входячи до ширшої логічної категоризації предметності на істот-неістот, осмислюється у зв'язку з поняттєвими категоріями, необхідними для побудови мислення, судження про предмети і явища об'єктивної дійсності: суб'єкта і об'єкта мовлення та мовця (адресанта) й співрозмовника (адресата) – безпосередніх учасників мовленнєвого акту. Абстрактно-поняттєва семантика особи, яка об'єктивується на протиставленні іншим істотам та предметам, інтерпретується як граматична категорія особи на конкретномовному рівні¹.

Категорія істоти відрізняється від категорії особи тим, що узгодження в роді зі словами семантики істоти зумовлене формами цих лексем, а у категорії особи є тенденція до узгодження за змістом, за статтю особи, що яскраво представлено у формах минулого часу, умовного способу. У цьому простежується формальний аспект змісту морфологічної категорії особи дієслова.

Граматичні категорії істоти / неістоти, особи / неособи іменників є складниками категорійного значення предметності. У займенниках же предмет осмислюється як відхилення від категорії особи або як її протилежність. Структура категорії особи дієслова перебуває у міцному зв'язку з категорією особи займенників, у складі яких зберігається протиставлення мовця (я) співбесіднику (ти) і комусь або чомусь третьому (він, вона, воно).

Різниця між категорією особи іменника і категорією особи дієслова полягає в тому, що в іменнику вона входить до структури категорії істоти і за своїм вираженням є міжрівневою граматичною категорією перехідного типу. У дієслова предмет граматично зображений як особовий діяч. Цей зв'язок особи дієслова та іменника яскраво демонструють форми минулого і давноминулого часу, а також умовний спосіб. Наприклад, якщо у формах теперішнього і минулого часу особова характеристика передбачає встановлення відношення

¹ Плющ М. Я. Семантична категорія особи в сучасній українській мові / М. Я. Плющ // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Випуск 8. – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 83.

між мовцем і суб'єктом дії, то в минулому, давноминулому часі й умовному способі суб'єкт є таким, що чітко визначається і за родовою характеристикою.

Граматичне значення особи складається із семантичних ознак вираження або невираження участі мовця, адресата, суб'єкта взагалі і розчленування певного цілого на окремі компоненти. Відтак форми 1-ої та 2-ої особи позначають дію лише реальних осіб, тим самим виражають власне особове значення, а форми 3-ьої особи позначають участь суб'єкта дії, але не лише особового, а й предметного. Відношення дії до діяча є семантико-граматичним змістом категорії особи дієслова.

У ролі синтаксичного елемента особи постають різні займенники. Наприклад, займенник *я* узгоджується лише з формами дієслів, які вказують на суб'єкта комунікації, займенник *ти* – з тими формами дієслів, які вказують на адресата комунікації, займенники *він, вона, воно* – вказують на об'єкта комунікації. Ці особові системи – займенникова і дієслівна – взаємоспрямовані. Як акцентує Анатолій Загнітко, водночас вони протистоять одна одній в силу неадекватного їхнього поняттєвого змісту: субстанційність із комунікативною функцією – у займенників і дія, стан – у дієслів¹.

Категорія особи дієслова тісно пов'язана із граматичним значенням числа. Особи, які позначені займенниками *я* й *ти* не мають множини. Займенники *ми, ви* мають зовсім інше значення. Ми, якщо це слово не стосується іншого я, означає: «я та ще хто-небудь інший або інші». Окрім того, вживання цих займенників має свою історію, яка закріпила за цими словами і значення ввічливості (*ви*), і завуальованості особи діяча (*я*) тощо. Ці займенники свідчать не про я та інші я, не про ти, а про я й ти разом з іншими, у сукупності з ними².

Також категорія особи дієслова пов'язана і з граматичним значенням часу. Форми теперішнього і майбутнього часу виражаються за допомогою особової парадигми. У дієсловах минулого часу категорія особи є морфолого-

¹ Загнітко А. Мовний простір граматики: монографія / А. Загнітко. – Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. – С. 49.

² Там само. – С. 50–51.

синтаксичною, що пояснюється тим, що занепад допоміжного дієслова зумовив втрату формантів особової семантики, тому форми минулого часу не виражають відношення до конкретної особи. Однак ці дієслова виражають відношення до трьох граматичних осіб, використовуючи різноманітні мовні засоби: іменники, субстантивні займенники, контекстні елементи, ситуативні чинники. Будь-яка форма минулого часу може відноситись до кожної особи, тому форми минулого часу є потенційно особовими.

На противагу цьому, дослідниця Марія Плющ розглядає специфічні ознаки категорії особи в іменнику. Відтак учена відзначає, що ця категорія закріплена за лексико-граматичним розрядом назв людей, за морфологічними формами відмінків і виявляє здатність ідентифікувати мовця й адресата в синтаксичних конструкціях.

У сучасній українській мові категорія особи в іменнику виконує сигніфікативну (позначення особи – в класі власних і загальних назв людей) і синтагматичну (визначає особові форми дієслова, координовані з іменниками, особовими й особово-вказівними та іншими займенниками у ролі підмета) функції. На лексичному рівні усі назви людей об'єднуються семою «особа», на яку відповідно до супровідних їх поняттєвих категорій статі та референції накладається граматична категоризація: іменники поділяються за ознакою референтності на власні імена й загальні назви. Назвам осіб властива також ознака, яка сигналізує про належність до істот і реалізується у мовленні формами знахідного, що збігається з родовим, давального та місцевого відмінків¹. Таким чином, мовознавиця доходить висновку, що категорія особи в іменнику та займеннику має функціонально-семантичний статус, а в дієслові – морфологічної категорії, спрямованої в синтаксис.

Складовою частиною категорії особи є значення, яке базується на протиставленні – «істота / неістота». Це значення є узагальненням абстрактно-

¹ Плющ М. Я. Семантична категорія особи в сучасній українській мові / М. Я. Плющ // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Випуск 8. – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 84.

поняттєвого змісту категорії персональності / імперсональності, що полягає у виокремленні людини з-поміж інших істот.

Поняттєву основу персональності становлять протиставлені одне одному значення першої, другої і третьої осіб. Екстралінгвальним підґрунтям персональності є відмінність людини від інших об'єктів навколишньої дійсності та відмінність функцій комунікантів. Як відзначає мовознавиця Наталія Ясакова, концептуальна важливість свідомого перцептора для формування просторових і часових уявлень зумовила специфічність семантики першої особи та її центральне місце в структурі категорії персональності. Тому першу й другу особу поєднує безпосереднє відношення до комунікації, натомість третя особа опосередковано дотична до цього процесу й перебуває на периферії персональності¹. В українській мові категорія персональності об'єднує різні відношення й засоби їхнього вираження, які в свою чергу утворюють організовану систему, стрижнем якої є граматична категорія особи.

З іншого боку розглядає категорію особи мовознавиця Алла Болотнікова, яка представляє її як засіб вираження ввічливості в українській комунікативній культурі². Граматична категорія особи, як відзначає авторка, характеризується значним прагматичним потенціалом, оскільки ти / Ви-форми репрезентують ставлення до адресата, на якого спрямований вплив (Ви – індикатор негативної ввічливості, ти – позитивної ввічливості). У результаті свого дослідження А. Болотнікова доходить висновку, що займенник ти маркує нейтрально-ввічливе спілкування в межах родини, вікової та товариської спільноти, при цьому реалізується позитивна ввічливість. На противагу цьому гоноративний займенник Ви репрезентує ввічливу офіційну комунікацію, яка демонструє стратегію негативної ввічливості, адже виражає неможливість втручання в персональну сферу адресата³.

¹ Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія / Н. Ясакова. – Київ: НаУКМА, 2016. – С. 55.

² Болотнікова А. П. Категорія особи як засіб вираження ввічливості / А. П. Болотнікова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2017. – Випуск 30. – Том 1. – С. 11–13.

³ Там само. – С. 13.

Отже, категорію особи у лінгвістиці розуміють неоднозначно, а саме, як: 1) один із компонентів (поряд із категоріями часу й модальності) поняття предикативності; 2) категорію особовости, що протиставляється безособовости; 3) систему особових форм дієслова, взаємопов'язаних із формами займенників; 4) категорію особи, яка втілює зміст поняттєвої категорії персональності / імперсональності. Однак категорія особи тісно об'єднує своєю семантикою іменники, займенники і дієслова, своєрідно реалізуючись у кожному з них.

1.3. Дослідження номінації людини в українських діалектах

Дослідження діалектної мови завжди було пріоритетним напрямом у мовознавстві. Необхідність дослідження діалектної лексики, особливо її окремих лексико-семантичних груп, не викликає сумнівів, адже народні говори великою мірою зберігають старі форми й відображають інноваційні процеси, зумовлені як внутрішніми законами цієї мови, так і позамовними факторами.

Лексико-семантична система діалектної мови як складний і багатогранний об'єкт дослідження відображена в роботах багатьох лінгвістів. Для цілісного опрацювання словникового складу найчастіше предметом вивчення стають окремі тематичні й лексико-семантичні групи діалектної лексики, помітне місце серед яких посідають найменування осіб.

На українському діалектному матеріалі лексика, пов'язана з номінацією людини, неодноразово була предметом спеціальних досліджень та представлена в різноманітних наукових студіях. Назви осіб за родинними стосунками належать до традиційного шару лексики, особливо назви на позначення споріднености та свояцтва. Ці назви були вивчені у межах окремих говірок, зокрема закарпатських¹, східностепових²,

¹ Дзензелівський Й. О. Лексика українських говорів Закарпатської області. Назви спорідненості, свояцтва та сімейно-родинного побуту / Й. О. Дзензелівський // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. XXVI. – Випуск 2. – 1957. – С. 3–36.

² Тарасенкова С. Назви осіб за спорідненістю в донецьких східностепових говірках / С. Тарасенкова // Лінгвістичні студії. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – Випуск 6. – С. 268–271.

подільських¹, східнословобожанських². Валентина Прокопенко³ та Людмила Колеснік^{4 5} на матеріалі буковинських та покутсько-буковинських говірок більш докладно розглядають цю групу лексики, зосередившись на семантиці та поширенні цих назв. Проблемі вивчення лексичного складу новоствореного діалектного масиву, а також збереженню архаїчних самотутніх лексем давніх говірок, присвячені дослідження Валентини Дроботенко про родинну лексику у говірках Донеччини⁶, Ірини Ходикіної про говірки Північного Приазов'я⁷, Лесі Хомчак про надсянсько-західнополіські паралелі у родинно-обрядовій лексиці⁸.

Назви осіб за виконуваною дією та професією також мають своє відображення у діалектологічних дослідженнях. Відтак окремі розвідки присвячені словотвору агентивів у волинських^{9 10}, бойківських¹¹, західноподільських¹², центральноподільських¹³, лемківських¹⁴, буковинських¹⁵

¹ Деченко Л. Особливості та характеристика тематичної групи назв на позначення сім'ї, спорідненості, свояцтва / Л. Деченко // Діалектологічні студії. – Умань: Графіка, 2004. – С. 58–60.

² Глуховцева К. Посестринство та його номінація в українських східнословобожанських і східностепових говірках / К. Глуховцева // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 150–154.

³ Прокопенко В. А. Назви спорідненості та свояцтва в буковинських говірках / В. А. Прокопенко // Питання діалектології східнослов'янських мов. – Чернівці: Чернівецький державний університет, 1958. – С. 139–151.

⁴ Колеснік Л. Назви спорідненості і свояцтва у буковинських говірках / Л. Колеснік // Культура слова. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – № 72. – С. 141–146.

⁵ Колеснік Л. Динаміка номінації спорідненості і свояцтва в покутсько-буковинських говірках / Л. Колеснік // Діалектна мова: сучасний стан і перспективи дослідження: програма, матеріали та тези доп. Всеукр. наук. читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. – С. 121–123.

⁶ Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дроботенко Валентина Юріївна; Донецький національний університет. – Донецьк, 2001. – 460 с.

⁷ Ходикіна І. Родинна лексика у говірках Північного Приазов'я / І. Ходикіна // Українознавчий альманах. – Випуск 9. – Київ, Мелітополь, 2012. – С. 185–188.

⁸ Хомчак Л. Надсянсько-західнополіські лексичні паралелі на прикладі родинно-обрядової лексики / Л. Хомчак // Волинь–Житомирщина. – 2008. – № 18. – С. 65–74.

⁹ Корзонюк М. Словотвір говірок волинського Надбужжя / М. Корзонюк // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доп. і пов. XV Респ. діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 156–158.

¹⁰ Покальчук В. Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсарнських говірках на Волині / В. Покальчук // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 52–57.

¹¹ Захарків О. Діалектні відмінності у галузі словотвору іменників бойківського говору (назви осіб за професією та родом діяльності) / О. Захарків // Вісник Львівського державного університету ім. І. Франка. Серія: філологічна. – Львів, 1965. – Випуск 3. – С. 76–81.

¹² Яропуд Л. Ареальні особливості віддієслівних дериватів з суфіксом -ник (на матеріалі західноподільських говірок) / Л. Яропуд // Граматичні аспекти української мови. – Київ: КДПІ, 1985. – С. 42–50.

¹³ Краєвська Г. Назви осіб за видом діяльності у центральноподільських говірках (на матеріалі деревообробної лексики) / Г. Краєвська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: філологічна. – 2012. – Випуск 31. – С. 38–41.

¹⁴ Шумицька Г. Словотвір агентивних назв у північнолемківських говірках / Г. Шумицька // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українське і слов'янське мовознавство. – Ужгород, 2001. – С. 548–554.

¹⁵ Лук'янюк К. Суфіксальний словотвір назв людей у буковинських говорах / К. Лук'янюк // Наукові записки Чернівецького державного університету. – Чернівці, 1958. – С. 42–51.

говірках, у говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя¹ та подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі².

Сфера обрядовості – одна з тих тематичних груп, до котрої українські дослідники звертаються повсякчас. Назви осіб-учасників родинних обрядів, зокрема весільної обрядовості, описували В. Прокопенко³, Н. Гуйванюк⁴, Ю. Руснак⁵, у взаємозв'язках буковинських говірок з гуцульськими таку лексику дослідив М. Бігусяк⁶, обрядові назви на подільсько-буковинсько-надністрянському суміжжі описала О. Жвава⁷, у бойківських говірках – Н. Хібеба⁸, у східнословобожанських – І. Магрицька⁹. Номінацію родильного обряду у східноподільських говірках опрацьовувала Т. Тищенко¹⁰, а номінацію поховального обряду у поліських говірках дослідила В. Конобродська¹¹.

Надзвичайно цікавим є дослідження Наталії Хібеби¹², у якому вона виявляє паралелі та локальні відмінності весільних агентивів бойківських та поліських говірок. Дослідниця підкреслює, що весільним агентивам в обох діалектних зонах властива лексична варіантність, однак зафіксовано й лексичні

¹ Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дика Людмила Василівна; НАН України, Інститут української мови. – Київ, 2003. – 20 с.

² Тищенко Т. Словотвір агентивів у говірках подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі / Т. Тищенко // Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики. – Київ: Товариство «Знання» України, 2001. – Випуск 2. – С. 22–23.

³ Прокопенко В. Лексика весільного обряду у буковинських говорах / В. Прокопенко // Тези доповідей ХХ наукової сесії. Секція філологічних наук (Чернівці, квітень 1964). – Чернівці, 1964. – С. 43–46.

⁴ Гуйванюк Н. Лексика весільного обряду у «Словнику буковинських говірок» / Н. Гуйванюк // Наукові записки: у 5 ч. Філологічні науки: мовознавство. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 75. – С. 255–260.

⁵ Руснак Ю. Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Руснак Юлія Маноліївна; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2010. – 376 с.

⁶ Бігусяк М. Весільна лексика говірок гуцульсько-буковинського порубіжжя / М. Бігусяк // Українська мова на Буковині. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 65–66.

⁷ Жвава О. Лексика родинних обрядів подільсько-буковинсько-надністрянського суміжжя: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Жвава Ольга Анатоліївна; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 24 с.

⁸ Хібеба Н. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Хібеба Наталія Василівна; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2007. – 20 с.

⁹ Магрицька І. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Магрицька Ірина Василівна; Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.

¹⁰ Тищенко Т. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий опис: навчальний посібник / Т. Тищенко. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. – 382 с.

¹¹ Конобродська В. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Конобродська Валентина Лаврентіївна; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 21 с.

¹² Хібеба Н. Весільні агентиви в бойківських та поліських говірках: етнолінгвістичний аспект / Н. Хібеба // Волинь–Житомирщина. – 2008. – Випуск 18. – С. 75–89.

розрізнення, зокрема «на позначення сватача (бойк. *об'р'анчик, обзі'рник, зводжа́ й* – поліс. *на'чал'е*), неодружених гостей нареченого (бойк. *'почет, поручники* – поліс. *с'вита, бе'седа*), особи, яка «продає» наречену (бойк. *торгаш* – поліс. *'шурим, 'д'ад'а*)»¹. Функціонування специфічних назв, властивих тільки бойківським та поліським говіркам, свідчить про відносну консервативність обрядової лексики. Провівши зіставний аналіз систем весільної лексики цих діалектних масивів, дослідниця доходить висновку, що бойківський та поліський говори виявляють спільність у мові попри те, що вони знаходяться на відстані один від одного, а їхня весільна лексика репрезентована як обрядовими, так і загальноживаними лексемами.

Хоч групу лексики на позначення особистих властивостей людини на матеріалі української діалектної мови, порівняно з іншими, досліджено найменше, втім можна виділити деякі розвідки. Зокрема, деякі характерологічні номени у лемківських говірках подала Стефанія Панцьо², а в говірках українського Карпатського регіону ці назви аналізувала Людмила Колеснік³, прикметники на позначення внутрішніх рис людини в надбузько-поліських говірках розглядала Ганна Козачук⁴, найменування особи та її психічних рис в поліській говірці села Липне описав Юрій Громик⁵, репрезентували лексичний склад і семантичні особливості найменувань рис характеру й пов'язаних із ними особливостей поведінки людини та проаналізували структуру й специфіку номінації оцінних найменувань осіб на матеріалі «Словника

¹ Хібеба Н. Весільні агенти в бойківських та поліських говірках: етнолінгвістичний аспект / Н. Хібеба // Волинь–Житомирщина. – 2008. – Випуск 18. – С. 84.

² Панцьо С. Назви особи у лемківському діалекті / С. Панцьо // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українське та слов'янське мовознавство. – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2001. – Випуск 4. – С. 419–422.

³ Колеснік Л. Характерологічні назви в говірках українського Карпатського регіону / Л. Колеснік // Gwary Dziś. – 2020. – Том 12. – С. 81–93.

⁴ Козачук Г. Лексико-семантична структура прикметників на позначення внутрішніх рис людини у надбузько-поліських говірках / Г. Козачук // Міжнародна наукова конференція «Діалектна мова: сучасний стан і динамка в часі. До 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка» (Київ, 5–7 березня 2008 р.): тези доп. – Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 100–101.

⁵ Громик Ю. Лексика тематичної групи «рис характеру людини та її поведінка» в поліській говірці с. Липне / Ю. Громик // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. – Випуск 4. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – С. 63–82.

середньонадніпрянських говірок» Ганна Мартинова й Тетяна Щербина¹, деякі аспекти функціонування оцінної лексики у покутсько-буковинських говірках наявні у дослідженнях Ніни Гуйванюк², Тетяни Гуцуляк³, Марії Скаб та Мар'яна Скаба⁴.

Юрій Громик у своїй статті представляє цілісне бачення лексики цієї тематичної групи у поліській говірці села Липне, а також відзначає численні факти вживання синонімічних емоційно-оцінних назв одного поняття, що засвідчує значне синонімічне багатство народного мовлення. Наприклад, дослідник подає цілий ряд лексем на позначення тюхтія, вайлуватої, неповороткої людини: *магула, мурмило, бамбула і банбула, бамбулеца і банбулеца, бамбулисько і банбулисько, мняло, нюня, нюнька, тукмач*. «У більшості випадків одне і те ж значення в говірці реалізується кількома паралельними, структурно строкатими утвореннями. Помічено, що слова із модальністю негативної оцінки утворюють великі синонімічні ряди при наявності вузьких синонімічних рядів лексем для передачі позитивної характеристики людини. Найбільший синонімічний ряд представлений 14 зневажливо-згрубілими назвами базікала, пустомелі»⁵. Цікавим є те, що автор виділяє ті чинники, що найчастіше є рушіями для виразно негативного називання людини (їх є кількісно більше) й ті риси людини, що сприяють позитивному номінуванню. Відтак «основними особливостями людини, які найчастіше стають підставами для її виразно негативної оцінки, є схильність до насильства, здирства, утисків щодо інших; легковажність, нерозбірливість в

¹ Мартинова Г. Лексика на позначення рис характеру й поведінки людини в «Словнику середньонадніпрянських говірок» / Г. Мартинова, Т. Щербина // Мовознавчий вісник. – 2020. – Випуск 28. – С. 47–57.

² Гуйванюк Н. Експрасеми розмовного мовлення буковинців як «знаки української етнокультури» / Н. Гуйванюк // Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені 80-річчю професора, НАПН України Кононенка Віталія Івановича. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 167–180.

³ Гуцуляк Т. Метафорично-образні назви осіб у буковинських говірках (на матеріалі «Словника буковинських говірок») / Т. Гуцуляк // Діалектна мова: сучасний стан і перспектива дослідження. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. – С. 102–104.

⁴ Скаб М. В. Назви осіб як засіб вираження ментальності буковинців / М. В. Скаб, М. С. Скаб // Українська мова на Буковині. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 93–95.

⁵ Громик Ю. Лексика тематичної групи «рис характеру людини та її поведінка» в поліській говірці с. Липне / Ю. Громик // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. – Випуск 4. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – С. 81–82.

інтимному житті; вайлуватість, незграбність, уповільненість рухів, реакцій; лінь; неохайність в одязі; жадібність та заздрість; надмірна балакучість; надмірна дратівливість; надмірна розпеченість та непосидючість дітей; розумова обмеженість тощо»¹, натомість «приводом для виразно позитивної оцінки в основному є такі риси людини: жвавність; врода; охайність; люб'язність, увічливість; розсудливість, досвіченість тощо»².

Ганна Мартинова й Тетяна Щербина наголошують на тому, що на формування назв рис людини та її поведінки значною мірою впливають стереотипи, популярні для певної говірки та підкріплені нормами народної етики й моралі. «Дослідники оцінної лексики зауважують, що в народному мовленні репрезентовано значно більше найменувань негативних якостей людини, її вчинків, тоді як позитивне діалектоносії сприймають як норму, повсякденність, а тому такі явища номінують рідше. Саме цим пояснюємо багатство й розмаїття слів, що позначають негативні риси характеру, дають зневажливу, іронічну чи образливу характеристику або оцінку людині й у досліджуваних говірках»³.

Людмила Колеснік теж погоджується з думкою щодо переважання номенів із негативною оцінкою над позитивною. У своєму дослідженні авторка виділяє відіменні похідні, віддієслівні утворення та номени, що стали наслідком метафоризації⁴. «Однією з найпродуктивніших у цьому ареалі є так звана «дерев'яна» метафора: творення оцінних номенів на основі метафоричного перенесення назв чи властивостей дерев, деревини або дерев'яних предметів»⁵. Відповідно до цього мовознавиця виокремлює мотиваційні моделі та описує кожна з них.

¹ Громик Ю. Лексика тематичної групи «рис характеру людини та її поведінка» в поліській говірці с. Липне / Ю. Громик // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. – Випуск 4. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – С. 82.

² Там само. – С. 82.

³ Мартинова Г. Лексика на позначення рис характеру й поведінки людини в «Словнику середньонадніпрянських говірок» / Г. Мартинова, Т. Щербина // Мовознавчий вісник. – 2020. – Випуск 28. – С. 49.

⁴ Колеснік Л. Характерологічні назви в говірках українського Карпатського регіону / Л. Колеснік // Gwary Dział. – 2020. – Том 12. – С. 82.

⁵ Там само. – С. 88.

Лексику на позначення рис людини ґрунтовно дослідили Валентина Леснова¹ на матеріалі новожитніх східнослобожанських говірок та Віктор Дворянкін² на матеріалі східностепових говірок. У монографії В. Леснова зосереджує увагу на проблемі однослівної та багатослівної номінації, а також виокремлює й ілюструє пропозитивну й дискурсивну номінацію людини та її рис. Дослідниця підкреслює, що «номінативні одиниці у вигляді речень та мікротекстів можуть бути дублетами до однослівних назв або виступати безваріантними єдиними репрезентантами сем. Вступаючи в синонімічні відношення з лексемами, пропозитивні та дискурсивні номінативні одиниці відрізняються більшою образністю й експресивністю»³. У своєму дослідженні авторка звертає увагу на реалізацію семантичної опозиції чоловік / жінка в східнослобожанських говірках. Прикметним є те, що дослідниця розрізняє первинну та вторинну номінацію, окремо описує стійкі порівняння та їх трансформацію – згортання порівняльних конструкцій до однослівних номенів.

У дисертації Віктора Дворянкіна «Номінативні процеси в українських східностепових говірках» також здійснено опис номінативних процесів, які виявляються в тематичній групі лексики «Людина та її риси», з увагою до ареалогії номінативних одиниць. Відтак дослідник розглядає 15 лексико-семантичних груп зовнішніх якостей людини та 5 груп – на позначення внутрішніх властивостей людини. Важливе значення у цій роботі приділено особливостям градуальної характеристики об'єкта номінації в межах аналізованої групи лексики, а також до роботи додано індекс зафіксованих номенів.

¹ Леснова В. Номінація рис людини в українських східнослобожанських говірках: монографія / В. Леснова. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 194 с.

² Дворянкін В. Номінативні процеси в українських східностепових говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дворянкін Віктор Олександрович; Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 24 с.

³ Леснова В. Номінація рис людини в українських східнослобожанських говірках: монографія / В. Леснова. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – С. 4–5.

Системно дослідила номінаційні процеси у межах тематичної групи лексики «Людина» у покутсько-буковинських говірках Людмила Колеснік¹. Окрім семантичної структури номінативних засобів, дослідниця встановлює генезу цієї лексики, джерела формування і розвитку системи номінативних засобів у цих говірках, з'ясовує типи просторової поведінки досліджуваних назв. Дослідниця констатує, що для називання людини у покутсько-буковинських говірках найпродуктивнішим способом виявилася однослівна номінація (за допомогою слова й словосполучення), а також і вторинна номінація, менш поширені пропозитивні й дискурсивні номени. Особливим способом номінації є порівняння. Щодо просторової поведінки лексики у цьому регіоні, то вона «ілюструє як суцільне поширення деяких лексем, так і ареальну мозаїку в межах досліджуваної території. Картографовані дані дозволяють простежити тенденції поширення деяких назв, зокрема запозичень як у межах зони фронтальних контактів, так і на всій досліджуваній території ПБГ»².

Діалектна оцінна лексика також потрапляла в поле зору українських мовознавців. З цього погляду інформативною є стаття Валентини Леснової³, у якій вона розглядає семантику, особливості творення й емоційне забарвлення лексем, що виконують оцінну функцію у східнословобожанських говірках, у їх зіставленні з оцінною лексикою поліських говірок, адже «оцінці підлягає передусім людина, її дії, вчинки, риси характеру, зовнішність тощо»⁴. Відтак дослідниця встановлює паралелі щодо наявності суфіксів найрізноманітніших експресивних відтінків. «Так, обом типам говірок властиві пейоративні оцінні іменники із згрубілим суфіксом *-yг (-юг)*, що посилює значення негативної якості, виявленої початковою основою. При цьому репертуар таких іменників у східнословобожанських говірках ширший, ніж у поліських»⁵. Спільними для цих говірок, однак менш функціонально активними, є суфікси суб'єктивної оцінки

¹ Колеснік Л. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Людмила Ярославівна Колеснік. – Київ, 2016. – 235 с.

² Там само. – С. 193.

³ Леснова В. Діалектна оцінна лексика: словобожансько-поліські паралелі / В. Леснова // Волинь–Житомирщина. – 2010. – Випуск 22. – Том 2. – С. 178–185.

⁴ Там само. – С. 178.

⁵ Там само. – С. 184.

-ак (-як) та -ег. Таким чином, В. Лєснова виявила чимало спільних рис між цими говірками у репрезентації оцінних номенів, водночас зафіксувавши й відмінності лексем, які полягають переважно у їх фонетичному оформленні та морфемній будові.

Образні діалектні утворення належать до особливого шару української лексики, у якому відображена специфіка національного світосприйняття. Саме такі утворення розглядає у своїй статті «Образний компонент у семантичній структурі діалектної лексики» Тетяна Гуцуляк¹, відзначивши, що серед образних іменників велику групу становлять назви осіб. «Образне значення похідних іменників найчастіше успадковується від метафоричного значення мотивуючого слова або формується на основі асоціативного образу-уявлення, що виникає у свідомості мовця»². Наприклад, лексеми *замелюха*, *мелетун* позначають базіку, брехуна, тому «у цих назвах простежуємо зв'язок з переносним значенням дієслова *молоти* на позначення процесу «говорити»: перен. фам. *Верзти нісенітницю*; *теревенити* та з фразеологізмом *молоти язиком* – *вести несерйозні, беззмістовні розмови*»³. У лексемах *бабичник*, *єзикачка*, *студенек*, *хатар* (*хатарь*, *хатерь*) образне значення ґрунтується на прямому значенні мотивуючого, а тому така назва служить засобом виразності і експресивності в розмовному мовленні. «Образне значення наведених лексем формується під впливом намагання мовця дати певну оцінку людини (здебільшого негативну), висловити емоційне ставлення до неї, – і це в свою чергу призвело до формування асоціативного, як правило, зорового образу, що й послужив підґрунтям творення номінації. Як засвідчують приклади, подекуди образна назва виникає й на основі традиційних образів, уже закріплених у фразеологізмах»⁴. Однак такі іменники-назви осіб можуть позначати і риси характеру людини, «що відображають асоціативні зв'язки з назвами тварин та

¹ Гуцуляк Т. Образний компонент у семантичній структурі діалектної лексики / Т. Гуцуляк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2008. – Випуск 428–429. – С. 118–124.

² Там само. – С. 119.

³ Там само. – С. 119.

⁴ Там само. – С. 119–120.

предметами побуту»¹. Це засвідчують такі назви, як *власка (ласка), деркач, кугут, бандура, коробка*. Образно-метафоричне сприйняття властиве й для назв на позначення зовнішності людини (її частин тіла, зачіски), наприклад, лексеми *бочка, кабачок*.

У словотвірному аспекті найменуванням осіб у говорах теж присвячено окремі праці. Микола Корзонюк у статті «Словотвір говірок волинського Надбужжя»² виокремлює суфікси іменників, які мають «певне експресивне забарвлення», однак дослідник не розрізняє основний вияв суфікса та його фонетичні варіанти, наприклад, *-ай (глухмай, варгай), -ух (-юх) (сплюх, лайтух), -ур (бабур), -ас (бімбас, лагас)* тощо³. Більш детально дослідив це питання Володимир Покальчук у «Спостереженні над суфіксальним творенням іменників у надсарнських говірках на Волині»⁴, виділивши окремо суфікси для творення назв осіб за родом їхньої діяльності чи за певним становищем, назв конкретних предметів, суфікси суб'єктивної оцінки, суфікси, що надають дериватам значення зменшеності чи здрібнілості, пестливості, суфікси збільшеності, згрубілості, зневаги, найтипівіші малопродуктивні суфікси, непродуктивні суфікси⁵. Підсумовуючи, автор зазначає, що іменникові суфікси у надсарнському говорі досить різноманітні, проте вони відзначаються більшою архаїчністю, оскільки у цьому говорі практично немає суфіксів іншомовного походження. Групу суфіксів на позначення зменшеності, пестливості дослідник відзначає як найбільшу і найпродуктивнішу у цьому говорі, здебільшого вона характерна для іменників жіночого роду – назв істот, переважно людей. Цікавим явищем, яке виокремлює дослідник, є група іменників середнього роду, в межах якого є специфічні форми іменників – назви спорідненості з модифікованими суфіксами (*матерс'ко, бапшче,*

¹ Гуцуляк Т. Образний компонент у семантичній структурі діалектної лексики / Т. Гуцуляк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2008. – Випуск 428–429. – С. 120.

² Корзонюк М. Словотвір говірок волинського Надбужжя / М. Корзонюк // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 156–158.

³ Там само. – С. 156.

⁴ Покальчук В. Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсарнських говірках на Волині / В. Покальчук // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 52–57.

⁵ Там само. – С. 52–56.

свекрушно, бабзно), які виникли внаслідок складних фонетико-морфологічних процесів¹.

Як одне з найкращих опрацювань діалектного словотвору є стаття Івана Ковалика «Іменниковий словотвір у говірці с. Бітлі на Львівщині»². Мовознавець відзначає, що «вихідною величиною для вивчення іменникового словотвору с. Бітлі буде словотвірний тип з його трьома основними конститутивними елементами: 1) афіксальна частина; 2) лексико-словотвірна структура твірної основи; 3) відповідне лексикословотвірне значення (дериватема)»³, а це свідчить про те, що І. Ковалик практично описує деривацію іменників однієї говірки. У цій же праці автор перераховує всі суфікси, які безпосередньо служать для творення таких словотворчих груп: агентивно-професійні назви осіб, національно-територіальні назви осіб, атрибутивні назви осіб, назви осіб за ознакою споріднення або свояцтва, назви неживих предметів і абстрактних понять, назви рослин, дерев та грибів, назви приміщень, вмістилищ, сховищ, загонів для тварин тощо, назви абстрактних понять, множинні назви, збірні назви, одиничні назви, аугментативні словотвірні типи, здрібнілі іменникові утворення⁴. Наприклад, автор подає такі суфікси, за допомогою яких творяться назви спорідненості і свояцтва у говірці села Бітлі, до того ж він поряд подає відіменникові, відприкметникові та віддієслівні деривати: «Чимало словотвірних типів є серед назв за ознакою споріднення або свояцтва з суфіксами *-ак, -ан, -ич, -ець, -ук, -аник (-анк-а): свойа́к; крайа́н (крайа́нка), фамілійа́н (фамілійа́нка)*, пор. ще *крéўний – крéўна; ро́дич, брата́нич і брата́нець* (братанка), *се"стрінець* (се"стрінка і се"стрічна), *выгодóванець* ...»⁵.

¹ Покальчук В. Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсарнських говірках на Волині / В. Покальчук // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 57.

² Ковалик І. Іменниковий словотвір у говірці с. Бітлі на Львівщині / І. Ковалик // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 57–61.

³ Там само. – С. 59.

⁴ Там само. – С. 59–61.

⁵ Там само. – С. 60.

Про західнополіський словотвір деякі зауваги писав Федот Жилко у «Говорах української мови»¹: «Досить продуктивними для цих говірок (як і для частини середньополіських) є суфікс *-ис'к*, що утворює іменники середн. роду. На відміну від літературної мови, в західнополіських говірках суфікс *-ис'к* надає іменникам чоловічого роду значення пестливості. Крім того, цей же суфікс, як і в літературній мові, означає збільшеність або зменшеність. Наприклад: *вужіс'ко, топоріс'ко, хлопчіс'ко, д'їучис'ко* та ін.»². Особливості словотвору Полісся відзначає й український мовознавець Степан Бевзенко в «Українській діалектології»³, а саме: «Можна допускати, що порівняно меншою чіткістю характеризуються поліські діалекти, які, як і в словозміні, частково прилягають до південно-західних (волинсько-поліські і підляські говірки), а частково – до південно-східних (східнополіські говірки), хоч, безсумнівно, мають і питомі своєрідні риси в системі словотвору»⁴. Волинсько-поліські говірки характеризує «поширеність, як і в південно-західних діалектах, іменникових утворень із суфіксом *-иско* відповідно до утворень із суфіксом *-ишче* в інших поліських та південно-східних діалектах»⁵.

Надзвичайно важливою для фахівців є праця Ярослави Закревської «Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті»⁶, у якій подано теоретичні засади аналізу словотвору, а також охарактеризовано особливості суфіксального словотворення таких лексико-семантичних груп: назви місця, назви діючої особи, збірні й одиничні назви, народні назви рослин. Підсумовуючи, дослідниця відзначає: «Найбагатшою і найбільш різноманітною серед діалектних груп української мови з погляду словотворчих особливостей є південно-західні говори і, зокрема, говори карпатського ареалу, що зумовлено рядом як внутрішньомовних, так і позамовних факторів. У багатьох випадках словотворчі і лексичні ареали не накладаються, що свідчить про територіальну

¹ Жилко Ф. Говори української мови / Ф. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1958. – 172 с.

² Там само. – С. 45–46.

³ Бевзенко С. Українська діалектологія / С. Бевзенко. – Київ: Вища школа, 1980. – 246 с.

⁴ Там само. – С. 90–91.

⁵ Там само. – С. 207.

⁶ Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. Закревська. – Київ: Наукова думка, 1976. – 163 с.

диференціацію словотворчих структур, незалежну від диференціації лексичних діалектизмів навіть на означення тих самих понять чи реалій»¹.

Розглядали словотвір діалектної мови і сучасні дослідниці Галина Шумицька² та Олеся Харківська³. Зокрема, Г. Шумицька зосередила увагу на механізмі творення іменників-апелятивів, на природі дериватів та словотворчих формантів у межах словотвірних типів та розрядів, представивши тим самим іменниковий словотвір північнолемківських говірок як систему в її якісному та кількісному вияві, а також встановила при цьому спільне та відмінне з українською літературною мовою, іншими українськими говорами, звернула увагу на специфічні риси говіркових дериватів. О. Харківська у дисертації описує суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття, встановлює їх особливості та показує ареали, межу між закарпатським і гуцульським говорами на рівні словотвору.

Лариса Павленко у статті «Номінативна деривація назв осіб у західнополіських говірках»⁴ аналізує специфіку творення назв осіб у цьому ареалі, дійшовши висновку, що «найпродуктивнішим способом виникнення номенів із загальним апелятивним значенням «особа» є морфологічний спосіб словотворення, зокрема суфіксація (90 відсотків НО). Найпоширеніші в західнополіському іменному словотворі такі форманти: *-к*, *-ник*, *-ик*, *-ець* тощо. Значно менше репрезентовані інші способи називання»⁵. Окрім того, мовознавиця зазначає, що «дослідження специфіки номінативної деривації передбачає також вивчення у функції засобів називання непохідних слів і слів-запозичень»⁶. Відтак непохідні лексеми у західнополіських говірках

¹ Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. Закревська. – Київ: Наукова думка, 1976. – С. 154.

² Шумицька Г. Словотвір апелятивних іменників у північнолемківських говірках української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Шумицька Галина Василівна; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2001. – 16 с.

³ Харківська О. Суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківська Олеся Василівна; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2015. – 397 с.

⁴ Павленко Л. Номінативна деривація назв осіб у західнополіських говірках / Л. Павленко // Літопис Волині. – 2008. – Частина 4. – С. 156–160.

⁵ Там само. – С. 160.

⁶ Там само. – С. 160.

вживаються для номінації осіб за ознаками, сформованими давно і характерними для праслов'янської мови, наприклад, лексеми *мати, дід, баба, брат, тьота*. Серед слів-запозичень у цих говірках є невелика кількість таких лексем (близько 30) на зразок *браконьйор, валах, вуйт, гіцель, егер, зритель, колежанка* тощо.

Отже, багатство української діалектної лексики цієї лексико-семантичної групи актуалізує дослідження її складу, структурної організації, особливостей функціонування та ареальної поведінки.

РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАЗВ ОСІБ У СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

Лексика із чогось бере свій початок: вона може утворюватися з питомих коренів та афіксів або мати вкраплення запозичень з інших мов. Більшість мов європейського культурного ареалу (слов'янські, балтійські, германські, романські, кельтські, давньогрецька й інші) на глибинному доісторичному рівні споріднені між собою і зводяться до спільної індоєвропейської прамови. Тож коли етимологи пояснюють, звідки походить певне слово, вони обов'язково наводять його іншомовних «родичів»¹. Етимологія є основним джерелом відомостей про складний історичний процес формування лексичного складу мови. Водночас такі дослідження дають змогу побачити середовище, у якому перебуває аналізований ареал, повсякденне життя та заняття його мешканців, мислення носіїв мови у різні періоди часу.

Етимологія – це 1) походження та історія розвитку слова або морфеми; 2) розділ мовознавства, в якому вивчаються походження і минулі етапи розвитку слів та морфем². Її основною метою як науки є знайти та пояснити первинні значення і форми слів. Тому важливим поняттям цієї науки є внутрішня форма, тобто це ознака, покладена в основу називання, при утворенні нового значення, яка відображає ту ознаку, за якою відбувся процес номінації. Вона мотивує звуковий вигляд слова, вказує на причину, за якою найменування представлено саме цим словом.

Початки етимології можна простежити у творі Платона «Кратил», у якому філософ уперше окреслив проблеми етимологічного аналізу, визначив цілі й напрями етимологічних досліджень. Загалом же такими дослідженнями удавнину займалися граматики й філософи, причому перші характеризували

¹ Селігей П. О. Видання етимологічної літератури: вчора і сьогодні / П. О. Селігей // Наука України у світовому інформаційному просторі. – 2015. – Випуск 11. – С. 113–114.

² Мельничук О. С. Етимологія // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 177.

слова описового характеру, а другі – номінативного. Однак ці дослідження ще не були науковими. У добу Середньовіччя етимологічні дослідження зводилися здебільшого до намагань встановити походження окремих слів, проте найчастіше у цей період знову ж таки з'являються помилкові етимологічні теорії та гіпотези. Лише у XVII–XVIII столітті етимологія почала розвиватися як наука загальноєвропейського значення, з'являються перші етимологічні словники.

Найдавніші спроби української етимології також відбувалися на випадковій зовнішній подібності слів і були типовими для мовознавчої науки аж до середини XIX століття. Наприклад, П. Беринда пояснював слово *церква* як похідне від слова *цар*. Згодом у 1914 році в Києві вийшов посібник «Грамматика українського языка. Частина 1. Етимологія» І. Нечуя-Левицького, у якому *етимологія* тлумачиться як слово, «складене з двох часток: етос – вдача і логос – слово, бо в етимології оповідається та міркується про вдачу кожного опрічного слова»¹.

До розвитку етимології як науки причетний Іван Огієнко, який розглядав етимологічні запозичення в російській та українській лексиці в діахронному аспекті, зокрема іншомовні слова, які з'явилися у давні часи: східні (іранські, арабські, тюркські), західні (литовські, німецькі, кельтські, угорські), південні (грецькі, латинські, церковнослов'янські) тощо. Звідси учений робить висновок, що запозичення з інших мов – важливий фактор розвитку культури мови кожного народу. Вагоме значення для розвитку етимології як науки мають лексикографічні праці вченого, зокрема чотиритомний «Семантико-етимологічний словник української мови»².

Однак наукова етимологія в Україні починається із діяльністю Олександра Потебні, який розвиває її на засадах порівняльної граматики,

¹ Становлення етимології як науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/%D0%9D%D0%9C%D0%9A%D0%94%202.3.6%20%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20.docx.pdf?id=5ebab7a2-673c-4b4f-8faf-994c6ef1f260>

² Там само.

використовуючи історичний та фольклорний матеріал. Також розвитком цієї науки займався український мовознавець Роман Смаль-Стоцький, який, зокрема, досліджував румунські й угорсько-карпатські запозичення, а пізніше німецькі запозичення¹.

Марія Мирошниченко відзначає: «Інколи, за певних історичних обставин, неможливо простежити майже «стертий» зв'язок між спорідненими словами, і слово часто зближується з іншим, близьким за звучанням (але різним за походженням), у результаті чого змінює своє значення, або зближується зі словами, близькими за значенням, унаслідок чого змінює свою форму»². Таке тлумачення називають народною етимологією. Цей термін (нім. *Volksetymologie*, франц. *etymologie populaire*) був уведений німецьким лінгвістом Фьорсманом (1852) для позначення специфічного мовного явища – повного або часткового переосмислення слова в результаті його довільного зближення з іншими, близькими за звучанням, словами. У Стародавньому Римі такі етимологічні зіставлення, що найчастіше виникали серед простого народу, називали «бичачою» або «коров'ячою» етимологією, а пізніше це явище отримало назву «народна етимологія», на противагу науковій. Однак, М. Мирошниченко, слушно зауважує, що ця назва не завжди є виправданою, оскільки більшість подібних тлумачень виникли не в народному середовищі, а в творчих доробках письменників, учених, які намагалися у своїх працях подати «оригінальні» власні погляди на походження якоїсь назви³.

Етимологія тісно пов'язана з діалектологічними дослідженнями, адже у говірках зберігається великий пласт архаїчних за формою або значенням слів, які передували появі літературної лексики. Лексика діалектів є надзвичайно

¹ Становлення етимології як науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/%D0%9D%D0%9C%D0%9A%D0%94%202.3.6%20%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20.docx.pdf?id=5ebab7a2-673c-4b4f-8faf-994c6ef1f260>

² Мирошниченко М. І. Актуальність етимологічних досліджень на сучасному рівні розвитку мовознавства / М. І. Мирошниченко // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. – Одеса, 2013. – С. 209.

³ Там само. – С. 209.

важливою для етимологічних досліджень, бо дозволяє розкрити найдавніші значення певного слова.

Традиційно за семантикою назви осіб поділяють на п'ять основних лексико-семантичних груп, а саме: назви осіб за родом діяльності та професією, за національною і територіальною ознаками, за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем, за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом, за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями. Таку класифікацію використовує у своїй праці Ольга Кровицька, позаяк «поділ *nomina personalia* на ці лексико-семантичні групи дозволяє повністю охопити всі слова і чітко визначити семантичні підгрупи, зміст яких залежить від опрацьованого лексичного матеріалу»¹. Відтак ми взяли за основу класифікацію дослідниці та дещо доповнили її, орієнтуючись на фактичний матеріал.

2.1. Назви осіб за родом діяльності та професією

Агентивні назви становлять другу за чисельністю групу в аналізованій мікросистемі середньополіських говірок. Формування цієї лексико-семантичної групи відбувалося разом із розвитком суспільства. Творення та функціонування цих назв значною мірою пов'язані з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства в цілому, процесами, що відбувалися у виробничій сфері в певній історичній ситуації².

Згідно з фактичним матеріалом виявлено 93 агентивні та професійні назви осіб, які за семантикою можна розділити на три підгрупи:

- 1) назви осіб, що працюють у виробничій сфері;
- 2) назви осіб, що працюють у невиробничій сфері;
- 3) назви осіб, пов'язані з іншими діями та вчинками. У кожній із цих підгруп вдалося виявити нові ряди, зокрема, у межах першої підгрупи: назви

¹ Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – С. 7.

² Там само. – С. 9.

осіб, пов'язані з різними ремеслами, та назви осіб, що займаються різними видами промислів.

Назви осіб, пов'язані з різними ремеслами, охоплюють багато мікрогруп, найчисельнішою серед яких є та, що об'єднує назви осіб, пов'язані з різними видами сільськогосподарської діяльності. Таких найменувань усього налічуємо 33. Із рільництвом з них пов'язано 10 назв. Лексема *аратай* вживана у значенні «орач», окрім того, має варіативні назви *аратарь*, *оратай*, *ратай*. Походить вона від праслов'янського *ortajь*, утвореного за допомогою суфікса *-taj-* від **orti* «орати», спорідненого з лит. *artijas* «плугатар, орач, землероб», *arti* «орати», прус. *artoys* «орач», лат. *arator*, гр. ἄροτήρ «тс.»¹ (далі, покликаючись на це видання, будемо використовувати умовне скорочення ЕСУМ).

Для вираження поняття «орач» натрапляємо також на номени *паханицик* та *пахач*, що утворилися від слова *пахати*, тобто орати («р. *пахá ть*, бр. [*пáхата*] «оранка», [*пáхаць*] «рілля», др. *пахати*, п. *рachać* «згрібати, згортати; (ст.) орати», ч. *páchatí* «робити (щось погане), броїти», слц. *páchat'* «робити, чинити», болг. [*пá хам*] «орю і сію») (ЕСУМ, IV, с. 320). Загальноприйнятої етимології дієслово *пахати* не має. Як зазначається у «Етимологічному словнику української мови», це слово пов'язувалось з «лат. *pāla* (< *pastlā*) «лопата, рискаль», *pastinum* «мотика для копання ґрунту»; зіставлялось з ос. *fadin* (*fadyn*) «колю, розколюю», вірм. *hatanem* «розколюю, розтинаю», *hatu* «гострий», що зводяться, можливо, до іє. **rad-* або **rat-*. Також існує думка про спорідненість з дієсловом *пахнути*. Однак відрив східнослов'янських форм від західнослов'янських недостатньо обґрунтований» (ЕСУМ, IV, с. 320). Сема «орач, той, хто оре землю» представлена й лексемою *плугар*, що, очевидно, походить від іменника *плуг* (праслов'янського *plugь* «плуг»), проте загально визнаної етимології цього слова не має. Однак існують припущення, що це слово могло бути похідним утворенням від *plužiti* «тягти по землі», з яким пов'язане ч. *plouhati*, *ploužiti* «тс.», п. ст. [*plužyc*] «тягатися;

¹ Етимологічний словник української мови: в 7 т. – Т. 5: Р–Т / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наукова думка, 2006. – С. 29.

волочитися, вештатися», укр. [п^лугá нити] «повільно йти, плентатися», де, як і в псл. plugъ «плуг», основа plu-g- визнається суфіксальним розширенням давнього іє. *ploϥ- (*pleϥ-) «тягти; текти, лити, литися». За іншою версією, виведення слов'янських форм могло відбуватися із пгерм. *plōga «плуг», до якого зводяться двн. pfluog, pfluoc, дісл. plōgr, пізнє дангл. plōg, plōh «тс.», однак ця думка є менш імовірною (ЕСУМ, IV, с. 455–456).

Лексема *верховец*, що позначає «людину, яка складає сіно, соломучи тощо в скирти, стіжки», походить від праслов'янського v^hrxъ, спорідненого з лит. viršùs, лтс. vīrsus «верхня частина», дангл. weart «мозоля», ірл. ferr «краще», лат. verrūca «горб, прищ, бородавка», дінд. váršman- (varšmán-) «висота, верх, верховина»; іє. *ursu-s (іменник u-основи) від кореня *uer-s- «підвищене місце» (ЕСУМ, I, с. 361).

Лексема *жнечка* вживається у значенні «жниця». Походить ця лексема від праслов'янського žęti, žnq. Спорідненим є з лит. genėti «обрубувати гілки», лтс. dženēt «тс.», ірл. benim «б'ю», лат. dē-fendo «захищаю, обороняю», гр. θίνω «б'ю», θένω «влучаю», ав. ĵainti «убиває», дінд. hanti «б'є, вбиває», вірм. ganel «сікти», а також з псл. gъnati, укр. *знати* і його відповідниками (ЕСУМ, II, с. 188–189).

У значенні «поліпельниця» фіксуємо найменування особи *палольщица* та *полотница*. Ці назви походять від праслов'янського pelti (pelvti) «полоти, очищати», пов'язані з relva «полова». Спорідненими також є ці назви із лит. spāliai «начоси льону», лтс. spilva «лушпиння, лузга», лат. spoliūm «знята, здерта шкіра тварини; знятий з вбитого ворога одяг або зброя; військова здобич», гр. σπολάς «вичинена шкіра, шкура; хутрянний плащ», дінд. phālati «лопається, лускається; тріскається», sphātati «зриває, смикає», sphāṭāyati «розколює», двн. spaltan «розколювати»; іє. (s)p(h)el- «розколювати; відщеплювати; обривати, здирати» (ЕСУМ, IV, с. 501).

Лексема *тяганицик* номінує «скиртувальника, що тягає копиці сіна за допомогою спеціального пристосування з вірвовкою». Це слово походить від дієслова *тягти* (праслов'янського tęgnqti «тс.»), спорідненого з ав. θanĵayeiti

«тягне (віз); натягує лук», ʒanvan-, ʒanvar- «лук», ос. t'unjyn «витягати», лит. tingùs «лінивий», tingti «бути (ставати) лінивим, неповоротким», двн. dīhsala «дишло», дісл. þīsl «тс.», þungr «важкий», ісл. þungur «тс.», лат. tēmo (*teŋksmō) «дишло» (ЕСУМ, V, с. 700).

Значення «сівач» виражене фонетичним варіантом літературної назви *сьєвач*, яке походить від дієслова *сіяти* (праслов'янського sěti, sějo), спорідненого з лит. sė'ti, sė'jau «сіяти», лтс. sēt, sėju, лат. sero (*sisō), sēvī, гот. saian, двн. sāwen, sā(j)en «тс.», сірл. saithe «рій»; іє. *sē(i)-/sī- (ЕСУМ, V, с. 259).

Серед назв осіб, пов'язаних з різними видами сільськогосподарської діяльності, а саме з тваринництвом, фіксуємо також 10 номенів. Лексема *бичатниця* і її фонетичний варіант *бичатница* номінують «жінку, яка доглядає волів». Назва утворена від праслов'янського букъ, що є похідним від звуконаслідувального кореня būk- / бък-, який зберігається також у дієслові *bukati* «глухо ревти», *bykati* «тс.» (п. ст. *bykać*, ч. *boukati*, *bučeti*, ст. *búkati*, слн. *búkati*, *bučàti*, схв. *бучати*, болг. *буча́*, п. *buczeć*, вл. *bučeć*), спорідненим є з лит. *baūkli* «ревти», *būkas* «бугай (птаха)», лтс. *bucet* «звучати, гудіти». Однак, як підкреслено в «Етимологічному словнику української мови», недостатньо обґрунтоване пов'язування з тюрк. *buka* «бугай» і з кельт. *boukkō* «корова» (ЕСУМ, I, с. 182). Конкурує із цією назвою інша лексема *гайдаї*, що позначає «погонича волів». Це найменування є запозиченням з румунської мови, адже румунське *haidău* «пастух волів, корів» (мн. *haidăi*) виводиться від угорського *hajtó* «погонич», пов'язаного з *hait* «гнати», яке може бути зіставлене з *hait* «скривляти» або з мансійським *chujt-* «спонукати, підганяти» (ЕСУМ, I, с. 452).

У значенні «той, хто пасе гусей» фіксуємо назву *гусяр*, яку утворено від іменника *гусь*. Доволі цікавими є припущення щодо походження цього слова. Відтак за «Етимологічним словником української мови» малоімовірним є пояснення цього слова аналогією до звуконаслідувального вигуку *ге-ге*, впливом з боку германських мов або припущенням про запозичення з групи

кентум. Однак спорідненим воно є з давньоверхньонімецьким *gans* «гусь», дінд. *hanisá*, гр. *χίψ*, лат. *anser*, лит. *žąsis*, лтс. *zoss (zùoss)* (ЕСУМ, I, с. 628).

У значенні «робітниця інкубатора» фіксуємо номени *інкубаторка* та її фонетичний варіант *кубаторка*, які є запозиченнями із західноєвропейських мов: нім. *Inkubation*, фр. англ. *incubation* походять від лат. *incubatio* «сидіння на яйцях, лежання на чомусь», пов'язаного з дієсловом *incubo* «лежу, покоюсь; висиджую пташенят», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *cubo* «лежу; висиджую пташенят», пов'язаного з гр. *κύβη* «чаша», можливо, укр. *кублó* (ЕСУМ, II, с. 306).

Лексема *кабанник* номінує «людину, яка скуповує на забій відгодованих свиней» і, очевидно, походить від іменника *кабан*. Це слово є запозиченням із тюркських мов; тат. чаг. алт. каз. кипч. аз. балкар. карач. тур. діал. *kaбан* «кнур» споріднене з монг. *qaban* «кнур; дикий кабан» (ЕСУМ, II, с. 330). Конкурує із цією назвою інша лексема *колун*, котра номінує «спеціаліста по забою свиней на замовлення господаря». Ця назва пов'язана із призначенням цієї людини – колоти (забивати) свиней. Відтак назва особи походить від дієслова *колоти* (праслов'янського *kolti* «колоти, проколювати, бити чимсь гострим; лупати, розколювати») (ЕСУМ, II, с. 522). У значенні «особа, яка доглядає свиней» фіксуємо лексему *свинарка*, яка утворилася від іменника *свиня*, який споріднений з лтс. *suvēns* «поросся», лат. *sūs* «свиня», двн. *sū*, нвн. *Sau*, гр. *ῥς*, ав. *hū* «тс.». За «Етимологічним словником української мови», це слово – індоєвропейське утворення від звуконаслідувального кореня *su*, а також його зіставляли із давньоіндійським *sūte* «народжує», праслов'янським *synь* «син» (ЕСУМ, V, с. 191).

Доволі цікавою щодо свого походження є лексема *личман*, котра називає «пастуха». Це слово є полонізмом, де відповідно має значення «металева бляшка для рахування; бляшка, що заміняє гроші при грі; той, хто лічить, рахує», [*liczban*] «бляшка, що заміняє гроші при грі» пов'язане з *liczyć* «лічити, рахувати» (пор. слц. [*lićma*] у виразі [*ani liczmy*] «нічого»). Менш обґрунтованою видається думка Олександра Потєбні про походження слова

личман від середньовісньонімецького *leisten* «дотримуватися заповіді» і вторинного зближення з *лічити* (ЕСУМ, III, с. 252). Зі схожою семантикою «помічник пастуха; підпасич» вживають лексему *пудпасок*, тобто той, хто «під пастухом», людина, яка допомагає йому. Ця назва утворена від дієслова *пастити* (праслов'янського *pasti*) та споріднена із лат. *pāscō* «пасу; годую, утримую; викохую», *pābulum* «їжа, харчі, корм», що зводяться до індоєвропейського **pā-* «пастити (худобу); стерегти; доглядати». На противагу цьому, сумнівними видаються припущення щодо походження цього дієслова від російського *питáть* «харчувати, жити» та литовського *pūošti* «прикрашати, прибирати» (ЕСУМ, IV, с. 309).

Сема «вівчар» представлена лексевою *овчар*, яка утворена від іменника *вівця*: пс. *овьса* < **ovīkā*, результат розширення і-основи зменшувальним суфіксом *-ikā*. Це слово споріднене із лит. *avìs*, лтс. *ovs*, дінд. *avika* «вівця», *ávīḥ* «тс.», гр. гомер. *ῥίς*, лат. *ovis*, ірл. *bí*, двн. *ou*, гот. *awistr* «вівчарня», хет. *hauaš* «вівця», вірм. *hoviw* «пастух» (**hovī-pā* «овечий пастух») (ЕСУМ, I, с. 389).

Назв осіб, пов'язаних із бджільництвом, виявили 6. У значенні «пасічник» конкурують застаріла назва *бортник* (праслов'янське **b^hrtь* з вихідним значенням «проріз, щілина») (ЕСУМ, I, с. 236) та *вочичь* або більш характерний варіант для поліських говірок *вудчич*. На території Середнього Полісся фіксуємо також лексеми *пчоловод*, *бджоляр*, *пчоляр*. Усі вони пов'язані з іменником *бджола* як з основним об'єктом своєї праці. Єдиної етимології цього іменника немає, адже здебільшого вона виводилася від звуконаслідувальної основи **b^hk-*, пов'язуваної з основою *būkati*, *būčati* (**boukati*, **boučēti*), і вважалася спорідненою з *бик*. Однак переконливішою здавалася точка зору Мейє, який пов'язував праслов'янське *bъčela* з лит. *bitis* «бджола», *bite*, лтс. *bite*, двн. *bini*, *bīa*, нвн. *Biene*, ірл. *bech* «тс.», що зводяться до індоєвропейської основи **b^hei-*, а отже, слов'янський звуковий варіант з *въč-* міг бути вторинним результатом впливу основи **boučeti*. Існує ще одне припущення про походження різних звукових варіантів назви бджоли у слов'янських мовах від окремих звуконаслідувальних коренів: **b^hk-*, **b^hk-*, **b^hz-*, **v^hk-*, **k^hm-*, **č^hb*,

припускається також початкова звукова форма *čьbela (слн. čbela), пов'язана з псл. čьm-eľ (ЕСУМ, I, с. 158). У середньополіських говірках виявлено також лексему *пчаладьор* на позначення «збирача меду на пасіці», тобто людини, яка видирає (забирає, збирає) мед у бджіл.

Найменування осіб, пов'язаних із лісництвом, у середньополіських говірках фіксуємо 4: *бережник, побережник* (і його варіант *попережник*), які пов'язані з дієсловом *берегти* (праслов'янське *bergti – споріднене з лит. [bìrginti] «берегти, заощаджувати», гот. baírgan «ховати», днн. bergan «тс.», borgen «убезпечити себе»; індоєвропейське *bhergh- «ховати») (ЕСУМ, I, с. 171), адже лісник має доглядати, оберігати лісові угіддя. Таке ж значення має номен *полісовицик*, який походить від праслов'янського lěšь «простір, порослий деревами, особливо листяними; дерева, особливо листяні; дерево як будівельний матеріал», що пов'язується з лит. laĩškas «лист (дерева)» і припускається, що початкова семантика слова краще збереглася в західнослов'янських мовах, як у чеській les, lesy «листя, пагони» (ЕСУМ, III, с. 266). Старше покоління вживає також лексему *атаман*, номінуючи «старшого лісника; об'їждчика лісу» як людину, яка верховодить у цій справі. Узагалі це слово є запозиченням із кримсько-татарської мови, де крим.-тат. *атаман* «великий батько, найстарший» пов'язане з *ата* «батько» (-ман – збільшувальний суфікс) (ЕСУМ, IV, с. 231).

Назви осіб, пов'язані із мисливством, є ще менш представлені – 3 лексеми. Для вираження поняття «найнятий паном загонщик звірів на полюванні» натрапляємо на найменування *гучок* та *гонець*, що утворилося від праслов'янського gъnati (ženâ) «гнати (переважно худобу)» та споріднене з лит. giñti, genù «гнати, жену», лтс. dzìt, dzėnu, dzinu «тс.», прус. guntwei «гнати», gunnimai «женемо», лат. (of)-fendo «штовхаю, вдаряю», гр. veíw («*guhen-jō) «б'ю, січу», дінд. hánti «б'є», ав. jainti «тс.», хет. kuenzi «ударяє», алб. gjanj «жену», ірл. gonim «раню» (ЕСУМ, I, с. 535). Також зафіксовано назву *лапаче* «ловці», яка, очевидно, походить від дієслова *лапати* (праслов'янського lapati «хапати, ловити», lapiti «схопити, спіймати», яке

виводиться із звуконаслідувального вигуку *lap* або розглядається як похідне від *лапа*) (ЕСУМ, III, с. 193).

Другою за чисельністю серед назв осіб, що працюють у виробничій сфері, є мікрогрупа назв осіб, пов'язаних з будівельною справою і керамічним виробництвом, яка налічує 15 номенів. У значенні «робітник, який бурить камінь» фіксуємо лексему *буролом*, що утворена від іменника *бур*, який є запозиченням з німецької або голландської мови (нвн. *Bóhrer* «свердло», гол. *boor*, шв. *borr* «тс.» споріднені з свн. *born* «свердлити», двн. днн. *borōn*, дангл. *borian*, дісл. *bora* «тс.») (ЕСУМ, I, с. 297), а в значенні «робітник, який дробить каміння» – *бутолом*, що утворене від іменника *бут*, який вважається запозиченим з італійської мови (іт. *bottare, buttare* «бити, штовхати») через мову італійських архітекторів (ЕСУМ, I, с. 307).

Сема «чистильник димарів; сажотрус» представлена назвами осіб *каминар, коми́нник*, котрі через польську або чеську і далі, можливо, через середньовісньонімецьку мову (свн. *kāmīn* «топка; камін, коминок; димохід, димар») запозичені з латинської (лат. *camīnus* «піч, горно; вогнище, жаровня») походить від гр. *κάμινος* «піч (для випалу або плавки), горно; кухонна піч», до якого зводиться також укр. *камін*) (ЕСУМ, II, с. 536), *каменяж* та *помило*, що походить від праслов'янського *myti*, спорідненого з лит. *máudyti* «купати», лтс. *maũt* «плавати», *maudāt* «змивати», свн. *muten* «умиватися» (ЕСУМ, III, с. 467).

Лексема *заканіорщик* називає «інженера чи техніка, що керує будівельними роботами; виконроба». Сема «покрівельник» виражена назвою *критник* від праслов'янського *kryti*, спорідненого із лит. *kráuti* «навалювати, накладати», *krūvà* «купа», лтс. *kraũt* «вантажити», *krava* «купа», *kràuja* «обрив, круча», *krūtiês* «нав'язуватися», гр. *κρύπτω* «закриваю, покриваю, приховую» (ЕСУМ, III, с. 95). Значення «муляр» виражене лексемою *муравщик* та її варіантом *муривщик*, які через посередництво польської мови були запозичені з середньовісньонімецької (свн. *mūre* походить від лат. *mūrus* («*moiros)

«стіна», пов'язаного з *moenia* (<**moini-*) «вал; бастіон; больверк» і спорідненого з дангл. *mæge* «межа; область») (ЕСУМ, III, с. 535).

У середньополіських говірках у значенні «пічник» конкурують назви осіб *печкур*, що є складним утворенням із основ слів *піч* і *курити*, та *печколеп*, які утворилися від праслов'янських **rekti* «пекти», **ректъ* «піч», споріднених із лит. *kèpti* «пекти», лтс. *sept* «тс.» (< балт. **rekō*), дінд. *rácati* «варить, пече, смажить», ав. *raçaiti* «тс.», гр. *πέσσω* (< **πέμνω*) «печу, варю», лат. *coquō* (< **quequō*) «варю; обпікаю», алб. *рјек* «печу», тох. В *parakšu* «варений», дангл. *āfigen* «обпалений» (ЕСУМ, IV, с. 329–330).

Для вираження поняття «гончар» натрапляємо на найменування осіб *гаршкалієп* або ж його фонетичний варіант *горшколеп*, *горшник*, *горщешник*, які походять від іменника *горщик*. «Етимологічний словник української мови» засвідчує не зовсім ясне утворення цього іменника від основи праслов'янського **g^{br}pnъ* «піч», також його реконструюють як праслов'янське **g^{br}pnъsčьkъ*, похідне від прикметника **g^{br}pnъskъ* «горновий, пічний», а випадіння *n* мотивують важким для вимовляння скупченням приголосних (ЕСУМ, I, с. 574). Сема «склодув» виражена полонізмом *гутник*, який утворився від польського *huta* «скляний або металургійний завод», як і ч. *hut'* «металургійний завод», слц. *huta* «тс.», схв. [huta] «хата», походить від двн. *hutte*, *hutta* (свн. *hütte*) «хата, курінь, халупа; скляний або металургійний завод», нвн. *Hütte* «тс.» (ЕСУМ, I, с. 628).

Третьою за чисельністю серед назв осіб, що працюють у виробничій сфері, є мікрогрупа назв осіб, пов'язаних з транспортом, яка налічує 5 номенів. Серед них семою «візник (переважно на бричці)» об'єднані здавна відомі у середньополіських говірках назви *фурман* (*хурман*) та *хурманичик*, які є запозиченнями із німецької мови, у якій *Fuhrmann* (< свн. *vuorman*) «тс.» є складним словом, утвореним з іменників *Fuhre* «віз, підвода» і *Mann* «чоловік», спорідненого з свн. двн. *man*, дфриз. *mānn*, дангл. *mann(a)*, англ. *man*, дісл. *mađr*, рун. *manR*, гот. *manpa* «людина, чоловік», дінд. ав. *mānu-* «людина» (ЕСУМ, VI, с. 141). Зі схожою семантикою «візник, той, що править кінним екіпажем» є лексеми *іздовий* (від праслов'янського **(j)ězda* <**jēzda*,

**(j)ězdъ* < **jězdъ*, **(j)ězditi* < **jězditi*) (ЕСУМ, II, с. 324) та *погонич*. До цієї мікрогрупи зараховуємо лексему *воловік*, якою номінують «чумака», адже у давнину так називали візника й торговця, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу.

Малочисельною серед назв осіб, що працюють у виробничій сфері, є мікрогрупа назв осіб, пов'язаних з обробкою деревини, виготовленням речей з дерева, яка налічує 3 номени. Лексема *кошелник* номінує «того, хто плете кошики» і походить від праслов'янського *košъ* (**kosjo-*), спорідненого з споріднене з лат. *quālum* (**quaslo-*) «плетений кошик» (ЕСУМ, II, с. 451–452). Лексема *ночвар* позначає «людину, що виробляє ночви», а утворилася вона від праслов'янського **ньктју*, род. в. **ньктјѣ* з первісним значенням «корито для миття, обмивання» (ЕСУМ, IV, с. 115). Також до цієї мікрогрупи належить лексема *тьощик* та її фонетичний варіант *тьощик*, які об'єднані семою «тесляр».

Малочисельною також є мікрогрупа назв осіб, пов'язаних з оброблянням вовни, виготовленням полотна та іншого. У ній фіксуємо найменування *ткаха* та *прієдочка*. Перша назва позначає «ткалю» і походить від праслов'янського *тъkati* «ткати», пов'язаного з *tykati* «тикати», **тъkнѣti* «ткнути» (ЕСУМ, V, с. 582), а друга – номінує «прялю» і утворена від праслов'янського *pręsti* «прясти», пов'язаного з *prędati* «кидатися, стрибати» (ЕСУМ, IV, с. 620).

Усього дві назви фіксуємо у мікрогрупі назви осіб, пов'язані з пошиттям одягу (тобто з тканинами). У значенні «ганчірник» натрапляємо на лексеми *гонушник* (*онушник*), що походить від праслов'янського **онутја*, очевидно, префіксального похідного від дієслівної основи **-outei*, що збереглася у поєднанні з іншими префіксами (псл. *ob-uti*, укр. [обути], взути) і зводиться до індоєвропейського **eu-* / *ou-* «надягати» (ЕСУМ, IV, с. 194) та *каравнік*, яка пов'язана з білоруським *кара́ вы* «брудний, зашкарублий від бруду (пор. *каравая ануца* «брудна ганчірка»)» (ЕСУМ, II, с. 383).

Малочисельною є й мікрогрупа, що об'єднує назви осіб, пов'язані з медичним обслуговуванням. Таких найменувань зафіксовано два й

представлені вони прикладковими словосполученнями *баба-бранка* та *баба-повитуха*, що номінують «жінку, яка приймає дитину від породіллі». Спільнослов'янська назва *баба*, на думку етимологів, є давнім словом *baba* «стара жінка, бабуся» із дитячої мови (іє. *bābā або *bhābhā), утворене шляхом повторення того самого складу (рум. *bábă*, уг. *bába*, алб. *babë* є запозиченнями зі слов'янських мов) (ЕСУМ, I, с. 102). Прикладкові означення *бранка* і *повитуха* вказували на призначення цієї людини, адже саме вона брала немовля з утроби матері та сповивала його.

По одній назві фіксуємо у мікрогрупі назви осіб, пов'язані з виробництвом паперу та друкарством, та назви осіб, пов'язані зі сферою побуту. До першої з названих мікрогруп зараховуємо лексему *ліставой*, що номінує «листоношу», оскільки сфера його діяльності безпосередньо пов'язана із папером. Ця лексема походить від праслов'янського слова *listъ* «лист рослини; шматок тонкого матеріалу» та найближче споріднена із литовським *laiškas* «лист рослини; картка; письмова кореспонденція» (ЕСУМ, III, с. 243). До другої з названих мікрогруп зараховуємо лексему *праля*, що номінує «жінку, що пере; прачку». Ця назва походить від праслов'янського *ръrati* «бити; бити праником (білизну)», пов'язана чергуванням голосних з **perti* «відбивати» (ЕСУМ, IV, с. 557).

У межах другого ряду – назви осіб, що займаються різними видами промислів – фіксуємо 6 найменувань. До мікрогрупи назв осіб, пов'язаних з рибальством, зараховуємо 5 номенів. Сема «рибалка» представлена назвами осіб *рибака*, *рибалка*, *рибак*. Усі вони утворилися від праслов'янського слова *гува*, яке виводять з **jъuva*, яке могло з'явитися внаслідок метатеми з **jъrbā*, спорідненим з литовським *jūrės* «море», лтс. *jūra*, прус. *iūrin* «тс.», вірм. *jur* «вода» (іє. **ūr-* «вода») (ЕСУМ, V, с. 72). У значенні «бакенщик» на території Середнього Полісся конкурують лексеми *козуб* і *кугачник*. Одну назву фіксуємо у мікрогрупі назв осіб, пов'язаних з виробництвом інших речовин, сировини. До неї входить лексема *вуголяр*, що позначає «людину, яка займається випалюванням вугілля з дерева; вугляр». Ця назва походить від

праслов'янського **oglǫ*, спорідненого з литовським *anglis* «вугілля» (ЕСУМ, I, с. 436).

У межах другої підгрупи – назви осіб, що працюють у невиробничій сфері – фіксуємо усього 10 найменувань. Із них 5 номенів належать до назв осіб, пов'язаних зі сферою культури. Відтак зафіксовано 3 номени, пов'язані з музичним мистецтвом. Для вираження поняття «музикант, який грає на бубоні» натрапляємо на лексеми *барабанищик* та *бухалищик*. Перша лексема має таке звучання через те, що і бубон, і барабан – це ударні музичні інструменти, у які потрібно бити для відтворення звуку, тому відбулося накладання образу цих інструментів один на одного. Лексема *барабанищик* під впливом російської мови була запозичена з татарської, де тат. *дарабан* зазнало в російській мові асимілятивної зміни початкового *д* на *б* (ЕСУМ, I, с. 137). Інша лексема (*бухалищик*) пов'язується з праслов'янським *bxati* «ударяти» (ЕСУМ, I, с. 312). Сема «співак» представлена лексемою *співач*, що походить від праслов'янського *vъzrěvati*, *vъzrěti*, утворене з префікса *vъz-* «з-» і дієслова *rěti* (ітератив *rěvati*) «співати» (ЕСУМ, V, с. 373). З літературою пов'язаний один номен – *казочник*, що називає «казкаря», яке походить від праслов'янського *kazati* «показувати» (ЕСУМ, II, с. 341). Також до цієї підгрупи зараховуємо лексему *зньомищик*, що номінує «фотографа», і є застарілою назвою особи, яка відома ще старшому поколінню.

До назв осіб, пов'язаних з наукою та освітою, зараховуємо 5 номенів. Лексема *наставник* позначає «наглядача за виховним процесом у школі», що утворилося від праслов'янського *staviti* (*stavěti*), каузатив до *stati* «стати», спорідненого з лит. *stovė'ti* «стояти», лтс. *stāvēt*, гот. *stōjan* «направляти», дангл. *stōwian* «утримувати», двн. свн. *stouwen* «керувати, зупиняти, осаджувати» (ЕСУМ, V, с. 390). Із семантикою «школяр», а також «учень першого класу» відповідно поширені лексеми *школьник* та *первак*. Перша назва запозичена з латинської мови, можливо, за посередництва польської, у якій *scola* «школа» пов'язана з лат. *schola* «тс.; учена доповідь», що походить від гр. *σχολή*, дор. *σχολά* «дозвілля; заняття на дозвіллі; учена розмова, твір, школа»

(ЕСУМ, VI, с. 433); друга – походить від праслов'янського *r^bǫvъ і пояснюється першим роком навчання дитини. Також натрапляємо на номени *переговорщик* та його відповідник жін. роду *переговорщица*, які є новотворами на досліджуваній території і мають значення «перекладач».

Третю підгрупу агентивних назв осіб творять назви осіб, пов'язані з іншими діями та вчинками, зокрема трудового (6 лексем) та фізичного, фізіологічного характеру (2 лексеми). Щодо назв осіб, пов'язаних з діями трудового характеру, то натрапляємо на лексеми *себро* (*сябро*), *сябер*, що походять від праслов'янського *sębrъ не зовсім ясного походження, та *спражник*, котрі номінують «спільника по роботі, супряжника». Із семантикою «вагар» знаходимо лексему *висовщик*. Оскільки територія Полісся є болотистою місцевістю, то актуальною була професія *тарфмейстера*, який був «керівником на торфорозробках». Ця лексема є запозиченням з німецької мови, у якій німецьке Torf «торф» споріднене з англ. turf «дерн, торф», швед. дісл. torf, дат. tørv «тс.», псл. *d^bŕ nъ «дерен» (ЕСУМ, V, с. 609). Значення «людина, що охороняла поля від потрави худобою та птахами» представлене субстантивованим прикметником *польовий*, що безпосередньо вказує на об'єкт його дії. Щодо назв осіб, пов'язаних з діями фізичного, фізіологічного характеру, то натрапляємо на лексеми *пешак* «пішохідець», що походить від праслов'янського рěшь «пішки», рěшъ «тс., піший» (ЕСУМ, IV, с. 421), та *грак* «гравець».

Окремий ряд становлять назви осіб, пов'язані з ворожінням та пророцтвом. Застарілу назву *варажбіей* вживають для номінації «ворожбита», яку пов'язують у значенні «чаклувати, спричиняти чаклуванням зло ворогові» з *vorgъ «ворог, лиходій, зла сила, лихо». Існує також думка, що *ворожити* означало первісно «кинути (жереб)» і пов'язане з праслов'янським *vergti, укр. *вєргá ти* (ЕСУМ, I, с. 427). У значенні «чарівник, чаклун; відьмак» натрапляємо на найменування *голдун* та *ведьмар* – давньоруське *вѣдьма*, пов'язане з vědati «відати, знати», пор. др. *вѣдь* «знання,

чари, чаклування»); слово в першу чергу східнослов'янське і, можливо, ще праслов'янське, але в інших мовах не збереглося (ЕСУМ, I, с. 396).

Також до агентивних і професійних назв зараховуємо лексеми *льотнік* та *пестунка*, які позначають «пілота» і «няньку» відповідно. Перша лексема походить від праслов'янського *letěti, lětati* (< **lekt-*) (ЕСУМ, III, с. 227), тобто пов'язана з основним призначенням цієї професії – керувати літальним апаратом, летіти; другу лексему виводять від праслов'янського *pěstiti* «годувати», утвореного від **pěšť* (< **pěttь*) «їжа», пов'язаного чергуванням голосних з *pītati* «годувати, харчувати» (ЕСУМ, IV, с. 360).

Отже, агентивні та професійні назви осіб, виявлені у середньополіських говірках, здебільшого представлені етимологічними пластами корінної лексики (індоєвропеїзмами, праслов'янськими лексемами) із невеликою часткою запозиченої з румунської, німецької, голландської, італійської, польської та тюркських мов лексики.

2.2. Назви осіб за територіальною та національною ознаками

Ця лексико-семантична група є найменш чисельною серед усіх назв осіб середньополіських говірок. Вона налічує усього 8 найменувань і об'єднує назви основних національностей, які, очевидно, проживали на цих територіях, назви на позначення осіб за місцем проживання або його відсутністю та самоназви.

Насамперед фіксуємо таку самоназву українців, як *русини*. Якщо звернутися до «Етимологічного словника української мови», то ця лексема вважається запозиченою зі скандинавських мов через фінське посередництво: пор. фін. *Ruotsi* «Швеція», ест. *Rootsi* «тс.», яке зводиться до дісл. *rītmenn* або *rīrkarlar* «веслярі, мореплавці». Однак є й інші гіпотези, які будуються на положенні про південне походження назви з індоарійських мов, зокрема від дінд. *raḥṣa-* «світло, світлий», а також з кельтських мов (як пов'язаної з назвою племені лат. *Rut(h)ēni* «рутени») (ЕСУМ, V, с. 145–146). Натрапляємо і на номінацію українців за ареалом проживання: *западенець* (*западєнєц*) «житель західних областей України» та *українець* «жителі степової частини України;

степовики». Також фіксуємо локальну назву, властиву лише для середньополіських говірок, *мещане*, яка позначає «жителів селища Степань; і самі степанці з XVIII ст. аж до наших днів вважають себе міщанами». Походить ця назва від праслов'янського **město* «місце», давніше, очевидно, «накидане на землю покриття для розташування», пов'язане з *metati*, *mesti* «кидати», а розвиток значення «великий населений пункт» (через проміжне «базарна площа, ринок») відбувся, очевидно, під впливом польської мови (ЕСУМ, III, с. 484).

Сема «білорус» представлена місцевою застарілою назвою *літвін*, запозиченою з литовської мови. Існує припущення про зв'язок цієї назви з назвою річки *Léita*, *Leĩte*, п. **Lyta* (*Litjeziro*), яку виводять від *líeti*, *líeja* «лити», *lýti* «дощити», *lŷja* «йде дощ», споріднених з псл. *liti*, укр. *лі ти*; зіставлялася з латинським *lītus* «берег моря», яке разом з латинським *lībo* «виливаю, роблю узливання» пов'язується з індоєвропейським **lei-* «текти». Відтак перенесення назви *литвин* на білорусів і українців-поліщуків відбулося у XIII–XVIII ст., коли ці частини східнослов'янських територій належали до складу Великого князівства Литовського (ЕСУМ, III, с. 245).

Сема «поляки, які проживали в селі та його околицях» представлена полонізмом *мазуре*, польське *Mazur* пов'язане з географічною назвою *Mazowsze* «Мазовія», а також пов'язувалося із польськими словами *mazia* «болото», *mazać* «мазати» (ЕСУМ, III, с. 360).

Серед назв, що номінують втрату свого місця проживання під час війни чи якогось лиха, виокремлюємо номени *беженець*, що утворився від праслов'янського *Вѣg-/běž* «**bĕdž-*» < **bĕg-* «утікати з переляку» (ЕСУМ, I, с. 192), та *пудсуседе*, бо так говорять про погорільців, які вимушені тимчасово проживати в сусідів, доки не збудують власне житло.

Отже, назви осіб за територіальною та національною ознаками є найменшою лексико-семантичною групою за семним складом, у якій вдалося виявити як лексеми етимологічно корінної лексики, так і застарілі запозичені найменування осіб.

2.3. Назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем

Будь-які зміни в соціальному житті суспільства знаходять своє відображення у лексиці, тому суспільно-політична лексика об'єднує такі базові поняття, як суспільство, економіка, право, управління, військо. Власне усі ці базиси стали визначальними у поділі виявлених лексем на семантичні підгрупи.

Перша підгрупа – назви осіб за певним соціально-економічним становищем – семантично неоднорідна, тому виокремлюємо декілька семантичних рядів. Перший із них – назви осіб, що перебувають на службі у господаря – налічує 13 лексем. Для вираження поняття «наймит» поширеними

були такі застарілі лексеми, як *бубуль*, *лаштай*, *молодець*, *парабак* і його фонетичні варіанти *парубок* та *паробок* (від праслов'янського **paorbъkъ* «молодий слуга, молодий робітник», похідне від **orbъ* «раб, слуга») (ЕСУМ, IV, с. 300), *скопич*, *челядник* і його фонетичний варіант *челядник* (від праслов'янського *čel'adъ*, утвореного від **čelъ* (пов'язаного з *čelo*, укр. *чолó*, *čelověkъ*, укр. *чоловік*) за допомогою збірного суфікса *-jadъ* (*-ědъ*) (ЕСУМ, VI, с. 293). Для осіб жіночої статі були притаманні назви *чалядка* (*челядка*) та *челядниця*, у множині – *челедь* або ж його варіант *челядь*. У значенні «поденний наймит» фіксуємо застарілу лексему *поденник*, а в значенні «людина, яка найнялася служити на одне літо» – *палетник*, які вказують на термін служби у пана. Сема «придворний слуга в пана» представлена історизмом *дворак*, яка походить від праслов'янського *dvorъ*, спорідненого з латиським *dvars* «ворота», індоєвропейським **dhuor-* з первісним значенням «простір, замкнений воротами, загорода» (ЕСУМ, II, с. 18). У значенні «слуга, якого саджали верхи на коня у запряженому четверику» вживали застарілу назву особи *хворищъ*.

До назв осіб, пов'язаних з торгівлею, зараховуємо 7 лексем. Для вираження поняття «продавець у магазині» натрапляємо на застарілі найменування *крамарщик*, яке запозичене з німецької мови частково за польським посередництвом (свн. *krām(e)* «крамниця, ятка; розіслане сукно, товар», гол. *kraam* «крам; крамниця» походять від пгерм. **krāma-* «покрівля, яку

мандрівні купці напинали над своїм возом») (ЕСУМ, III, с. 74), *прикажчик* та його відповідник жін. роду *прикажчиця*. Зі схожою семантикою «продавець спиртних напоїв у монополії» відстежуємо застарілі назви *марнопол*, яка могла виникнути у результаті деетимологізації слова *монопо́лька* «винна крамниця», зближеного з *марний*, *марнува́ти* (про гроші) (ЕСУМ, III, с. 400), та *сіделець*. Застаріла лексема *леварант* (*ліверант*) вживається у значенні «перекупник та перепродувач худоби; баришник», що було запозичене із німецької мови, можливо, через посередництво польської, у якій *Lieferant* «постачальник» є похідним від *liefern* «доставляти, вручати», джерелом якого є слат. *liberare*, *liverare* «передавати, доставляти», *liberāre* «звільнити, полегшити», похідне від лат. *liber* «вільний» (ЕСУМ, III, с. 256). Із такою ж семантикою «перекупник» натрапляємо на лексему *перекупень*.

До назв осіб, що пов'язані з майном та власністю, належать 3 лексеми. Історизм *посесар*, що позначає «орендаря землі», є запозиченням із латинської мови, де лат. *possessiō* «володіння; власність, маєток», пов'язане з *posideo* «володію», є складне слово, що утворилося шляхом поєднання **rots* «пан» (пор. лат. *potis* «могутній, спроможний»), спорідненого з другим компонентом псл. **gospodь*, укр. *госпо́дь*, і *sideo* (*sīdo*) «сідаю; володію», пов'язаного з *sedeo* «сиджу», спорідненим з псл. *sěděti*, укр. *сидіти* (ЕСУМ, IV, с. 534). Із іронічним забарвленням фіксуємо лексему *індуї*, що номінує «людину, яка не вступила до колгоспу; одноосібника». Лексема *галавиха* (*головиха*) називає «дружину голови сільради, колгоспу та ін.».

До назв осіб, що займаються господарською діяльністю, належать застарілі найменування *лонові* // *лоновой* «лановий», що через посередництво польської і чеської мов запозичено з середньовісньонімецької (ЕСУМ, III, с. 190), та *подвурак* «хазяїн», що є похідним утворенням від [*двур*] «двір», паралельне до польського *rodzownik* «власник, орендар садибки, дворика» (ЕСУМ, IV, с. 476).

До другої підгрупи – назви осіб за певним суспільно-політичним становищем – зараховуємо 12 лексем, які номінують представників соціальних

станів, груп тощо. Сема «багатій; куркуль» представлена застарілими назвами *дук*, яке є запозиченням з італійської чи французької мови (іт. *dusa* «вождь», фр. *duc* «тс.» походять від лат. *dux* «тс.», утвореного від *dūcere* «очолювати, вести») (ЕСУМ, II, с. 143) і *тумар*. Антонімічне значення «жебрак, старець» виражене іменником *прошак* (праслов'янське *prošiti* «просити», споріднене з литовським *prašyti* «вимагати, просити») (ЕСУМ, IV, с. 602), а у значенні «обірванець, який ходить у старому, подертому одязі» використовувалися лексеми *голодранець* та *лахмидник*. Для номінації бездомної людини фіксуємо назви *босяк* (праслов'янське **bošь*, споріднене з лит. *bāsas* «босий») (ЕСУМ, I, с. 237), *приблуда* (праслов'янське *blōdь*, споріднене з лит. *blandyti(s)* «хмуритись; тинятися; опускати очі (від сорому)») (ЕСУМ, I, с. 212), *скітнік*. Застарілі найменування *мещани* й *чиншовик*, яке запозичене через польське і німецьке (свн. *zins* «податок, данина») посередництво з латинської мови (ЕСУМ, VI, с. 323), фіксуємо у значенні «люди, які не відбували панщини, а платили поміщикам викуп за землю». Для вираження значення «селянин, у якого не було польової землі, а лише город» натрапляємо на номінативне словосполучення-історизм *погородні селянин*. Зі схожою семантикою «бідняк, який не мав ґрунту, володів лише кількома грядками» вживається застаріла назва *огороднік*.

У третій підгрупі – назви осіб, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю – виявлені дореволюційна назва *справнік* «начальник повітової поліції», що запозичене із російської мови, у якій р. *испрá вник*, можливо, походить від цсл. *исправьникъ* «рід керівної посади», похідного від *исправити* «виконати», пов'язаного з стсл. *правь*, укр. *пра́вій* (ЕСУМ, V, с. 382); застарілі номени *письмоводитель* та його відповідник жіноч. роду *письмоводителька* «секретар; діловод».

До четвертої підгрупи – назви осіб, пов'язані з судочинством і правовою діяльністю – увійшли такі найменування, як *адвокатка* «жінка-адвокат», яке було запозичене з німецької мови (нвн. *advokát* походить від лат. *advocātus* «обізнаний юрист, судовий захисник, адвокат») (ЕСУМ, I, с. 48);

дореволюційна назва *судельник* «судовий чиновник», що утворилася від праслов'янського *sōdъ* і здебільшого виводиться від індоєвропейського **somdhos* «спільний розгляд, спільне судження, примирення», давніше «складене, зібране», утвореного за допомогою префікса **som-* (> псл. *sъ-* «су-») від основи **dh(ē)-* (**dhə-/dhō-*) «класти, ставити; робити, чинити; говорити» (ЕСУМ, V, с. 467); *свєведок* «свідок»; *цуцман* «поліцай».

До підгрупи назв осіб, пов'язаних з військовою справою, належать 5 лексем. Для номінації польського солдата у середньополіських говірках існував полонізм *жовнієр* (п. *żołnierz* < *żołdnierz*, як і ч. *žoldněř*, слц. *žoldnier*, походить від свн. *soldenære* «найманець, найманий солдат», яке зводиться до фр. ст. *solde* «плата» (від назви монети, що походить від лат. (*nummus*) *solidus* «тверда (монета)») (ЕСУМ, II, с. 202). На території Середнього Полісся свого часу зародилися перші загони УПА – «Поліська Січ», тому тут побутувала назва *льєсовцьє* «вояки УПА і «Поліської січі» (бандерівці, бульбаші, бульбівці)», які розташовувалися у лісах Полісся у криївках. Для вираження значення «вершник» використовували лексему *верховец*, а для значення «зброносець у козацької старшини; джура» – історизм *жулмак*. Сема «дружина воїна – учасника Великої Вітчизняної війни; жінка, чоловік якої загинув на фронті під час Великої Вітчизняної війни» виражена назвою *масковка* і її фонетичним варіантом *московка*, яке є запозиченням з польської мови (ЕСУМ, III, с. 519).

Отже, лексичний склад будь-якої мови інтенсивно змінюється на зламі історичних епох. Для цієї лексико-семантичної групи найбільш характерні застарілі лексеми та історичні назви осіб, які номінують тогочасні історичні реалії суспільного і політичного життя країни. За своєю генезою ці найменування демонструють як окремі етимологічні пласти корінної, так і запозиченої лексики.

2.4. Назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом

Ця лексико-семантична група назв осіб є однією з найдавніших лексичних груп, які обслуговують життя людини. Вона є закритою і чітко

структурованою системою. Андрій Бурячок у своїй праці «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові», якою ми послуговуємося, описує їх за лініями та ступенями спорідненості. У середньополіських говірках нам вдалося виявити 92 такі назви.

Назви спорідненості характеризують за ступенями та прямими і боковими лініями.

Назви спорідненості по прямій лінії першого ступеня – це назви рідного батька, рідної матери, рідного сина, рідної доньки. Для номінації рідного батька на досліджуваній території фіксуємо лексеми *батейко* та рідковживану лексему *тятя*.

Сема «мати» виражена низкою зневажливих номенів, як-от: *мамдзя*, *мамеха*, *мамуха*, *матухна*, *матухно*. На противагу цьому виявляємо й пестливі лексеми зі значенням «матінка» *матуленькі*, *матьонка*, *неня* (праслов'янське *папъ*, *папа*, *пена*, *пенја*; дитячі за походженням слова (від дитячого лепету), що виникали в різних мовах, як правило, незалежно одне від одного, очевидно, існували вже в індоєвропейській прамові (пор. дінд. *paṃā* «мама, неня»)) (ЕСУМ, IV, с. 71). Також натрапляємо на найменування *матер*, *матера*, *матка* та поширену літературну назву *матір*, що походить від праслов'янського *matī* (род. в. *matere*), спорідненої з лит. *mótė* (род. в. *móters*) «жінка, дружина», *mótina* «мати» (ЕСУМ, III, с. 414).

У значенні «дочка» поширена застаріла назва *цурка*, запозичена з польської мови, у якій відповідно польське *сїрка* «дочка», як і його пестливі деривати *сїгуś*, *сїгуніа*, походить від праслов'янського **dьkti*, (род. в. *dьktere*), до якого зводиться українське *дочка́* (ЕСУМ, VI, с. 267).

До назв неповної спорідненості належать назви нерідних батька й матери та нерідних сина та дочки. Сема «мачуха» представлена її фонетичним варіантом *мачоха*, яке утворилося із праслов'янського **matjoxa*, похідного від *matī* «мати», утвореного, очевидно, різними суфіксами лайливості і згрубілості (ЕСУМ, III, с. 423). Сема «нерідний син одного з подружжя» виражена лексемою *привіденик*.

Для номінації «нерідної дочки одного з подружжя» використовують лексеми *пасеница, пасербица, пасивбиця, пачерка* (праслов'янське *padъkter-, утворене за допомогою префікса ра-, вжитого для вказівки на неповноту виявлення ознаки, від основи *dъkter-, відбитої в стсл. *дщерь, р. дочь, укр. дóчка* тощо, споріднене з лит. *ródukra* «падчерка») (ЕСУМ, IV, с. 253).

Із назв споріднености по прямій лінії другого ступеня фіксуємо у значенні «дід» лексему *дїдєдя*, що властива дитячому мовленню, а також у значенні «бабуся» – лексему *баба*, хоча у селі Бутейки чоловіки так називають всіх заміжніх жінок незалежно від їхнього віку.

У системі назв споріднености існує також ряд назв, які виражають спорідненість по бокових лініях. Відтак перша бокова лінія споріднености у середньополіських говірках представлена такими назвами: *братенік* «син брата», *сестрієниця* «племінник» та відповідник жін. роду *сестрієниця* «племінниця», *небога* «сестрина дочка» (праслов'янське *nebogъ* «бідний, нещасний» утворене з частки *ne* «не» і основи іменника *bogъ* «доля, майно, багатство», букв. «який не має частки (при поділі); який не має долі») (ЕСУМ, IV, с. 57). Усі ці лексеми, окрім *небоги*, є похідними словами від *брат* або *сестра*. Щодо лексеми *небога*, то А. Бурячок зазначає, що таке перенесення слова *небога* на поняття *племінниця* «могло виникнути спочатку локально і було зв'язане, мабуть, з тими матеріальними і соціальними умовами, у яких часто перебували діти після смерті своїх батьків. Будучи під опікою того чи іншого родича в зв'язку з неповнолітністю, вони нерідко терпіли недостатки, не були повноправними членами їх сімей, зазнавали кривди. Це давало підставу називати таких племінників нещасними, бідолахами в порівнянні з тими дітьми, які мали батьків і жили в кращих умовах. Довготривале функціонування *небіж, небога* в значенні безталанних племінників могло, отже, асоціюватися з поняттям самих племінників. Згодом смисловий зв'язок між старим і новим значенням цих слів був утрачений, і вони стали омонімами»¹.

¹ Бурячок А. А. Назви спорідненості та свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – С. 78.

До другої бокової лінії споріднености зараховуємо лексеми *браток* «двоюрідний брат», *пасьостра* «двоюрідна сестра», *тьотка* «тітка», яке утворилося від праслов'янського *teta*, слово з дитячого лепету, як і *baba*, *тама*, *tato* (пор. лит. *tetà* «тітка») (ЕСУМ, V, с. 561).

Свояцтво – це спорідненість, яка виникає унаслідок шлюбу. Для позначення поняття «чоловік» натрапляємо на номени *мий* («мій чоловік»), *чоловек*, яке походить від праслов'янського *čelověkъ* / *čьlo-věkъ* «людина; чоловік; одружений чоловік; слуга» (первісне значення слова – «той, що належить до роду, родини» або «чоловічий член роду») (ЕСУМ, VI, с. 339). У середньополіських говірках існують найменування, які номінують як чоловіка, так і дружину – *муж* та *мужик*. Сема «миленький» виражена її фонетичним варіантом *мілейкій*.

Для номінації «брат дружини» використовують назви *сябер* та *цабер*, які походять від праслов'янського **sębrъ* не зовсім ясного походження (ЕСУМ, V, с. 495); *швагер* та його варіанти *швагер*, *швагор*, *швагро*, запозичені (можливо, через польське посередництво) з німецької мови (н. Schwager «дівер; шурина; зять (чоловік сестри або зовиці); свояк», днн. *suagir* (засвідчене як «шурина»), так само, як дінд. *švāšurá-*, продовжує іє. **svēkurýs* «той, що належить свекрусі») (ЕСУМ, VI, с. 394); *шуряк*.

У значенні «жінчина сестра; своячка» існує назва *свієсть*, яка походить від праслов'янського *svьstь*, *svěstь*, давнє утворення від кореня **sō̃o-* / *sō̃i-* «свій» і паралельна до лит. *svàinis* «свояк», *svàinë* «сестра дружини» (ЕСУМ, V, с. 196).

Номінація дружини на досліджуваній території представлена назвами *маладица*, *сябріна*, *жонка*, яка походить від праслов'янського *žena* (**genā*) і споріднена із прус. *genno* «жінка», гот. *qinô* «жінка», *qēns* «дружина», днн. *quena* «жінка», днн. *quān* «дружина», *quena* «тс.» (ЕСУМ, II, с. 206).

У значенні «невістка» натрапляємо на назви *невіѣхна* та її варіант *невихна*, які вважаються запозиченнями з білоруської мови, у якій білоруське [*нявѣхна*] є результатом видозміни форми *нявѣстка* «тс.» під впливом численних

зменшувальних форм назв спорідненості та свояцтва з суфіксом *-ухн-а*, *-юхн-а* ([*ба́ бухна*] «баба», [*ма́ тухна*] «мати», [*цётухна*] «тітка» тощо) (ЕСУМ, IV, с. 61).

Для братової дружини характерним найменуванням була лексема *братиха* і субстантивований прикметник жіночого роду *братова*. А. Бурячок відзначає, що ці назви були відомі ще у староукраїнській мові.

Сема «свекор» передається номеном *сьйокор*, що відомий усім сучасним слов'янським мовам і походить від праслов'янського *svekrъ*; індоєвропейське **svek̥uro-* «свекрів» розбивають на дві частини: *sue-* (*se-*), що тлумачиться як форма присвійного займенника (пор. санскр. *sva-*, лат. *suus* – свій) і *-k'uro*. Деякі дослідники вважають, що на другий елемент слов. *свекры* семантично вплинув («народна етимологія») іменник *кры* – кров, чим можна пояснити задньопіднебінне *к* замість сподіваного *s* з індоєвропейського *к* у словах *свекры*, *свекръве* і *свекор*¹.

Номінація чоловікової сестри виражена назвами *зовица*, *золовіца*, *золовка*, які походять від праслов'янського **zъly*, род. в. **zъlъve*, споріднені з лат. *glōs* «зовиця», гр. *γάλος* «тс.» (ЕСУМ, II, с. 273). Для позначення «чоловіків двох сестер» фіксуємо назву *себрі*.

Сема «дружина чоловікового брата» у середньополіських говірках представлена лексемами *ятровка* і *ятрувка*, що походять від праслов'янського **jętry* (род. в. одн. *jętrъve*) і споріднені із лит. ст. *jéntė* (род. в. *jen-ters*) / *jentės*, [(сх.) *intė*] «ятрівка» (ЕСУМ, VI, с. 563), а також лексемою *діверка*. У значенні «дружина матиного брата» функціонують лексеми *дядина* та *дядна*. Лексема *стриєчник* номінує сина батькового брата.

Для вираження поняття «родич, той, що перебуває у спорідненості з ким-небудь» фіксуємо лексему *своjak*.

Також натрапляємо на дві загальні назви осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом, які виражені номенами *челедь* (*челядь*) «гурт людей,

¹ Бурячок А. А. Назви спорідненості та свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – С. 124.

родичі та ін.» з іронічним відтінком та *предко* «предок», запозичене з церковнослов'янської мови, у якій відповідно *прѣдъкъ* є похідним від *прѣдъ* «перед» і означає букв. «той, хто жив попереду, раніше» (ЕСУМ, IV, с. 560).

Доповнюємо цю лексико-семантичну групу ще однією підгрупою – іншими сімейними назвами осіб. Відтак зараховуємо до неї лексеми *вігодованик*, *вігодованиця* (*вігодованиця*), *годованик*, *годованиця* у значенні «дитина, взята на утримання ким-небудь; годованець», які утворилися від праслов'янського *godovati*, похідного від *godъ* у значенні «свято, святковий бенкет», отже, первісне значення, очевидно, «частувати (на святковому бенкеті)» (ЕСУМ, I, с. 546). Зі значенням «хлопець, усиновлений для виховання» існують назви *подкидаш* та *приволака*.

Порядок народження дітей теж відображений у номінації осіб Середнього Полісся. Для номінації «другої після старшої дитини» використовують субстантивованій прикметник *селѣдорши*, *середольши*. Сема «остання дитина в батьків» виражена іменниками *поскребок* та його фонетичним варіантом *поскруѣбок*, образливим *вишкребок*, прикметниками *виметний*, *згребний*. Єдину дитину у сім'ї номінують, як *одиничка* (для єдиної дочки), *сметанник*, *єдинак*, *одінець* (для синів).

Лексема *бахуѣр* називає позашлюбну дитину, що є запозиченням із гебрайської мови (гебр. *bāxūr* «юнак» (первісно «вишуканий, красивий»), ід. *Vacher* «юнак; учитель» є похідними від дієслова *бахар* «обирати, вибирати») (ЕСУМ, I, с. 153). Із такою ж семантикою функціонує номінативне словосполучення «знаходне дитя».

У значенні «куми (жінки)» фіксуємо назву *кумасі*, яка утворилася від праслов'янського *кутъ*, похідного від *kuma*, що є скороченням слова, яке походить з народної (балканської) латині, де відповідно [*sómmater*] «хресна мати» утворене за допомогою префікса (прийменника) *com(-)* «з(-)» від іменника *mater*, спорідненого з псл. *matī*, укр. *ма́ти* (ЕСУМ, III, с. 138).

Лексема *своіе* виражає значення «свої, близькі люди, які об'єднані родовим корінням».

Ще однією новою підгрупою є назви осіб за соціальним статусом та сімейним станом. У середньополіських говірках вдалося виявити багато лексем на позначення розлученої жінки: *безименка*, *покидачка*, *розлучонка* і її фонетичний варіант *розлучонка*, *розводка*, *роʹзводна*, *покиденя*. Для вираження поняття «чоловік, що розлучився з жінкою» існує лексема *роʹзводни*.

У значеннях «стара діва» та «дівчина, яка до старості не вийшла заміж» фіксуємо відповідно назви *вєчнй* та застаріле прикладкове словосполучення *дівка-невихажалка*, а у значенні «старий холостяк» – *вєчний*; «неодружений літній чоловік» – *нежонач* та *сорокопасниця*.

Застарілу лексему *накритка* фіксуємо у значенні «покритка», тобто дівчина, котра народила позашлюбну дитину. Такій дівчині заборонялося ходити з відкритим волоссям, а тому вона обов'язково мала покривати голову хусткою. Очевидно, це і мотивує цю назву.

Отже, семантичний аналіз цієї групи показав, що більшість лексем, що входять до неї, однозначні. За своєю генезою вони сягають праслов'янської доби, проте фіксуємо серед цих назв і запозичення, зокрема із польської, німецької, білоруської, гебрайської мов.

2.5. Назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями

Ця лексико-семантична група є доволі цікавою і найбільш численною, у якій вдалося виявити 485 лексем. Вона постійно поповнюється новими лексемами, а також чи не кожна така назва має певне емоційне забарвлення. Ольга Кровицька акцентує: «Формування семантики атрибутивних іменників проходило завдяки наявності семантичного компонента «оцінка», «емоційність», «інтенсивність» та ін. у денотативній та коннотативній частинах семантичної структури слова. Семантичний компонент у денотаті виявляється передусім у внутрішній формі слова, а в коннотаті – у відповідних словотворчих морфемах, парадоксальній внутрішній формі слова, семантичній мотивованості під час метафоричних перенесень та ін. Таким чином, завдяки

семантичним нашаруванням виникає слово з емоційно-оцінним забарвленням»¹.

Цю лексико-семантичну групу розподіляємо на дві підгрупи, кожна з яких має свої ряди слів. У першій підгрупі – назви осіб за фізичним, фізіологічним станом – виявляємо три ряди слів: назви осіб за статтю та віком, назви осіб за станом здоров'я і буття, назви осіб за зовнішнім виглядом.

До назв осіб за статтю та віком зараховуємо 29 лексем. На позначення немовляти фіксуємо номени *младьон* та *пистлятко*. Для номінації малої дитини на досліджуваній території функціонують назви *габелок*, яка запозичена із польської мови, у якій [habel] «теля, відлучене від корови», *abelek* «вичинена теляча шкура» походить від слат. *abellus* «ягня» (ЕСУМ, I, с. 445); *габел*; *дитина* і *дьетьо*, які походять від праслов'янського **děte* «дитина», що походить з **detent* («**dhoitent-*) «годоване груддю», пов'язаного з псл. *dojiti* (ЕСУМ, II, с. 79).

У значенні «дівчина-підліток» фіксуємо найменування *дівчук*, *пуддівок*, які утворилися від праслов'янського *děva* «дівчина», що походить з **doi-uā*, для якого реконструюється первинне значення «здатна годувати груддю» або «яка ссе» (ЕСУМ, II, с. 84–85); *пудльеток*.

Сема «молодиця» виражена назвами *маладуха* та *маладьонка*. У значенні «молодий чоловік, юнак» натрапляємо на лексеми *парабійка*, *парубійко*, *парубчук*, застаріле *сконіч*, *хлапак*, запозичене з польської мови, у якій *chłop* «селянин; хлопець» походить від псл. **choľрь*, звідки повноголосна східнослов'янська форма *холóп* (ЕСУМ, VI, с. 183).

Для вираження поняття «дорослий хлопець» використовують номени *парабак* та його фонетичні варіанти *парубок*, *паробок*, застарілі назви *челядин* та його варіант *челядін*. Для номінації дорослої дівчини побутує номен *дівача*.

Номінація дівчини, яка досягла шлюбного віку, у середньополіських говірках виражена застарілими назвами *клегиня*, *клегиня*, *клягиня*, *клягіня*,

¹ Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – С. 55.

княгиня, баршшня, виданица, дровіца. На позначення дівчини на цій території існують назви *дєвка* // *дівка* і зменшено-пестлива назва *дівочка*, *дєвчина*, полонізм *цурка*, *челядина*. На позначення хлопця фіксуємо назви *льопець*, *льопчік*.

У значенні «товариш, одноліток, ровесник» вживають лексему *годок*.

До назв осіб за станом здоров'я і буття належать 30 номенів. Для номінації глухої людини на досліджуваній території фіксуємо назви *глушман*, *глухмай*, *глушец*, зневажливе *глушіця*, які походять від праслов'янського *gluxъ* «глухий» і його первісне значення, очевидно, «той, хто слухає», далі «уважний», потім «глухуватий, глухий» (за характерною рисою глухих, слуханням з напруженою увагою) (ЕСУМ, I, с. 530), *тетеря*.

Для позначення людини, що має проблеми із зором, побутують назви *старец* та *сліпец*. Сема «короткозора людина» виражена номеном *призира*.

На позначення хворобливої, кволої людини існують назви *нездуж* та *сдохота* (від праслов'янського *izdyxati* «видихати; робити останній видих») (ЕСУМ, II, с. 254); людину із хворобливою на вигляд статурою та млявою ходою номінують прикметником *пудкундяний*. Сема «миршава людина» виражена назвами *капшивец* та *поганец*. Для номінації людини, яка хворіє на грижу, у середньополіських говірках функціонує назва *килун*, яка походить від праслов'янського *kuĭa* «пухлина, наріст» і споріднена з лит. *kūla* «наріст, шишка», *kulas* «пухлина» (ЕСУМ, II, с. 432). Сема «каліка» передається її фонетичним варіантом *кальєка*, запозиченням з турецької мови, яке виводилося із тур. *kalak* «спотворений, безформний», пов'язуваного з перс. *kālek* «тс.»; останнім часом джерело форми вбачається в тур. *kalık* «недостатній, відсутній; той, що має якийсь дефект» (ЕСУМ, II, с. 352).

Номінація кульгавої (кривої, кривоногої) людини представлена лексемами *кандиба*, що утворилося, можливо, у результаті поєднання словотворчого компонента *ка(н)* (того самого, що і в *ка́ верза*, *ка́ діб* та ін.) і основи дієслова *ді́ бати* «ходити на ходулях, ходити повільно і незграбно, витягуючи ноги» (ЕСУМ, II, с. 363), та *кандзюба*, яке теж утворилося, можливо,

у результаті поєднання словотворчого компонента *ка(н)*- (з н епентетичним) і основи слова *дзьоб* (*дзюб*) (ЕСУМ, II, с. 363); *клендач*; *кривунда*; *кривундаха*; *рагач*; згрубіло-зневажливою назвою *шкандибачка*, походження якої неясне, однак, можливо, це результат формального й семантичного перетворення в бурсацькому аргі лат. *scandō* «підіймаюся; скандую, розмірено читаю вірш» (ЕСУМ, VI, с. 427).

Поняття здоров'я пов'язане й з поняттям фізичної сили. У середньополіських говірках виразником семи «силач, здоровило» є іменники *аси^ілак*, який походить від праслов'янського *сила*, очевидно, пов'язаного із *silō* «сильце» (ЕСУМ, V, с. 229), та *бовдур*.

У значенні «породілля» фіксуємо назви *паражїлля* та *роженіца*.

Для номінації людини, яка доживає останні години, передсмертний час, притаманна назва, виражена прикметником *дочасний*. Сема «мрець» представлена номенами *мерець*, *мерлюк*, *мняртвець*, які походять від праслов'янського **merti*, *mьrǫ* «умирати, умираю», спорідненого з лит. *mirti* «умирати» (ЕСУМ, III, с. 445).

Назви осіб за зовнішнім виглядом характеризують людину зі всіх параметрів: і за статурою, і за ставленням людини до свого зовнішнього вигляду, і за виразними особливостями зовнішності тощо. Традиційно оцінку зовнішнього вигляду виражають опозицією сем *вродливий* / *негарний*. У значенні «вродлива дівчина, жінка» натрапляємо на лексеми *квітка*, *кряля* (вторинне утворення на основі польського *kralka* «дама (в картах)», запозиченого з чеської мови) (ЕСУМ, III, с. 74), *артистка*, *лічковна*. У значенні «жінка з гарними формами тіла» натрапляємо на лексему, виражену прикметником *становна*. Для вираження поняття «некрасивий хлопець» фіксуємо номен *демон*, а для поняття «незграбна, вайлувата або негарна людина» – *чучело* (від праслов'янського *čučelo* / *čučela*, що зіставляють із лит. *kaiķas* «домовик», прус. *sawx* «чорт») (ЕСУМ, VI, с. 361). Сема «людина, яка комусь не подобається» виражена образливою назвою *мармиза*,

запозиченою з литовської мови (лит. *marmuzė* «морда, пика; мовчун; негідник» етимологічного пояснення не має) (ЕСУМ, III, с. 399).

Щодо ставлення людини до свого зовнішнього вигляду, то це виражає відповідно опозиція сем охайний / неохайний, нечупара. У середньополіських говірках нам вдалося виявити велику кількість лексем, які номінують людину неохайної зовнішності, нечепуру: *гуня* і зменшена до неї назва *гунька*, *карявка*, *кукубніца*, *личман*, *люшка*, *негадяй*, *анчута*, *ковганка*, полонізм *ненза* (п. *neǰza* «нужда, злидні» відповідає укр. *нужа*) (ЕСУМ, IV, с. 70), *нераха*, *задріпанець*, *зателена*, зневажливі полонізми *нехлюй* і його жіночий відповідник *нехлюя* (п. *niechluj* «нечепура», *niechlujka* «тс.» утворені від *niechlujny* «неохайний, нечепурний», що виникло, очевидно, з **niechludźny*, паралельного укр. [*нихлю́ жий*] «поганий, нікудишній», р. [*нехлю́ да*] «нечепура», [*нехлю́ за*] «тс.» і утвореного за допомогою заперечної частки *nie* «не» від дієслова [*chludzić*] «чистити; наводити порядок») (ЕСУМ, IV, с. 82), *хвойда*, *горшковниця*, *репа*, *роздріпанець*, *рострепана*, *чуча*.

У свідомості діалектоносіїв негативної оцінки також може зазнавати і надмірне чепуріння. Відтак сему «той, що надто чепуриться» виражають такі назви: *джигун*, *дзига*, *моднік*, яке через посередництво німецької запозичено з французької мови (фр. *mode* походить від лат. *modus* «міра; правило; манера», пов'язаного з *meditārī* «міркувати») (ЕСУМ, III, с. 495), полонізм *франт* (п. *frant* «проноза, пролаза» походить від ч. ст. *frant* < *franta* «блазень, навіжений», що виникло з чоловічого імені *Franta*; пов'язується також з іменем конкретної особи – лікар з м. Пльзеня Ян Франта (Jan Franta, XVI ст.) був відомий відповідною вдачею) (ЕСУМ, VI, с. 127), *чепуруха*, *щогель*.

Фіксуємо небагато найменувань, які характеризують людину за особливостями волосся: *гарахайка* «дівчина із дуже кучерявим волоссям»; «жінка з нерозчесаним волоссям» – *кушля*, *лахундра*, *рострепана*. Основним виразником значення «вусата людина; вусач» є назва *вусі́й*.

Виразні риси людини – губи, щоки, колір лица, форма обличчя, плечі – теж схарактеризовані у свідомості мешканців Середнього Полісся. Номінація

губатої людини представлена назвою *губрій* (від праслов'янського *goba*; очевидно, тотожне з псл. *goba* «гриб») (ЕСУМ, I, с. 610). На позначення людини з великими щоками використовують лексему *анілісін* як порівняння із аналогічним круглим екзотичним фруктом. Для позначення великого, мордатого чоловіка побутує зневажливе найменування *барило*, запозичене через польську мову з італійської або середньолатинської (іт. *barile* «бочонок» походить від слат. *barilla, barillus* «тс.») (ЕСУМ, I, с. 143). Сема «п'яничка з синюватим відтінком на обличчі» виражена образливою назвою *синяк*. У значенні «широкоплеча, кремезна людина» вживають лексему *плечей*.

Особливості статури людини характеризують опозицією сем непомірно повний, товстий, гладкий / худий. У значенні «непомірно повний» побутують назви *опецьок, пузань* та *пузач* (від праслов'янського [puzo], що зіставляється з лит. *pužas* «велика черевата людина») (ЕСУМ, IV, с. 629), полонізм *тельбух* (п. [telbuch] «товсте черево, пузо» виникло з [terbuch] «черево, пузо», пов'язаного з укр. [требух] «тельбух») (ЕСУМ, V, с. 541), для жінки – *пухтя*. Загалом усі ці назви не мають у собі негативного забарвлення, однак щодо людини вони потрактовані як негативно-оцінні. Визначаємо певну градацію значень цієї семи. У значенні «людина з великим животом; пузань, черевань» фіксуємо лексеми *брухій* та *брухлій*, зневажливі *пузеї*, *повесьмо*. Для номінації дуже повної людини існує назва *розтопша*. Номінація товстуна виражена найменуваннями *окомелок, телехан, рептух* і *рептюх*, зневажливим *пухтіель*; товстуді, товстухи – *пухта, трубеня*. Гладку жінку ще номінують як *кандуха* та *пампуха*, а жінку з великими боками, із зайвою вагою тіла – *коровайніца* (від праслов'янського **korvajь* «коровай»; найбільш імовірним здається походження від псл. **korva* «корова», зумовлене, очевидно, поширеною у слов'ян подібністю обрядових булочних виробів за формою до корови взагалі чи її голови з рогами або вимені) (ЕСУМ, III, с. 35). Іронічна назва побутує для називання дівчини міцної будови тіла, повної, здорової – *дїєвно* // *дїєвно*. Для номінації незграбної, неповороткої та опецькуватої людини застосовують назви *бамбула* та *беха*. Для гладкої, зажирілої, неповороткої людини функціонує

лексема *лелюх*. На позначення пузатого чоловіка, який багато п'є та їсть, є лексема *жлукто*, запозичена з литовської мови (лит. *žlùgtas* «замочена білизна; бочка, в якій перуть білизну», пов'язане з *žliùgti* «мокнути», спорідненим з лтс. *žlùgt* «танути, розчинятися») (ЕСУМ, II, с. 201).

Сема «дуже худий, щуплий» представлена номенами *заморок* (псл. **morĕkъ* «морок, туман, хмара», пов'язане чергуванням голосних з **mbrkŋoti* «меркнути, темніти») (ЕСУМ, III, с. 516), *худорба*, *смертийка*, *патика*. Для номінації худого чоловіка використовують назви *кляка* (псл. **klękъ*, **klęka* пов'язане з **klękati* «згинати, закривляти, згинати коліна, ставати навколішки») (ЕСУМ, II, с. 469) і *сухоробрік*. Номінація дуже худой жінки виражена назвами *купистка*, *сухушля*, *шкапа*, *шкраба*.

У розумінні мешканців Середнього Полісся ріст людини корелює із її статурою, а тому сема «висока і худа людина» представлена номенами *довгаль*, *дилда* (похідне утворення з суфіксом *-d(a)* від *диль* «дошка, брусок, колода») (ЕСУМ, II, с. 69), *дринда*, *скріпка*, *цуга* (запозичене з німецької, можливо, через посередництво польської мови – н. *Zug* «рух; перехід; потяг; тяга; ковток» пов'язане з *ziehen* «тягти») (ЕСУМ, VI, с. 264). Також ріст людини корелює і з фізичною підготовкою, тому у значенні «високого зросту і міцної будови» натрапляємо на зневажливі назви *бамбула*, *бецман*, *бурмило*, *верзило*, *гаргара*, *одоробало*.

Для номінації людини високого зросту побутують назви *бугор*, *гаруля*, *дишель* (через посередництво польської мови запозичено з північноверхньонімецької – вн. *đihsel* «дишло» походить з давнішого **řinhslō*, спорідненого з псл. *tęg-ŋoti*, укр. *тягті*) (ЕСУМ, II, с. 81), *пувторак*, *тичка*, *шлагбаум*, *шпала* (запозичення з російської мови, у якій р. *шпá ла* походить (можливо, через польське посередництво) від якогось німецького слова, близького до н. [Spale] «щабель драбини», спорідненого з н. *spalten* (< двн. *spaltan*) «розколювати») (ЕСУМ, VI, с. 456). Для номінації високорослої жінки натрапляємо на назви *гойда* та *стрибичка*.

На позначення низького чоловіка конкурують найменування *камлик*, *карапуз* та його варіанти *карапузь*, *карапузень*, *карлик* (через польське посередництво запозичено з німецької мови – двн. [karal] «малюк», свн. [karl] «тс.», як і нвн. Kerl «парубок», було семантичним варіантом до karl «чоловік») (ЕСУМ, II, с. 393), *кордупель*, *куцак*, *припутень*, *шпіндель*, *шпінгалет*, *шупель*.

Значення «вайлувата, незграбна, повільна у рухах людина; тюхтій» передають назви *балдиш*, *вавнянка* та її варіант *вовнянка*, *гуня*, *квалюх*, *лемешка*, *льемеха*, прикметник *лемеховате*, зневажливі *малимон* (полонізм, який в українській мові (первісно, мабуть, «булка, печиво високої якості») зазнав негативного переосмислення) (ЕСУМ, III, с. 372) і *мнушка*, *ньомало*, *путькало*, *рохля*, *сябро*, *тюфтії*.

Номінація довгоногої жінки виражена лексемою *жерделя*, чоловіка – *клендач*. Для позначення людини, яка ступає дрібними, частими кроками функціонує назва *дроботун*, на противагу цьому для людини, яка ходить не згинаючи ноги і тому робить великі кроки – *трумен*. Сема «чоловік із великими руками та ногами» виражена назвою *пулішук*.

У другій семантичній підгрупі – назви осіб за внутрішніми властивостями – виявляємо теж три ряди слів. Перший із них – назви осіб за рисами характеру, за темпераментом, психічним складом. Прикметно, що негативних рис характеру найбільше, адже це те, що відразу впадає у вічі. У середньополіських говірках ставлення до роботи виражене опозицією сем *нероба*, *ледар* / *вправний*, *роботящий*. У значенні «ледача людина» побутують назви *байбас*, яка, очевидно, є запозиченням з якоїсь тюркської мови (каз. кирг. ног. *билбес* «він не знає, невіглас», споріднене з тур. *bilmez* «незнаючий, невіглас») (ЕСУМ, I, с. 165), *ватрюга*, *залога* (псл. *ležatí* < **legētei*, споріднене з двн. *ligen* «лежати», *liggan*, *lickan*, гот. *ligan*, дангл. *liggjan*, дісл. *liggja* «тс.», дірл. *laigim* «лягаю», *lige* «постіль, ліжко, могила», гр. *λέχεται* «лежить», *λέχος* «ліжко, постіль», *λέκτρον*) (ЕСУМ, III, с. 212), *коровзно*, зневажливий полонізм *лайдака* (здебільшого, як і слц. *lajdák* «тс.», виводиться від ч. *lajdák* «неохайна, недбала, непорядна людина, ледар», пов'язаного з *lajdati se* «тинятися без діла,

вештатися» і, очевидно, з [landati se] «тс.», що зводяться до нвн. landern «бродити, тинятися», похідного від Land «земля») (ЕСУМ, III, с. 185), *легкобит* і *легкобіт*, полонізм *лейбище* (п. [leiba] «млява, вайлувата людина; дурень, розтелепа; людина в завеликому одязі; незграбний одяг» походить від нвн. [leib] «блуза, каптан, корсет») (ЕСУМ, III, с. 214), *лежебока*, *ленгуз*, *ляга*, *печкур*, полонізм *пеца* (п. ріс «піч» відповідає укр. *піч*) (ЕСУМ, IV, с. 366), *пустопаи*, *сачок*, *стус*, *трутень*.

На противагу цьому у значенні «роботяща, працююча людина» функціонують номени *бистроха*, *горевани*, *кориснік* і його відповідник жін. роду *корисниці* (псл. *koristь* (*koristь*, *korustь*) «здобич; зиск, прибуток, вигода», очевидно, похідне від **koristiti* «захопити, здобути», пов'язаного з *ristati* «гнати, ганятися» (з приставкою *ko-*) (ЕСУМ, III, с. 19), *робуџько*, *семидџуха*, *способіст*.

У значенні «нерозумна, некітлива людина; дурень» виражені найменування *балда*, *вуйко*, *довбешка*, *дундук* (можливо, пов'язане з [дунда] «товстун; ледар; дурень; надута людина», болг. *дунда* «товста жінка або дівчина», схв. *дунда* (*дунда*) «дебела жінка», слн. *dónda* «росла дівчина; лялька», яке зіставляється з лит. *dundūlis* «товста людина, черевань») (ЕСУМ, II, с. 145), *дурбало*, *дурбелік*, вульгарне *лобач*, *лобур*, *макотрач*, *надуркач*, *обух*, *одмен*, *телепень*, *товкач*. У значенні «дурнувата, кручена, неспокійна, придуркувата людина» функціонує назва *буй* (пор. др. *буй*, стсл. боуи «тс.; дикий, зухвалий, сильний») (ЕСУМ, IV, с. 12). Зі схожою семантикою «людина з непередбачуваними діями; дурнувате» виявляємо лексему, виражену прикметником *мішіговате*. На Середньому Поліссі для найменування тугодума використовують назви *тлумац*, образливе *товкач*, *товмак*.

Номінація балакучої людини, торохтія у середньополіських говірках представлена дуже розмаїто: *бовкало*, *бубній*, *булботень*, *вйєвса*, *губошльоп*, *драбатун*, *жовнієр*, *лепетень* і *лопотень* (псл. *lepetáti*, **lepetjǫ* «лепетати», споріднене з дінд. *lárati* «базикає, шепоче, говорить») (ЕСУМ, III, с. 223), *льопа*, *прачвара*, *пустозвон*, *пустомеля*, *пустомлин*, *таранда*. Балакуча жінка на

досліджуваній території номінується як *балаболка* (очевидно, псл. *bolboliti, звуконаслідувальне утворення, зближене пізніше на східнослов'янському мовному ґрунті з основою *бал-* «балакати, гомоніти») (ЕСУМ, I, с. 122), *лепетуха, ляпало, таратайка, торохкало, трандичиха, цокотуха, щebetуха*.

На противагу цьому мовчуна номінують *немень, німец, тихоня* (псл. тіхь «тихий»; первісне значення – «простий, прямий, рівний», звідки «слухняний, покірний, тихий») (ЕСУМ, V, с. 577), зневажливим номеном *понура*.

На позначення дивака / дивачки використовують назви *патьопани* та його фонетичні варіанти *пацопани, потьопани, поцопани, мадака, чудак* (псл. čudo, род. в. čudese, утворене за допомогою суфікса -d- від čuti «відчувати») (ЕСУМ, VI, с. 351).

Для номінації скупкої людини на досліджуваній території побутують лексеми *дук, жмойда, заєдь, скнара, скряга* (запозичення з російської мови; можливо, пов'язане з укр. [кр'яжити] «працювати, не розгинаючи спину; дбати, турбуватися», [кр'єжити] «берегти, скупитися») (ЕСУМ, V, с. 289), *шкодлюн, образливе жила, іронічне торбохват*.

Буркотливу людину номінують *воркола* та *воркотун*, які походять від праслов'янського *v^hr̥kati, *v^hr̥čati < *v^hr̥kētei, споріднених з лит. ukti «бурчати», urgzti «тс.», лтс. verkti «плакати» і, можливо, лат. urcāre «кричати» (про рись) (ЕСУМ, I, с. 426).

У середньополіських говірках для неуважної, нерозторопної людини існують такі номени: *гава, торопан*, зневажливе *нехлюй*.

Сема «пронирлива людина; проноза» представлена іменниками *нирка* та її варіантом *нуорка, пронира, праява* та її варіант *проява*, прикметником *вушлий*, запозиченим з російської мови, у якій р. *ушлый* «хитрий, кмітливий, спритний, проворний» є формою дієприкметника мин. ч. від дієслова *уйти* «піти геть, утекти» (ЕСУМ, VI, с. 58).

Боягуза у середньополіських говірках номінують лексемами *темнюк* та *страхонуд*.

За рівнем доброчесности назви осіб виражаються опозицією чесний / нечесний, шахрай. На Середньому Поліссі у значенні «чесна людина» існує однокоренева лексема *чесниця*, яка походить від праслов'янського *čьstь* та пов'язана з псл. *čьsti, čisti (čьto)* «читати; лічити, рахувати; шанувати» (ЕСУМ, VI, с. 312). У антонімічному значенні «шахрай, нечесна людина» конкурують лексеми *дурисвіт, крутій, плут*.

Номінація запальної, вредної, капосної, злої людини виражена прикметником *видроока*, іменниками *кацпер, нохім, озія, пасія*, яке запозичене із латинської мови (лат. *passio* «страждання, хвороба; афект» пов'язане з *ratio* «терплю, зазнаю») (ЕСУМ, IV, с. 305). Також є й лексеми, які номінують злу, сварливу жінку, як-от: *мура, пила, сваруха* (псл. *svarь*, споріднене з дісл. *svara* «відповідати», гот. *swaran* «присягати», лат. *sermo* «бесіда, розмова») (ЕСУМ, V, с. 186), *сура, язва*. Для чоловіка-лайливця фіксуємо назву *яркотень*. Сема «жорстока, зла людина» виражена назвою *шуляк*.

Сема «простакуватий, нехитрий чоловік» представлена назвами *євель*, неологізмом *лох*. У значенні «хитра людина» використовують назви *крутець; пірат*, запозичене з французької або німецької мови (фр. *pirate* «пірат, грабіжник, хижак; піратське судно» через лат. *pīrāta* «тс., морський розбійник» зводиться до гр. *πέιρᾱτής* «пірат, корсар», пов'язаного з *πέιρᾱν* «намагатися, атакувати, нападати», спорідненими з лат. *perītus* «досвідчений, вправний, знаючий») (ЕСУМ, IV, с. 411–412); *шельма*, запозичене з німецької мови через посередництво польської (свн. снн. *schelm(e)* «лиходій, пройдисвіт», н. *Schelm* «шельма, шахрай», споріднені з дангл. *hold* «труп», дісл. *hold* «м'ясо», дірл. *colainn* «тіло, м'ясо, труп», кімр. *celain* «труп» і зводяться до іє. **(s)kel-* «різати») (ЕСУМ, VI, с. 404).

Для позначення проблемної, з важким характером людини функціонують назви *ірш, короста* (праслов'янське **korsta* «короста, струп», споріднене з лит. *kaĩšti (karšiù)* «чесати, розчісувати», лат. *carro* «дряпаю, чешу (вовну)», дінд. *káṣati* «шкрябає, дряпає», *kuṣṭham* «проказа», нвн. *harsch* «шерехуватий, жорсткий») (ЕСУМ, III, с. 41), *марахуда*.

На досліджуваній території для найменування нудної людини існують такі лексеми: полонізм *маруда* (п. *maruda* «тс.» пов'язується з нім. *marode* «втомлений, виснажений», що походить від фр. ст. *maraud* «негідник, босяк») (ЕСУМ, III, с. 402); *монявка*; *нитік* (псл. *nyti* «хиріти, нидіти», пов'язане з павь «мрець; смерть») (ЕСУМ, IV, с. 91); *нудень*; *стогнота*.

Сема «набридлива, нав'язлива, надокучлива людина» виражена назвами *марака*, *надзяба*, *слата* і її варіантами *слюта*, *сльота*, *шльота*, які, очевидно, є запозиченнями із білоруської мови (бр. [*слю́ та*] «сира погода з дощем і снігом; сльота з холодним вітром», очевидно, є результатом контамінації слів *сло́ та*, *слата́* «тс.; набридлива, надокучлива людина» і [*пліу́ та*] «дощова погода») (ЕСУМ, V, с. 313). Зі схожою семантикою «причепи» виявляємо назви *кислота* та *надушник*.

Лексема *паздер* номінує задержувату людину, «ту, що лізе зразу до очей і в душу». Натомість лексема *спокойнеча* позначає дуже спокійну за характером людину.

Для номінації заздрісної людини у середньополіських говірках побутують лексеми *завдросник*, *зависник*, які є похідними утвореннями від дієслова *здріти* «бачити» (пор. др. *заяръти* (*заяръти*) «заздрити» від *зьръти* (*зьръти*) «бачити», псл. *zaviděti* «заздрити» від *viděti* «бачити») (ЕСУМ, II, с. 224), образлива назва *плойма*.

Нерішучу, невпевнену в собі людину на досліджуваній території позначають як *мняло*, *мямля*, *смикун*, *товкач*.

Сема «смілива, спритна, гостра на язик дівчина» у цьому ареалі відповідає назвам *огонь-дівка*, *пинда*, *шабльовка*, *ярка*.

У значенні «підлабузник, підлиза» виражені зневажливий номен *лістун* (псл. *lǝstь* «хитрість, підступність» запозичене з прагерманської (або готської) мови) (ЕСУМ, III, с. 225) та фонетичний варіант відповідної літературної назви *подлиза* (псл. *lǝzati*, *ližq* «лизати») (ЕСУМ, III, с. 231).

Для номінації рухливої та енергійної людини на Середньому Поліссі функціонують лексеми *вертюх* (псл. **v^brtěti*, споріднене з лит. *versti* «валити,

перевертати, обертати», лат. *vertere (vortere)* «крутити, вертіти, повертати, перевертати») (ЕСУМ, I, с. 360) та *шило*.

По одній лексемі фіксуємо для семи «уболівальниця» – застаріле *жалобниця*; для семи «духовно розвинута особистість, яка незримо стоїть на чолі свого роду (парадокс – антонім до виродок)» – *урод*; для семи «гордий чоловік» – *задавака*; для семи «дуже багата і гонориста людина» – *крутелік*.

Другий ряд слів цієї підгрупи характеризує осіб за поведінкою, ставленням до інших людей, за певним вчинком. Відтак у значенні «шибеник, бешкетник, зірвиголова» у середньополіських говірках фіксуємо лайливі назви *анцихрист* (очевидно, як і [*анци́яш*] «тс.», запозичення з чеської або словацької мови, в яких діалектна фонетична форма [ancikrist] є результатом афективної видозміни нормативної форми *antikrist* «антихрист») (ЕСУМ, IV, с. 194) та *вразука*, образливі *бекач* та *холєрник*, запозичене з латинської мови (лат. *cholera* «холера» походить від гр. *χολέρα* (назва хвороби), утвореного від *χολή*, *χόλος* «жовч; роздратування, злоба», яке пов'язане з *χλοάζω* «бути зеленим», *χλωρός* «зеленувато-жовтий, зелений, свіжий») (ЕСУМ, VI, с. 194), *галавий*, *збитошник*, *смород*, *шкет*, *шкоднік*, запозичене з німецької мови за посередництвом польської (двн. *scado* «шкода» () нвн. *Schade(n)*) прагерманського походження, споріднене з днн. *skatho*, дфриз. *skatha*, дангл. *scaði*, дісл. *skaði* «тс.», гр. (ἄ)σκηδής «цілий, непошкоджений», які зводяться до іє. **skēth-/skəth-/skōth-* «шкодити») (ЕСУМ, VI, с. 433). Лексема *неслух* позначає неслухняну дитину, що походить від праслов'янського *sluxъ* «слух», первісно «те, що говорять, що можна слухати, чутка» (**sluxēti* > *slušati* «слухати, прислухатися»), похідне від основи дієслова **slūti* «називатися, говоритися, поширюватися (про чутки)» (ЕСУМ, V, с. 311). Іронічною назвою ознаменували «того, хто лазить по чужих садках» – *галузник* та його фонетичним варіантом *галузнік* (можливо, пов'язане з р. [*галу́шитьь*] «жартувати, пустувати, сміятися», [*галу́ха*] «жарт», п. *gałować* «кричати», ч. [*haliti se*] «голосно сміятися», укр. [*галі́ти*] «квапити») (ЕСУМ, I, с. 462). У

значенні «людина, яка постійно псує нерви іншим» фіксуємо лексему *кішкокат*.

Сема «пустун / пустунка» на досліджуваній території виражена номенами *балуха* (похідне утворення від основи псл. *bal-* «розмовляти», яка зводиться до іє. **bhā-* «говорити, розповідати») (ЕСУМ, I, с. 129), *мазун*, *уривок*, *чмут* (утворення, що виникло внаслідок ускладнення кореня псл. *mōt-* (пор. *mōtiti* «мутити») експресивним префіксом *сь-*) (ЕСУМ, VI, с. 335), *шибеник*.

Для позначення крикливої, галасливої людини функціонують найменування *аратай* та його варіанти *аратарь*, *оратай*, *ратай*, *горлач*, *рева* та його варіант *рюва*, *хавло*, зневажливе *ратан* (очевидно, акаюча форма, пов'язана з іменником *рот* (первісне значення «ротатий чоловік, горлач») (ЕСУМ, V, с. 29).

У значенні «вередлива, примхлива людина» побутують лексеми *вереда*, *гоноза*, зневажливі *тірза* та *ковеза*, *коверза*, *кувезяло*, *перебендя* (за допомогою префікса *пере-* утворено, можливо, від **бендіти*, що могло виникнути з [*белендіти*] «базікати» внаслідок випадіння *лє*) (ЕСУМ, IV, с. 339), *п'єста*.

Для найменування мерзенної, негідної людини на досліджуваній території використовують зневажливу назву *непуть*, лайливе *пудплитниця* та її типовий поліський фонетичний варіант *пудплуотниця*. У значенні «нікчемний» фіксуємо лексеми *засьор*, зневажливе *каравка* та його варіант *коравка*, образливе *кордупель*. Лексема *біч* номінує «того, що морально опустився; бувший інтелігентний чоловік»; лексема *виродок* позначає «того, що у етичному та моральному розвитку знаходиться на нижчому рівні свого роду (не порівнювати з фізичними вадами)», а лексема *урод* – «виродка».

Брехуна на Середньому Поліссі номінують *врунько*, *тарабанька*, зневажливим *трандло*, *трепло* (псл. *trepati*, пов'язане з *trepetъ* «трепет», *tropa* «дорога») (ЕСУМ, V, с. 644).

Сема «гульвіса» виражена зневажливими лексемами *лайдака*, *потягака*, *шалихвост*. Також у значенні «легковажна людина» зараховуємо лексему *забейда*.

Для найменування ненажери у середньополіських говірках фіксуємо назви *оглойд*, *прожир*, *садуля*. Людину з великим апетитом у цьому ареалі прозивають *проглотом*, однак якщо людина повільно або неохоче їсть, то побутує номен *лемзяло*. Людину, яка співає під час прийому їжі, номінують *магомет*.

У значенні «суперник» виявляємо номени *сябер* та його варіант *цабер*, *сябрик*, *сябрич*. Жіночі відповідники цієї семи представлені номенами *сопера*, *сяберка*, *сябричка* та її фонетичним варіантом *сябричка*.

Цікавими назвами є лексеми *тая* та її пестливий варіант *тайка*, які побутують у мовленні старшого покоління. Вони позначають обізнану в багатьох життєвих справах жінку, а також подругу-сусідку. Обидві назви походять від праслов'янського *tajiti* та споріднені з дінд. *tāyúh* «злодій», ав. *tāyu-* «тс.», *tāya-* «крадіжка», гр. *τητάω* «грабую», *τηῦσιος* «марний, даремний», хет. *tajezzi* (*tajazzi*) «краде», дірл. *tāid* «злодій» (ЕСУМ, V, с. 503). Для вираження поняття «пліткарка» виявляємо назву *плетуха*.

Сема «хлопець, що залицяється до дівчини» виражена назвою *кавалер*, запозиченою через посередництво польської, німецької та французької мов з італійської (нім. *Kavalier* «вершник», фр. ст. *cavalier* «тс.» походять від іт. *cavaliere* «вершник, кавалерист; кавалер ордена; рицар», яке зводиться до слат. *caballārius* «тс.», похідного від лат. *caballus* «кінь, шкапа», спорідненого з гр. *καβάλλης* «кінь», нвн. [*kōb*] «тс.») (ЕСУМ, II, с. 334). Значно більше лексем виявляємо на позначення дівчини, до якої залицяються: *любка* (псл. *ljubiti* «мати схильність; відчувати симпатію до когось; бажати», пов'язане з *ljubъ*, «милий, приємний, коханий») (ЕСУМ, III, с. 320), *приваба* (псл. *vabiti* «тс.», споріднене з гот. *wōrjan* «кликати», двн. *wuoffen* «голосно плакати», дангл. *wēran*, англ. *weer* «тс.») (ЕСУМ, I, с. 316), *симпатія*, запозиченого з латинської мови через польську і, можливо, німецьку (лат. *sympathia* походить від гр. *συμπάθεια* «співчуття», пов'язаного з *συμπαθέω*, утвореним з префікса *συν-* (>*сум-*) «з-, спів-, разом» і дієслова *πάσχω* «терплю, страждаю, переношу, зазнаю») (ЕСУМ, V, с. 232). Лексема *завльотка* номінує дівчину, яка любить

гуляти з хлопцями. У значенні «жінка, що часто закохується» фіксуємо назву *любовальніца*.

Номінація джигуна, коханця на Середньому Поліссі виражена застарілою іронічною назвою *борах* (пов'язане з власним ім'ям *Ба рух*, *Бо рух* (з гебр. *Vāruḥ*, букв. «благословенний») (ЕСУМ, I, с. 229) та іронічним *прибрюш* (очевидно, похідне утворення від [*брюх*] «череву») (ЕСУМ, IV, с. 568). На позначення того, хто дуже упадає за жінками, використовують назви *бабель* та *бабчур*, які, очевидно, утворилися від іменника *баба*, а також назва *хабаль*, яка пов'язана з псл. *xabatī* «псувати», укр. *оха бити* «зіпсувати», р. *поха бить* «паскудити», *поха бный* «паскудний, соромітний», що зводяться до псл. *xabīti* «псувати; різати, рубати», співвідносного з *xabatī* (ЕСУМ, VI, с. 146). Для номінації спокусника («суть слова: той, що мутить Буття Любові») існує назва *баламут*. Натомість стійке словосполучення «*загнала пуд сподницу*» характеризує слабохарактерного чоловіка, підкаблучника.

Для вираження значення «п'яниця» на досліджуваній території виявляємо лексеми *алкаш*, образливе *бражник*, яке, можливо, є запозиченням з тюркських мов (пор. чув. *reḡaga* «слабке пиво; вижимки», споріднене з тур. ног. тат. башк. *буза* «напій з проса, пиво», пор. тат. [*буза*] «відходи картоплі після перегонки спирту»; досить імовірно також зіставлення з ірл. *braich* «солод», кімр. *brag* «тс.») (ЕСУМ, I, с. 243), *лебедь*, *лиган* (псл. *lykati* «ковтати»; пор. лит. *lūk* (вигук на позначення жадібного ковтання, *lūkinti* «жадібно ковтати», гр. *λύζω* «гикати, плакати, тремтіти», *λυκαίνω* «голосно плакати; гикати», дірл. *slucim* (<*slunk-o) «ковтаю», свн. *slucken* «ковтати, плакати») (ЕСУМ, III, с. 232).

Для номінації людини, яка завдає шкоди, збитків кому-небудь, існують найменування *басурман*, що є запозиченням з тюркських мов, найімовірніше з кримсько-татарської, в діалектах якої форма *бусурман* могла бути результатом фонетичної видозміни арабсько-персидської форми *мусульман* < *муслим-ан* «мусульманин» (ЕСУМ, I, с. 307), *одмен*, *собацярник* «людина, яка словом завдає комусь шкоди або збитків». Лексема *жулік* позначає «крадія, лиху і

підступну людину» і є запозиченням із російської мови (р. жу́лик у блатному жаргоні має значення «учень злодія; гострий ніжик»). Існує також припущення, що р. жулик є похідним від [жуль] «злодій, шахрай», яке пов'язується з [жі́лить] «привласнювати чуже», [жі́ла] «скнара; охочий привласнювати чуже» (ЕСУМ, II, с. 208). Лексема *лупци* номінує забіяк.

Сема «бідолаха, бідовий» виражена іменником *бедачка* та прикметником *бедовий*, які походять від праслов'янського *běda*, споріднених з лит. *bėdà* «біда, горе», лтс. *beda* «тс.», лит. *bādas* «голод», лтс. *badis* «тс.», дінд. *badhate* «гонить, витісняє, утискує», *badhaḥ* «труднощі, страждання») (ЕСУМ, I, с. 192).

Для вираження поняття «той, хто вчинив проступок» фіксуємо назви *головач*, *пранцук*, *сивоюй*, фразеологізм «*турок незавойований*». Для позначення людини, здатної на ганебні, нечесні вчинки, пройдисвіта, дурисвіта у середньополіських говірках виявляємо лексеми *галахват*, *кручок* та прикметник *заполошенне*. Лексема *злодейе* номінує злодіїв (псл. *zъlodějъ, складне слово, утворене з основ іменника *zъlo* і дієслова *dě(ja)ti*; спочатку означало «людина, яка чинить будь-яке зло», а потім у частині слов'янських мов закріпилося тільки за крадіями) (ЕСУМ, II, с. 267). Сема «підступник, людина, що здатна на зловмисність» виражена номеном *змій*, а значення «підбурювач, той, хто підмовляє на злі, недостойні вчинки» представлене назвою *подкусник*.

У значенні «ябеда, донощик» виявляємо назви *викащик* (псл. *kazati* «показувати», споріднене з дінд. *kāšate* «з'являється, блищить, світить», *sákšatē* «бачать, спостерігають; з'являються», ав. *ākasaṭ* «побачив», гр. τέκμορ «знак, риса») (ЕСУМ, II, с. 341), *скаржопит*, *ябеда* (давньоруське *ябеда / ябета (< *jębeta) запозичене з дсканд. *embáetti*, *ambáetti* «служба, посада», що разом із гот. *andbahti*, двн. *ambahti* (< нвн. Amt) «тс.» походить від галльського *ambasti* «слуги», (букв.) «ті, що рухаються навколо (пана)», дієприкметникового утворення, перша частина якого пов'язана з префіксом (прийменником) *amb(i)* «навколо», спорідненим із дірл. *imm(e)* «тс.», двн. *umbi* (> н. um), гр. αμφί «тс.», і дієслівним коренем *ag-* «гнати, посилати», наявним у дірл. *aigim* «жену»,

лат. *agō* «жену, веду; дію», гр. *ἄγω* «жену, веду», дінд. *ájati* «жене») (ЕСУМ, VI, с. 529).

Для вираження поняття «заколотник, той, хто сіє між людьми ворожнечу, чвари» на досліджуваній території побутують найменування *баламут* (складне утворення з основ *bal-* «розмова, балаканина» і *mōt-* «смути, суперечка») (ЕСУМ, I, с. 124), *каламутник* (складне утворення з основ *кал* «бруд» і *мут-*ний (*мут-ити*); значення «баламутити» розвинулось пізніше) (ЕСУМ, II, с. 347), *юда* (напевно, за аналогією до біблійної історії).

У значенні «людина, яка невиразно, тихо говорить» виявляємо лексеми *бульботун*, *мнямля*, *моняло*, *цямкало* (звуконаслідувальне утворення від вигуку **цям-цям*, що імітує чавкання при їді) (ЕСУМ, VI, с. 271). Для вираження поняття «той, хто дуже мало говорить» використовують лексеми *мемля* та *мурмило*.

Номінація відлюдника, тобто людини, яка не любить перебувати у великих компаніях поруч з людьми, тримається осторонь, представлена номенами *вовк* та *вовкулака* (утворене з псл. **v^bl̥kь* «вовк» і **dolka* «волосся, шерсть, шкіра» (псл. *длака*, схв. *дл̥ка*, слн. *dláka* «тс.»)) (ЕСУМ, I, с. 412), *зляканець* (псл. *l̥kь* «страх», похідне від *l̥kati* / *l̥cati* «згинати, кривити; напинати, натягати; ставити пастки (за допомогою напинання); значення «викликати страх» могло виникнути на основі значення «згинати», можливо, спочатку у зворотного дієслова *l̥kati se* «згинатися» > «згинатися від страху» (пор. щодо семантики лит. *būgti* «тривожитися, лякатися», що зводиться до іє. **bheug-*, **bheugh-* «згинати, гнути»)) (ЕСУМ, III, с. 337).

На противагу цьому жінку, дівчину, що без певних справ вештається по сусідах, селу, номінують *метла* (псл. *mesti* < **met-ti* «мести, кидати, метати») (ЕСУМ, III, с. 447); *похатніца* та *похатнюк*, які походять від іменника *хата*, запозиченого в давньоруські діалекти із пізньоскіфсько-сарматського **xata* (< ір. *kata*), спорідненого з ір. *kad* «будинок», ав. *kata-* «кімната, хижа, погріб» (ЕСУМ, VI, с. 161); *сновига*.

Лексема *примачка*, яка побутує у мовленні старшого покоління, позначає жінку, яка прийняла чоловіка до себе. Назва походить від псл. *imati* «брати», спорідненого з лит. *imti* «брати», лтс. *jemt*, лат. *emo*, *emere* «тс.», ірл. *air-ema* «підхопить» (ЕСУМ, II, с. 297). Прикметником *глежана* номінують пещену жінку, у якої люблячий чоловік. Образливим та жартівливим є найменування *поперечка* – жінка, яка суперечить чоловікові (псл. **perkъ* «упоперек, поперек», утворене від **per* за допомогою елемента *-ko-*) (ЕСУМ, IV, с. 342). Чоловіка, який деякий час після одруження пожив у батьковому домі, а потім перейшов жити до дружини, називають *перехода* (очевидно, що за напрямом дії).

Лексема *пробіранець* номінує людину, яку нещодавно привселюдно критикували, і походить від псл. *byrati*, *berq*, похідного від іє. **bher-* «носити, приносити» (ЕСУМ, I, с. 248).

Лексема *ухват* називає хапугу і походить від псл. *xvatati* / *xvatiti*, можливо, з первісним значенням «присвоювати, робити чуже своїм» (ЕСУМ, VI, с. 164).

Сема «той, хто провинився» виражена назвою *винниця* та її фонетичним варіантом *винниця*, які походять від псл. *vina* та споріднені з лит. *vaina* «помилка», лтс. *vaĩna* «провина», *atvainȭt* «вибачити», прус. *etwinūt* «тс.; виправдати» (ЕСУМ, I, с. 377).

Забудька у середньополіських говірках називають *безпаметком* (тобто той, що без пам'яті), що походить від іменника *пам'ять* (псл. *pa-meť* < **pa-měť* «пам'ять», пов'язане чергуванням голосних із *mьněti* «думати») (ЕСУМ, IV, с. 272).

Специфічна назва особи, характерна тільки для с. Бутейки, позначає «того, що мимоволі мочиться під себе» – *бейла*. Це слово перейняли від минулих часів, бо колись в селі проживала жінка на ім'я Бейла, яка хворіла на енурез – нетримання сечі.

Лексема *госьть* відповідно позначає гостя і походить від псл. *gostь* < іє. **ghostis*, спорідненого з гот. *gasts* «чужинець, чужоземець», днн. *gast* «тс.», нвн. *Gast* «гість, чужинець, прибулець», лат. *hostis* початково «чужинець,

гість», пізніше «ворожий чужоземець, ворог (особливо батьківщини)» (ЕСУМ, I, с. 517).

Лексема *мара* найменує людину, що ходить як неприкаяна, примару (псл. *mara* «привид») (ЕСУМ, III, с. 389).

Невдаху та недоука позначає лексема *некздара*. Натомість сема «людина, яка ні на що не здатна» виражена назвами *нездалисько* та *никудшико*. *Очмана* – так номінують людину, що «бачить світ через марево недосконалої свідомості» (результат поєднання слова *манá* з підсилювально-експресивним, нині змертвілим, префіксом *ч(ь)-* (< псл. **ць-/че-*)) (ЕСУМ, VI, с. 334). Сема «альтруїст» виражена назвою *пекун*, пов'язаною з р. *пéчься* «піклуватися», др. *печи ся*, п. *pieczołować się*, ч. *pečovat*, схв. *печá лити се*, стсл. *пещи са* «тс.» (ЕСУМ, IV, с. 403). Зі схожою семантикою «той, хто дбає, піклується» існує назва *горопаха*, очевидно, давніше **горепá ха*, складне слово, першим компонентом якого був іменник *гóre*, другим – основа дієслова [*пá хати*] «нюхати», похідного від *пах* «запах», в свою чергу, пов'язаного з *пахнути* (отже, первісне загальне значення слова – «той, хто нюхав горе (= зазнав лиха)») (ЕСУМ, I, с. 572). Лексема *приступниця* найменує «ту, яка приступає до помочі та захисту людини».

Некультурну і нахабну людину номінують образливим фразеологізмом «*свиня незаганяна*». Грубого і нечемного чоловіка номінують зневажливим *мужлан*.

Лексема *чепля* позначає «того, що чіпляється за дрібниці» (псл. *čępati* «хапати; торкатися; зачіпати; згинати») (ЕСУМ, VI, с. 331). Сема «плаксива дитина» виражена назвою *рюмсало* (споріднене з *rutí / rjutí* «ревти», далі зіставляється з лат. *gūmor* «гамір», дісл. *gumg* «шум, ревіння», *gumja* «ревіти, бурчати») (ЕСУМ, V, с. 139). Лексема *клянча* називає людину, яка часто щось просить.

Жартівника, дотепну людину, що вміє доречно, влучно сказати, у середньополіських говірках називають відповідно *комедіант*, яке через посередництво російської мови запозичене з італійської (іт. *commediante*

«актор; (перен.) комедіант» пов'язане з *commedia* «комедія», що походить від лат. *cōmoedia* «тс.») (ЕСУМ, II, с. 534), та *штукар*. Натомість недотепну, невмілу людину називають *хамула*.

Лексема *випендрювачка* позначає людину, яка постійно себе вихваляє. У значенні «людина, яка любить довго спати» на досліджуваній території побутує назва *дрихля*. Людину, яка постійно сіє паніку, нервується номінують *панікйором* – словом, запозиченим із німецької мови (нім. *Pánik* через фр. *panique* «паніка, панічний» і, далі, лат. *panicus* «панічний» зводиться до гр. *πανικός* (φόβος) «раптовий, безпідставний страх, що його, за міфологічними уявленнями, навіював бог лісів і пасовиськ Пан», похідного від імені цього бога *Πάν*) (ЕСУМ, IV, с. 276).

Для вираження поняття «людина, яка ненароком наступила на ногу іншій людині» виявляємо номен *собакєвіч*. «Той, хто в усьому бачить лише погане» на Середньому Поліссі має назву *жабуріннік*.

Третій ряд слів цієї підгрупи характеризує осіб за особливими ознаками. У значенні «заїка» на Середньому Поліссі виявляємо номени *гамзун* та *пикало*. Для номінації лівші у цьому ареалі поширені назви *левшун* та її фонетичні варіанти *лєвшун* та *лившун* (псл. *lěvъ* «лівий, неправий, несправедливий, фальшивий, злий», споріднене з лат. *laevus* «лівий; скривлений, схилений до землі», гр. *λαίος* (< **λαϊός*) «лівий», лит. [*išlaivóti*] «робити вигини, викручувати») (ЕСУМ, III, с. 256), а також *люша*. Строкатий лексичний ряд виявляємо на цій території для позначення вагітної жінки: *беремна*, *товста* (споріднене з лит. *tul̃žti* «набухати, розм'якшуватися», лтс. *tùlzt* «набухати», *tùlzums* «пухлина», *tulzis* «пухир (від опіку)», *tùlzna* «тс.»; іє. **tul-g̃(h)t-* «набряклий») (ЕСУМ, V, с. 589), *тяжка*, *важка* та *груба* (споріднене з лит. *grublus* «грубий, необтесаний», *grubùs* «шорсткий, грудкуватий», *grùbti* «грубіти», лтс. *grumba* «зморшка») (ЕСУМ, I, с. 603) для жінок на останньому місяці вагітності. Сема «недоношена семимісячна дитина» виражена лексемою *семак* (псл. *sedmъ*, похідне від порядкового числівника *sedmъ* «сьомий», що зводиться до іє. **septm̃* «сім») (ЕСУМ, V, с. 254). Для позначення поважної

людини на досліджуваній території побутують назви *челядин* та його фонетичний варіант *челядін*.

Отже, лексико-семантична група назв осіб на позначення їх зовнішніх ознак та внутрішніх властивостей є найбільш чисельною. Семантичний аналіз цієї групи показав, що більшість лексем, котрі входять до неї, багатозначні. За походженням ці назви здебільшого представлені етимологічними пластами корінної лексики (індоєвропеїзмами, праслов'янськими лексемами).

2.6. Міфологічні назви осіб та обрядові назви

Згідно з класифікацією Ольги Кровицької, яка виділяє 5 лексико-семантичних груп назв осіб, було проаналізовано значний пласт лексики, яку вдалося зафіксувати у середньополіських говірках. Однак побутують й інші назви, які, на наш погляд, є цікавими та не входять до меж запропонованої класифікації. Тому у цій лексико-семантичній групі виділяємо дві підгрупи: назви магічних та уявних істот й обрядові назви осіб (зокрема, весільного циклу та зимового обрядового циклу).

Перша з цих підгруп – назви магічних та уявних істот – є справжньою скарбницею міфологічних образів, що побутують, зокрема, на території Середнього Полісся, за допомогою яких можна побачити світогляд мешканців, їхню схильність до містики, забобонність, релігійність. Відтак у значенні «баба-яга» фіксуємо номінативне словосполучення *баба скалазуба*. За народними переказами, ця істота – лиха стара баба – особливо небезпечна для дітей, яких вона нібито викрадає та хоче з'їсти. У парі із цією істотою на Середньому Поліссі побуває також пестлива назва *бабайко*, яка номінує уявну істоту, котрою лякають неслухняних дітей. Ця лексема запозичена із тюркських мов, у яких тур. *başa* «предок, прадід, батько», крим.-тат. *баба* «батько», тат. *баба* «дід» і т. д. є утвореннями, аналогічними до іє. (слов.) *başa* «стара жінка» (ЕСУМ, I, с. 103).

Лексема *басурман* (др. слов. – *басури*) у говірці села Бутейки позначає «несонячного, нерозвинутого руйнівного духа, біса». Така лексема представляє

древньослов'янські слова з різних ведичних джерел, що збереглись в бутейському діалекті.

У дитячому мовленні функціонують номени *каба* (можливо, пов'язане з [кó бець] (*кібець*) «хижий птах родини соколових», ч. ст. *koba* «ворон») (ЕСУМ, II, с. 329) та *каза*, котрі найменують казкового персонажа, уявну страхітливую істоту.

Лексема *ля* у бутейській говірці номінує «духа підводного царства; водяного духа», яке також є давньослов'янським за своїм походженням.

Для номінації польової русалки на досліджуваній території побутує назва *лоскотуха*, яку здебільшого пов'язують з *ла́ ска*, *ласка́ ти*, а також зіставляють із звуконаслідувальними словами п. *łosk-*, *łesk-* (пор. укр. [*ло́скати*]) на позначення різних шумів (ЕСУМ, III, с. 291). На цій території поширеним також є фонетичний варіант літературної назви *росалка*, утвореної в східнослов'янських мовах від давньоруського *русá лии* «весняне язичницьке свято у слов'ян». За давніми віруваннями, русалки – втілення душ померлих дівчат (в обрядових русальних іграх відбився культ померлих) (ЕСУМ, V, с. 147).

Лексема *мара* позначає духа сутінків і є давньоруським словом (*санскр.* *má* – відсутність *rá* – світла)¹.

Друга підгрупа – обрядові назви осіб – представлена переважно назвами весільного циклу (18), а також зимового обрядового циклу (1). Ці назви відбивають особливі моменти в житті кожного мешканця Полісся. Майже усі ці назви є етнографізмами та застарілими.

Відомо, що українське весілля та його святкування прирівнювалося до князівського бенкету, а тому нареченого найменували *князем*, запозиченням з прагерманської мови (пгерм. **kuningaz* «король») (пор. гот. **kuniggs*, днв. *kuning* «тс.») утворене від *kuni* «рід», спорідненого з дінд. *jánati* «народжує», гр. *γένος* «рід», лат. *genus* «тс.», псл. *zęть*, укр. *зять*) (ЕСУМ, II, с. 475), а наречену –

¹ Відлуння сивої давнини, або Слово про слова (спроба укладання тлумачного словника бутейської говірки) / за заг. ред. М. Д. Півницького; уклад. П. С. Макаренка. – Бутейки–Луцьк: Волиньполіграф, 2018. – С. 74.

застарілими лексемами *клегиня*, *клегиня*, *клягиня*, *клягіня*, *княгиня*, спорідненими із попередньою назвою *князь*, які вказують на жіночу стать. Для вираження поняття «наречена» функціонує також субстантивованій прикметник *молода*, який походить від псл. **molǫ* «молодий», а форма *молода* виникла пізніше під дією повноголосся. Як зазначають науковці, праслов'янське **molǫ* «молодий» споріднене із пруським *malđai* (наз. в. мн.) «юнак» та *malđunin* (зн. в. одн.) «молодість» (ЕСУМ, III, с. 502), оскільки шлюб укладали переважно в молодому віці.

У значенні «старший у весільному обряді; боярин» фіксуємо етнографізми, поширені у мовленні старшого покоління, *дружок* (псл. **drugъ* «товариш, приятель», споріднене з лит. *draũgas* «супутник, товариш», *draũg*, *draugė* «разом, спільно», *sudrũgti* «приєднатися», лтс. *drãugs* «товариш, колега; другий член пари; інший») (ЕСУМ, II, с. 134), *кнежий* і його варіант *княжий*, полонізм *маршалок* (п. *marszałek*, як і ч. ст. *maršálek* «маршал», вл. *maršałk* «маршалок», походить від свн. *marschalc*, первісне «конюх», звідки нвн. *Marschall*, до якого зводиться й укр. *ма ршал*) (ЕСУМ, III, с. 404), *шахвер* і його фонетичний варіант *шохвер*, запозичені з німецької мови (н. *Schaffer* (прибалт.-нім.) «боярин, розпорядник на весіллі; розпорядник, керуючий узагалі» є суфіксальним утворенням від дієслова *schaffen* «творити, влаштовувати») (ЕСУМ, VI, с. 389). Зі схожою семантикою «дружка у весільному обряді» натрапляємо на етнографізми *кнежа*, *маршалка*, *шахверка*.

Лексема *закасса* (мн. *закасє*, *закасянє*, *закасяннє*) позначає «учасника весільного обряду, який під час весілля їде за молодою, «за її косою» та виконує ряд інших доручень». Застаріла лексема *косянка* номінує «учасницю весільного обряду, яка заплітає й розплітає косу молодої». Обидві назви походять від псл. *kosa* та споріднені з лит. *kašà* «коса», лтс. *kasa* «тс.», прус. *kexti* «волосся в косі», дісл. *haddr* (< **hazda-*) «жіноча зачіска», ірл. *kass* «кучеряве волосся», сірл. *cír* (< **kēsra*) «гребінь», хет. *kiššā* «чесати» (ЕСУМ, III, с. 48).

Сема «світилка» на досліджуваній території виражена її фонетичним варіантом *свєтюлка*. Узагалі світилками називають дівчат, які виконують обряд тримання меча й свічки на весіллі. Ця назва походить від псл. *svěť* < **svoit-*, пов'язано з чергуванням голосних зі стсл. *свѣтъти* «світити», *свѣтъти* сѧ «світитися» і має спільне походження з лит. *švytė'ti* «світитися, блищати, сяяти», *švaitóti* «світити», *šviēsti* «тс.» (ЕСУМ, V, с. 197).

Лексема *приданкі* номінує «подружок нареченої, які супроводжують її до хати нареченого, щоб застелити молодятм весільне ложе». Вона утворена від дієслова *дати*, що походить від псл. *dati, davati*, та споріднена з лит. *dúoti* «давати», лтс. *duôt, dāvāt*, прус. *dāt*, лат. *dāre*, дінд. *dádāti* «дає» і походить від праслов'янського **da* первісно, мабуть, форма наказового способу дієслова **da-ti* «дати» (п. *da*, іє. *dō* «дай») (ЕСУМ, II, с. 15). Етнографізми *приданик* та його фонетичний варіант *приданник* найменують весільного гостя від нареченого, натомість лексема *приданка* позначає «особу, переважно з рідні (рідна тітка, дядина та ін.), яка дарує придане нареченому чи нареченій і є активним учасником весільного обряду», а також так називають «весільну гостю від нареченої».

Етнографізм *придані* позначає «головних учасників весільного обряду від молодої – дружку, світилку та ін.» і мотивація його походження є такою ж, як і попередньої лексеми. Однак Н. Грозовська припускає, що ця обрядова назва – префіксальне утворення від **дань* (р. *дань*, стсл. *дань*, болг. *дан*, ч. *даň*, п. вл. нл. *daň*). Назва споріднена з давньоіндійським *dānam* «дарунок, пожертвування», лат. *dōnum* «дарунок», алб. *dhëpë* «дарунок». *Дань* (данина) – «належна частка, доля, пайка». Тобто, *придані* – учасники весілля з боку нареченої, які супроводжують *дань* (данину, подарунки) до нареченого¹.

Лексема *перезванкі* номінує «жінок від нареченої, що йдуть на перезву, несучи придане молодої». Це слово утворене від інфінітивної основи *звати*, що своїм корінням сягає індоєвропейської доби, укоренившись у всіх слов'янських

¹ Грозовська Н. А. Етимологія назв учасників весільного обряду у творах Т. Г. Шевченка / Н. А. Грозовська // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки. – 2016. – № 2. – С. 301.

мовах, та має спільне походження із ав. *zavaiti* «кличе», дінд. *hávate* «тс.», *hávaham* «відозва» (ЕСУМ, II, с. 249).

Із зимового обрядового циклу на Середньому Поліссі фіксуємо етнографічну назву *челедь* та її фонетичний варіант *челядь* у значенні «колядники».

Отже, лексичне наповнення цієї групи відображає її прадавні вірування, а також висвітлює одну з подій життя кожної людини – обряд одруження. У цій групі, на відміну від усіх інших, значна частина лексем є етнографізмами. За походженням ці назви здебільшого представлені етимологічними пластами корінної лексики (індоєвропеїзмами, праслов'янськими лексемами).

РОЗДІЛ 3. ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ ОСІБ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК

Опрацювання одиниць окремих лексико-семантичних і тематичних груп, з'ясування походження елементів лексичного й семантичного рівнів діалектної мови, дослідження їх у взаємозв'язках із відповідними рисами лексичної системи певної говірки є актуальними завданнями сучасного мовознавства.

Поліські діалекти характеризуються рядом прикметних ознак у фонетиці, граматиці та лексиці, а це уможливорює характеристику діалектних особливостей виявлених назв осіб у середньополіських говірках. Аби чітко схарактеризувати цю мовну палітру середньополіського мовного континууму, супроводжуємо її яскравими відповідними прикладами виявлених типів діалектизмів.

Аналіз лексико-семантичних груп середньополіських назв осіб засвідчив наявність різних типів діалектизмів серед виявлених лексем. Визначаючи саме поняття діалектизм, учені протиставляють говірковій мовні явища унормованим одиницям літературної мови: «Діалектизм (від грец. *διόλεκτος* – наріччя, говір) – позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність. Діалектизми віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови»¹.

Розрізняють акцентуаційні, фонетичні, словотвірні, граматичні, лексичні, семантичні, фразеологічні діалектизми. Коротко охарактеризуємо ті типи діалектизмів, які нам вдалося виокремити у лексико-семантичних групах.

Найбільше серед назв осіб середньополіських говірок фонетичних діалектизмів. П. Гриценко вказує, що це «використання слівформ з лексикалізованою звуковою структурою»², тобто це такі діалектизми, котрі відрізняються від літературних відповідників особливостями звукового складу

¹ Гриценко П. Діалектизм // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 146.

² Там само. – С. 147.

та вимови (*война, декувати, горувати*). Відмінність словотвірних діалектизмів від нормативних для літературної мови дериватів «полягає в іншій комбінації афіксів з твірними основами (*оспалий – заспаний, поранок – ранок, дружитися – одружитися*)»¹. Для граматичних діалектизмів, а саме морфологічних, характерним є віднесеність до інших граматичних підкласів, парадигм (*баче, просе* замість *бачить, просить*; *дасиш* замість *даси*; *межею* замість *межею*), збереження давніх типів відмінювання форм (*любви, радости; сей, сього, сего* «цей, цього»)»².

Лексичні діалектизми мають свою специфіку. Вони поділяються на підвиди. Серед виявлених назв осіб нам вдалося вирізнити семантичні та етнографічні лексичні діалектизми. Семантичні діалектизми відрізняються від нормативно вживаних у літературній мові слів лише своїм значенням³, тобто ці слова однакові щодо вираження із загальноновживаними, однак відрізняються від них за значенням (*вино – виноград, базар – майдан, губи – гриби, гірчиця – перець*). Щодо етнографізмів, то цей тип діалектизмів є зазвичай «назвами місцевих реалій, невідомих або невикористовуваних за межами певного говору» (*каптур – очіпок, колиба – чабанська або лісорубська хатина, арідник – злий дух*)⁴.

Фразеологічні діалектизми у своїй структурі відбивають фонетичні, граматичні, лексичні особливості різних діалектів⁵.

Відтак простежуємо ці типи діалектизмів у тих лексико-семантичних групах назв осіб, що виявили у середньополіських говірках.

3.1. Фонетичні діалектизми

Ф. Жилко зазначає, що «для вокалізму північної діалектної групи наголошеність і ненаголошеність складів грає принципіально відмінну роль,

¹ Гриценко П. Діалектизм // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 147.

² Там само. – С. 147.

³ Там само. – С. 147.

⁴ Сучасна українська мова: підручник / за ред. О. Д. Пономарева. – Київ: Либідь, 1997. – С. 77.

⁵ Гриценко П. Діалектизм // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 147.

порівнюючи з іншими діалектними групами української мови, а також і з літературною мовою. А саме: від наголосу, як правило, залежить не позиційний відтінок фонем, а чергування її з іншими фонемами»¹. Наприклад, лексема *верховец* (літературний відповідник – *верхівець*) демонструє декілька фонетичних особливостей. По-перше, у цій лексемі відбулося чергування *o* з *i*, як і у лексемах *жалобниця* (літературне *жалібниця*), *жонка* (літературний відповідник – *жінка*), *матьонка* (літературний відповідник – *матінка*), *подкусник*, *подлиза* (літературне *підлиза*), *пустозвон* (літературне *пустодзвін*), *тьотка* (літературний відповідник – *тітка*), *шкоднік* (літературне *шкідник*), *ятровка* (літературний варіант – *ятрівка*); по-друге, у ній наявне ствердіння *ц* у звукосполучі *-ець*. Така ж специфічна діалектна ознака притаманна й номенам за територіальною та національною ознаками *западєнец*, *українец*, *беженец*; найменуванням за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем – *молодец*, *сіделец*; назвам осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями – *глушец*, *задрипанец*, *капишivec*, *мерец*, *німец*, *поганец*, *пробіранец*, *роздріпанец*, *сліпец*, *старец*.

Ствердіння *ц* у звукосполучі *-ца* властиве й для лексем *бичатниця*, *виданиця*, *винниця*, *горшковниця*, *дровіца*, *зовица* / *золівіца*, *корисниця*, *коровайниця*, *любовальниця*, *маладица*, *пасеница* і *пасербица*, *похатниця*, *приступниця*, *пудплуботниця*, *роженіца*, *сестрієниц* та *сестрієниця*; *полотниця* та *палольщи'ца*, у останній лексемі, окрім того, наявне акання, тобто вимова ненаголошеного *o*, як *a*. Ця риса притаманна і таким назвам осіб, як *арата'й* (літературне *оратай*), *баба скалазуба*, *басурман* (літературне *бусурман*), *камінá p* (літературне *коминар*), *гарикалі'єп*, *ліставо'й*, *тарфм'єйстер*, *варажбі'єй* (літературне *ворожбит*), *галаві'ха* (літературне *головиха*), *маладі'ца* / *маладу'ха* / *маладо'нка* (літературне *молодиця*), *маско'вка* (літературне *московка*), *на'рабак* (літературне *парубок*), *пал'єтнік* (літературне *політнік*), *парабі'йка* (літературне *парубійка*), *паражі'єлля* (літературне *породілля*), *пасьо'стра* (літературне *посестра*), *пос'єсар* (літературне *посесор*), *прачва'ра*

¹ Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови / Ф. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1955. – С. 65.

(літературне прочвара), *праява* (літературне проява), *рагач* (літературне рогач), *разлучонка*, *хлпак*, *чалядка* (літературне челядка). Ф. Жилко наголошує: «Давній звук *о* незалежно від позиції в ненаголошеному складі часто вимовляється як *а* в багатьох словах по говорах північних районів цієї території»¹. Щодо ствердіння *ц* відзначав В. Мойсієнко, вказуючи, що «абсолютне переважання написань з твердим *ц* у Крехівському Апостолі І. Огієнко пояснював даниною традиційній старослов'янській формі... На думку В. Шимановського, недієзний *ы* після *ц* міг стояти лише там, де помітний вплив польської мови... Отже, розвиток білоруської та північноукраїнської твердості *ц*, найімовірніше, відбувався майже синхронно. Явні ознаки велярності *ц* у білоруських та поліських пам'ятках стали відчутними приблизно від середини XVI ст., можливо, на північноукраїнських землях цей процес розпочався дещо пізніше»².

Чергування *о* з *е* засвідчують такі лексеми назв осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом, як-от: *пасьостра* (літературне посестра), *разлучонка* (літературне розлучена), *швагор* (літературне швагер); назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями – *младьон* (застаріле літературне младенець).

У лексико-семантичній групі назв осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом виявляємо лексему *єдинак*, що корелює із літературним відповідником *одинак*, у значенні «єдиний син у сім'ї». Це найменування відображає давню фонетичну рису української мови – появу *о* замість *је* на початку слова, тобто історично початкове *је* перед складом з голосним переднього ряду, окрім *ь*, змінювалося в *о*. Мовознавці відзначають: «Процес зміни початкового [je] в [o] розпочинається із втрати початкового протетичного [j] і продовжується пізнішим поступовим перетворенням невластивого протоукраїнській мові початкового [e] на [o]. Звукосполучка [je] на початку

¹ Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови / Ф. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1955. – С. 83.

² Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник / В. Мойсієнко. – Київ: ВЦ «Академія», 2016. – С. 47–48.

слова не зазнала змін у південно- і західнослов'янських мовах, де вона збережена й досі»¹.

Чергування *є* з *і* та пом'якшення попередніх приголосних відбивають такі назви осіб: *сьєвач* (літературне сівач), *пєчколєп*, *горшколєп*, *тарфмєйстєр*; за територіальною і національною ознаками – *западєнєц* (літературне западенець); за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем – *лєварант* (літературне ліверант), *лєсовцьє*, *палєтнік* (літературне політнік); за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом – *вєчна* (літературне вічна) та *вєчний* (літературне вічний); за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями – *дєвка* (літературне дівка), *кальєка* (літературне каліка), *пудльєток* (літературне підліток); обрядові назви осіб – *свєтюлка* (літературне світилка). У ненаголошеній позиції на місці колишнього *ѣ* виступає *є*, причому попередній приголосний *є* твердим: *пєчкур* (літературне пічкур), *пєшіак* (літературне пішак), *вєдьмáр* (літературне відьмак); *мєщáне* (літературне міщани), *бєженєц* (літературне біженець), *пудсусєде* (літературне підсусіди); *сьвєдок* (літературне свідок); *мá тер / мá тєра* (літературне матір), *поскрєбок* (літературне поскрібок), *чоловєк* (літературне чоловік); *бєдó вий* (літературне бідовий), *мєтлá* (літературне мітла). В. Мойсієнко акцентує: «Більшість північноукраїнських говірок характеризуються диспалаталізованою вимовою приголосних перед ненаголошеними рефlekсами дієзних *ě, *e, та *ę: *дє'док*, *'осєн'*, *кò'лòдєз'*... С. Ніколаєв допускає виявлену у верхньоприп'ятських говірках тверду вимову дентальних як архаїчну перед будь-якими рефlekсами прадулібського *ě, властиву давньоволинському діалекту, навіть під наголосом»².

Чергування *і* з *и* та пом'якшення попередніх приголосних демонструють лексеми на позначення назв осіб за родом діяльності та професією – *бортнік* (літературне бортник), *воловік* (літературне воловик), *кошелнік*, *ліставой* (від лист), *наставнік* (літературне наставник), *льотнік*; номени на позначення назв

¹ Купчинська З. Історична граматика української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів / З. Купчинська, В. Пілецький. – Львів, 2014. – С. 23.

² Там само. – С. 54–55.

осіб за територіальною та національною ознаками – *русіни* (літературне русини), *літвін* (літературне литвин); найменування за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем – *огороднік* (літературне огородник), *палетнік* (літературне політнік), *скітнік* (літературне скитник), *справнік* (літературне справник); лексеми на позначення осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом – *братенік*, *вігодованик* / *вігодованиця* (літературне вигодованець), *мілейкій* (літературне миленький), *одинець* (літературне одинець); номени на позначення осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями – *моднік* (літературне модник), *нитік* (літературне нитик), *шкоднік* (літературне шкідник).

Чергування *и* з *і* демонструють середньополіські найменування *безименка*, *мий* (літературне мій), *невихна* (літературне невістка).

Чергування *о* з *у* репрезентують такі лексеми за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями, як *кордупель* (літературне курдупель), *лемеховате* (літературне лемехувате), а також міфологічна назва особи *росалка* (літературне русалка).

Укання на цій території мало поширене, однак, наприклад, наявне у лексемах *купистка* (літературне копистка), *подвурак*, *пувторак*, *пуддівок* (літературне піддівок), *пудльеток* (літературне підліток), *пудпасок* (літературне підпасок), *пудплитниця* / *пудплуџтниця*, *пудсуседе* (літературне підсусіди), *ятрувка* (літературне ятрівка).

У лексемі *гонушник*, на відміну від її літературного варіанта *онучник*, наявний протетичний *г*, а також відбулася заміна *ч* на *ш*. Така ж риса характерна і для номена *вушлий* (протетичний *в*), натомість у одному зі складників прикладкового словосполучення *огонь-дівка* такий протетичний *в* відсутній. Вставний *й* наявний у лексемах *закапйорщик*, *панікйор* (літературне панікер), *сыйокор* (літературний відповідник – свекор). В. Мойсієнко відзначає, що «лінгвогеографічні матеріали дають змогу констатувати, що протетичний *в* найраніше з'явився в межах західної частини колишнього праслов'янського ареалу між Віслою і Горинню, який включав ареал пізніших

західнослов'янських мов і більшу частину майбутнього ареалу південно-західного наріччя та західну частину поліських говорів української мови, тоді як епіцентром виникнення протези г деякі вчені слушно вважають Полісся... За спостереженнями Ю. Шевельова, середньополіські... говірки належать до ареалу з помірковано розвиненою протезою»¹.

У лексемах *клегиня* та її фонетичних варіантах *клегиня*, *клягиня*, *клягіня*, а також для лексеми *мняртвець* притаманним є додавання звуків [л] та [н], що невласливо для їхніх літературних відповідників (*княгиня*, *мертвець*).

Північна група діалектів української мови має в складі своїх фонем звуки особливої артикуляції, так звані дифтонги. Хоча ці дифтонги і є вимовою двох голосних звуків в одному складі, але це особливі фонемі. Дифтонги – це занепадаючі фонемі в говорах української мови. Виникнення поліських дифтонгів пов'язують із занепадом давніх зредукованих *ъ*, *ь* у наступному складі². Серед виявлених назв осіб у середньополіських говірках простежуємо лексеми *бахуѡр*, *вѡдчич*, *кукуѡбніца*, *нуѡрка*, *поскруѡбок*, *пудплѡдница*, *робѡтько*, у яких відповідно до етимологічного [о] в нових закритих складах у наголошеній позиції виступає дифтонг *ѡо*, та *варажбѡей*, *вусѡей*, *гарикалѡен*, *дѡєвзно*, *дѡєдя*, *жовнѡер*, *невѡєхна*, *пухтѡель*, *свѡєсть*, *сестрѡєниця* / *сестрѡєница*, у котрих наголошений етимологічний [е] у новозакритих складах перед складом із зредукованим *ь* дифтонгізувався в *ѡе*.

У лексико-семантичній групі назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем цікавою фонетичною рисою позначений номен *хворищъ*, котрий найменує слугу, якого саджали верхи на коня у запряженому четверику. Лексема відображає м'якість шиплячих звуків, адже за своїм походженням вони були м'якими, бо виникли унаслідок перехідних пом'якшень задньоязикових звуків г, к, х. Цю рису північноукраїнських говорів розглядав у своєму дослідженні В. Мойсієнко, відзначаючи, що ці звуки «не мали фонемної опозиції за твердістю / м'якістю і

¹ Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник / В. Мойсієнко. – Київ: ВЦ «Академія», 2016. – С. 115.

² Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови / Ф. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1955. – С. 65–66.

виступали лише як палатальні варіанти відповідних твердих фонем. Українська мова м'якої вимови шиплячих не зберегла через низку фонетичних причин: занепад після *ж, ч, ш* зредукованого *ь*; зміну *е > о*; депалаталізацію приголосних перед *е*; пересунення артикуляції *і* в напрямку до *у* тощо. І хоч у різних фонетичних умовах і в різних діалектах процес диспалаталізації відбувався нерівномірно, в основній масі українських говорів він завершився в XIV ст.»¹. Однак мовознавець також наводить припущення дослідників стосовно часу ствердіння шиплячих: «А. Залеський, не заперечивши цієї дати, зауважив, що ствердіння шиплячих відбувалося позиційно: спочатку перед *е* та *и*, перед наступним твердим приголосним та в кінці слова, перед задньорядними лабіалізованими *о* та *у*, перед *а*. На думку Г. Півторака, на східнослов'янському ґрунті диспалаталізація шиплячих почалася ще в дописемний період у протобілоруському діалектному ареалі до початку формування кореляції приголосних за твердістю / м'якістю, тобто раніше XI ст.»².

3.2. Словотвірні діалектизми

Словотвірні діалектизми поміж середньополіських назв осіб теж наявні. Наприклад, найменування *оратай, аратай, ратай, аратарь* (літературний відповідник *орач*) репрезентують наявність суфіксів *-тай* і *-тарь*, що відрізняють їх від літературного варіанта. Ольга Кровицька у своїй монографії зазначає: «Суфікс *-тай* походить з часів балто-слов'янської спільності. У балтійських мовах він належить до розряду продуктивних словотвірних типів»³. Похідні іменники із цим суфіксом виражають словотвірне значення «особа – виконавець дії». У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом *-тай* є непродуктивним.

¹ Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник / В. Мойсієнко. – Київ: ВЦ «Академія», 2016. – С. 49.

² Там само. – С. 49.

³ Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – С. 113.

Середньополіська назва *буролом* утворена суфіксально-складним способом від твірних основ *бур* і *ламати*, поєднаних інтерфіксом *о*, з додаванням нульового словотворчого суфікса: *буролом* ← *бур-ом* + *(о)* + *ломати* + *Ø*. Натомість літературним відповідником для фахівця з буріння є лексема *буровик*, утворена за допомогою суфікса *-ик*.

Лексеми *вігодованик*, *годованик*, *коминник* та *школьник* із суфіксом *-ник* протиставляються літературним відповідникам *вігодованець*, *годованець*, *коминар* / *коминяр*, *школяр* із суфіксами *-ець* та *-ар* / *-яр* відповідно. О. Кровицька відзначає, що «у словотвірній категорії назв осіб найпродуктивнішим є словотвірний тип із суфіксом *-никь*. Уже з праслов'янського періоду утворення цього типу починають бути активними і займають панівне місце серед агентивних назв. Суфікс *-никь* праслов'янського походження, який утворився на базі суфікса *-икь* шляхом перерозкладу прикметникових і дієприкметникових основ на *-н-*, у зв'язку з цим він став приєднуватися до іменникових і дієслівних основ»¹. Л. Гумецька зараховує цей суфікс до типу з високим ступенем продуктивності². У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із цим суфіксом також належить до найпродуктивніших³. Подані назви виражають словотвірні значення «особа – носій предметної ознаки» (*коминник*, *школьник*) та «особа – виконавець певної дії» (*вігодованик*, *годованик*).

Середньополіські лексеми *хурманщик* та *крамарщик* вирізняються від літературних *хурман* та *крамар* наявністю суфікса *-щик*. О. Кровицька акцентує на тому, що «похідні іменники із суфіксом *-чикь* (*-щикь*) уперше з'являються у пам'ятках киеворуської доби... цей суфікс приєднувався, у першу чергу, до іменникових основ з конкретно-предметним значенням: *каменщикь*, *коп'їйщикь* та ін. З часом дериваційна база цього словотвірного типу розширюється: у словотворенні беруть участь також дієслівні і прикметникові

¹ Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – С. 103.

² Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Гумецька. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 109.

³ Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 57–58.

твірні основи»¹. Цей суфікс утворився на основі суфікса -икъ. І. Ковалик вважає, що суфікс -щик сформувався з двох суфіксальних морфем «шляхом поєднання прикметникового -ск (-ьск) з іменниковим суфіксом -ик у результаті словотвірного перерозкладу»². Погоджується з цією думкою також П. Білоусенко³. В. Токар⁴ та Ленець⁵ обстоюють думку, що такий словотвірний тип є надбанням східнослов'янського словотвору. У сучасній українській мові він є малопродуктивним. Є. Карпіловська зазначає, що «у суфіксальній підсистемі сучасної української літературної мови суфікси -чик, -щик належать до кількоелементних інвентарних формантів»⁶. Похідні іменники із цим суфіксом виражають словотвірне значення «особа – носій певної процесуальної ознаки» (*хурманщик*) та «особа – носій певної предметної ознаки» (*крамарщик*).

Лексема *ткаха* із суфіксом -х протиставляється літературному відповіднику *ткаля* із суфіксом -л' , а середньополіські назви *варажбіей*, *вусіей* із суфіксом -іей зіставляються із загальноновживаними *ворожбит* та *вусань* (або *вусач*). Лексема *пухтіель* із суфіксом -іел' протиставляється літературному *пухтій* із суфіксом -ій.

Середньополіські назви *мамеха* і *мамуха* відрізняються від загальноновживаного *мама* наявністю суфіксів -ех- та -ух-, які додають їхньому звучанню негативно-оцінного відтінку. За допомогою цього суфікса утворені й лексеми *вертюх* (літературне *вертун*), *маладуха* (літературне *молодиця*), *семиделуха* (літературне *семидільниця*). Суфікс -ух – праслов'янського походження. У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ух належить до непродуктивних⁷, а похідні із цим суфіксом зазвичай стилістично

¹ Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – С. 129.

² Ковалик І. Питання слов'янського іменникового словотвору / І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – Ч. I. – С. 9.

³ Білоусенко П. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П. Білоусенко. – Київ: Вид-во КДПІ, 1993. – С. 93–94.

⁴ Токар В. Із історії суфікса -щик (-чик) в українській мові / В. Токар // Наукові записки Дніпропетровського університету. – 1958. – Т. 64. – Випуск 15. – С. 81–91.

⁵ Ленець К. Суфікс -щик (-чик) у назвах осіб / К. Ленець // Питання мовної культури. – Київ: Наукова думка, 1970. – Випуск 4. – С. 7–15.

⁶ Карпіловська Є. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація / Є. Карпіловська. – Київ, 1999. – С. 51.

⁷ Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 63.

забарвлені. Найменування *матухна* і *матухно* засвідчують поширеність суфікса *-ухн-* у досліджуваному ареалі, а лексеми *невїѣхна* / *невихна* його варіанта – суфікса *-ихн-*. Ці суфікси є типовими для поліського наріччя.

У лексемі *братиха*, на відміну від загальноновживаного *братова*, наявний суфікс *-их-* праслов'янського походження. У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із цим суфіксом є непродуктивним.

Середньополіські номени *нежонач* та *співач*, виражені суфіксом *-ач*, коли їхні загальноновживані варіанти звучать *нежонатий* та *співак* відповідно, оформлені суфіксами *-ат-* та *-ак*. За походженням суфікс *-ачь* праслов'янський, що виник у результаті приєднання елемента *к+іь(-іо)* шляхом абсорбції кінцевого *-а* в дієслівних основах¹. У сучасній українській мові цей словотвірний тип малопродуктивний у віддієслівному словотворі² і непродуктивний при відприкметниковій³ та відіменниковій деривації⁴. Похідні іменники виражають словотвірне значення «особа – носій процесуальної ознаки».

Лексема *пешак* із суфіксом *-ак* на Середньому Поліссі зіставляється зі своїм загальноновживаним варіантом *пішохід*, утвореним суфіксально-складним способом від твірних основ *піший* і *ходитьи*, поєднаних інтерфіксом *о*, з додаванням нульового словотворчого суфікса: *пішохід* ← *піш-им* + *(о)* + *ходити* + *Ø*. Аналіз мовознавчої літератури засвідчує різноплановість поглядів вчених на походження цього суфікса. Приміром І. Ковалик вважає, що цей суфікс давнього слов'янського походження, який утворився шляхом сполучення елемента *-к* з кінцевим *-а* основ іменників із абстрактним значенням⁵. Натомість польська дослідниця М. Войтила-Свєжовска вважає, що цей суфікс утворився у праслов'янську добу шляхом приєднання елемента *-к* до

¹ Горпинич В. Українська словотвірна дериватологія / В. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 34.

² Там само. – С. 21.

³ Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 80.

⁴ Там само. – С. 112.

⁵ Ковалик І. Питання слов'янського іменникового словотвору / І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – Ч. I. – С. 56.

дієслівних структур на -а¹. О. Царук розглядає суфікс -акь як типовий для антської мовної підгрупи (українська + західнослов'янські мови)². У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом -ак належить до малопродуктивних, а сам суфікс -ак зараховують до розряду підсилювально-мутаційних суфіксів³. Ця назва виражає словотвірне значення «особа – виконавець певної дії».

Лексема *ведьмар* у середньополіських говірках має суфікс -ар, на відміну від літературного відповідника *відьмак* із суфіксом -ак. Словотвірний тип із суфіксом -ар – один з найдавніших у системі слов'янського словотворення. «Суфікс -арь (< арь < arius) являє собою запозичення, що проникло разом із запозиченими основами до мови найдавніших слов'ян, мабуть, через посередництво германських мов із латинської (лат. -arius) ще в спільнослов'янську епоху. Уже в найдавніші часи цей суфікс вживається не лише в запозичених словах..., а й у власне слов'янських утвореннях: винарь (виноградарь) та ін.»⁴. На противагу цьому, на думку І. Ковалика, цей суфікс утворився внаслідок «перехрещення двох генетично різних суфіксальних елементів: праслов'янського і запозиченого»⁵. За дослідженням О. Царука, похідні структури із цим суфіксом переважають в антській мовній підгрупі⁶. У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ар належить до малопродуктивних⁷. Похідна лексема з суфіксом -ар виступає зі словотвірним значенням «особа – виконавець певної дії».

Середньополіське найменування *перекупень*, виражене суфіксом -ен', протиставляється загальнослов'янському номену *перекупник*, який у своєму складі

¹ Wojtyła-Swierzowska M. Praslówiańskie nomen agentis / M. Wojtyła-Swierzowska. – Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdańsk: PAN, 1974. – S. 65.

² Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / О. Царук. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 231.

³ Карпіловська Є. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація / Є. Карпіловська. – Київ, 1999. – С. 105.

⁴ Бевзенко С. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. Бевзенко. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – С. 108.

⁵ Ковалик І. Питання слов'янського іменникового словотвору / І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – Ч. I. – С. 50.

⁶ Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / О. Царук. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 231.

⁷ Горпинич В. Українська словотвірна дериватологія / В. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 21.

має суфікс *-ник*. Також зараховуємо сюди номени *карапузень* (літературний відповідник – *карапуз*), *лепетень* і *лопотень* (літературні відповідники – *лепетун* і *лопотун*). О. Кровицька у своєму дослідженні відзначає, що цей суфікс праслов'янського походження (*-ьп'ь < *-in-io-*). У слов'янських мовах продуктивність цього суфікса різна. Найбільшу словотворчу активність він виявляє у польській мові, у словотвірних системах українських та російських діалектів¹. У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом *-ень* належить до непродуктивних². Похідні іменники відображають словотвірні значення «особа – виконавець певної дії» (*перекупень*) та «особа – носій певної ознаки, властивості» (*карапузень, лепетень / лопотень*).

Середньополіська назва *батейко* зіставляється із літературним відповідником *батько*, маючи у своєму складі пестливий суфікс *-ейк-*, так само як і лексема *матуленькі*, яка теж має пестливий суфікс *-еньк-*, чим протиставляється літературній назві *матінка*.

Лексема *годованиця* із суфіксом *-иц'* протиставляється відповіднику літературної мови *годованка* на позначення дитини, взятої на утримання ким-небудь, годованця. Цей суфікс притаманний і назві *глушиця* (літературне глушман). О. Кровицька зазначає: «Суфікс *-иц-а* праслов'янського походження, що утворився шляхом поширення суфіксального елемента *-і-* за допомогою структурного форманта *-ка*»³. У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із цим суфіксом є непродуктивним. Похідні іменники виражають словотвірні значення «особа – носій процесуальної ознаки» (*годованиця*) та «особа – носій атрибутивної ознаки» (*глушиця*).

Середньополіський номен *подкидаш*, оформлений суфіксом *-аш*, корелює із літературним відповідником *підкидьок* із суфіксом *-ок* для позначення хлопця, усиновленого для виховання. Цей суфікс праслов'янського походження і продовжує функціонувати в сучасних слов'янських мовах. Я. Закревська

¹ Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – С. 79–80.

² Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 64.

³ Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – С. 98.

акцентує на тому, що вживання цього суфікса в агентивній функції зумовлено впливом угорської мови, у якій, як відомо, суфікс *-аш / -ош* належить до найбільш поширених і продуктивних формантів¹. У сучасній українській літературній мові цей словотвірний тип належить до непродуктивних. Похідний іменник має словотвірне значення «особа – носій певної ознаки».

Лексема *кумасі* має суфікс *-ас-*, на відміну від літературного відповідника, на позначення кумів (жінок). Такий суфікс уживають «тільки із значенням пестливості переважно у назвах спорідненості – свояцтва та у власних іменах... Тому суфікси на означення зменшеності (здрібнілості) досить часто виступають у відповідних контекстах із значенням емоційності та експресивності, зокрема пестливості, а в деяких іменниках, що об'єктивно не можуть бути більшими чи меншими за розміром, – тільки з цим останнім значенням»².

Номен *дівчук* утворений за допомогою суфікса *-ук*, водночас літературний відповідник *дівчина*, оформлений за допомогою суфікса *-ин-*. Цей суфікс виник у праслов'янській мові і функціонує в сучасних слов'янських мовах під час творення назв осіб. У сучасній українській літературній мові цей словотвірний тип належить до непродуктивних³, а також його зараховують до розряду підсилювально-мутаційних⁴. Похідний іменник виражає словотвірне значення «особа – носій предметної ознаки».

Середньополіська лексема *глухмай*, на відміну від літературного *глушман*, утворена за допомогою суфікса *-ай* праслов'янського походження. У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом *-ай* належить до непродуктивних⁵. Похідний іменник із цим суфіксом виражає словотвірне значення «особа – носій певної атрибутивної ознаки».

¹ Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. Закревська. – Київ: Наукова думка, 1976. – С. 57.

² Черторизька Т. Засоби вираження категорії зменшеності (здрібнілості) іменників / Т. Черторизька // Питання мовної культури. – Випуск 4. – Київ, 1970. – С. 68.

³ Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 80.

⁴ Карпіловська Є. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація / Є. Карпіловська. – Київ, 1999. – С. 103.

⁵ Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 114.

Середньополіська міфологічна назва особи *бабайко*, утворена за допомогою суфікса *-к-о*. У своєму дослідженні О. Кровицька вказує: «Похідні утворення із суфіксом *-к-о* не виявляли особливої активності в історії української мови. Перші іменники з цим афіксом з'явилися у праслов'янський період, оскільки тоді ж виник і суфікс *-к-о* (пор. *-ъкъ < *-y-k-os*). Іншу думку про походження цього форманта висловлює С. Самійленко. Він вважає, що цей суфікс виник на українському мовному ґрунті і є специфічно українським. Ширше аналізуючи деякі тенденції українського словотвору, О. Царук зараховує формант *-к-о* до типових для антської мовної підгрупи»¹. У сучасній українській мові цей словотвірний тип належить до непродуктивних². Похідний іменник виражає словотвірне значення «особа – носій предметної ознаки».

Для лексеми *накритка*, що поширена у середньополіських говірках, властивий інший префікс (*на-*), аніж її літературному відповіднику *покритка* із суфіксом *по-*. У лексемі *аси'лак* наявний префікс *а-*, на відміну від літературного *силак* (силач), який, проте, не заперечує і не вказує на відсутність того, що є коренем (сила).

3.3. Морфологічні діалектизми

Серед морфологічних діалектизмів лексико-семантичних груп назв осіб за родом діяльності та професією і назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями фіксуємо по одній лексемі – *лапаче* та *злодейе*. Серед назв осіб за територіальною та національною ознаками натрапляємо на три такі діалектизми – *мещане*, *мазуре*, *пудсуседе*. Усі ці найменування засвідчують те, що для називного відмінка множини лексемам такого типу у середньополіських говірках характерне закінчення *-е*, натомість у літературній мові відповідні лексеми (*злодії*, *ловці*, *міщани*, *мазури*, *підсусіди*) мають закінчення *-і* або *-и*. В. Мойсієнко акцентує на тому, що закінчення *-е* у формах

¹ Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – С. 102.

² Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 80.

Н. в. множини іменників II відміни на позначення осіб (се'л'ане, ци'гане, 'л'уде) характерна діалектна особливість усіх поліських говірок¹.

У лексико-семантичних групах назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем, назв осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом та назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями вдалося виявити досить цікаві морфологічні діалектизми досліджуваної території, які найяскравіше відбивають специфіку мови цього ареалу. Середньополіські номени *горевани* (той, хто багато працює, працюовитий), *лонові* у значенні «лановий», виражені субстантивованими прикметниками, один зі складників номінативного словосполучення *погородні селянин* для позначення «селянина, у якого не було польової землі, а лише город», субстантивовані прикметники *ро'зводни* (чоловік, що розлучився з жінкою) та *селсдорши / середольши* (друга після старшої дитина) відображають морфологічну особливість поліського наріччя, яка полягає в усіченні форм прикметника у називному відмінку однини чоловічого роду. Ф. Жилко пояснює: «Скорочена або стягнена форма закінчення прикметників називного відмінка однини виникла внаслідок так званого стягнення голосних звуків в один, коли між ними послабився і зник приголосний звук (*й, в, г*). Давні закінчення *-уи (-uji)* чи *-ии (-iji)* після послаблення і зникнення *й (j)* стяглися в один звук *и* або *і*. Ця особливість характерна і для білоруської та польської мов. Тоді як прикметники жіночого і середнього роду в називному відмінку однини в багатьох північних говорах мають нестягнене закінчення»².

3.4. Семантичні діалектизми

Семантичні діалектизми серед агентивних та професійних назв у середньополіських говірках теж виявлені. Для кращого розкриття їхньої

¹ Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник / В. Мойсієнко. – Київ: ВЦ «Академія», 2016. – С. 165.

² Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови / Ф. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1955. – С. 72–73.

специфіки користуємося також «Словником української мови: в 11 томах»¹ (далі, покликаючись на це видання будемо використовувати умовне скорочення СУМ).

Середньополіська назва особи *колун* найменує спеціаліста по забою свиней на замовлення господаря, а літературний відповідник лексеми *колун* вказує, що це «важка, з тупим клиноподібним лезом сокира для розколювання колод і дров» (СУМ, IV, с. 236). Лексема *личман* на Середньому Поліссі номінує пастуха, а в літературній мові – це застаріла лексема, якою позначають «металеву прикрасу, яку жінки носили на шії» (СУМ, IV, с. 502). Середньополіський номен *отаман* називає старшого лісника, а також об'їждчика лісу, натомість загальноживаний варіант репрезентує значення «виборний або призначений ватажок козацького війська» (СУМ, V, с. 801). Лексема *гонець* номінує найнятого паном загонщика звірів на полюванні, а його літературний варіант – «особу, яку посилають з терміновим дорученням, повідомленням; посланця» (СУМ, II, с.122). Найменування *верховець* у середньополіських говірках фіксує значення «людина, яка складає сіно, солому тощо в скирти, стіжки», натомість літературний відповідник засвідчує інше значення – «людина, що їде верхи на коні; вершник» (СУМ, I, с. 335). Номен *воловік* позначає чумака, а в літературній мові – 1) того, хто доглядає або пасе воли; 2) трав'янисту рослину родини шорстколистих (СУМ, I, с. 727). Лексема *козуб* на Середньому Поліссі найменує бакенщика, на відміну від літературного відповідника, який позначає «ручний кошик із лубу або лози» (СУМ, IV, с. 213). Середньополіська лексема *грак* називає гравця, а загальноживаний варіант – «те саме, що гайворон», тобто перелітний птах родини воронових з блискучим чорним пір'ям (СУМ, II, с. 155).

Хоча й лексико-семантична група назв осіб за територіальною та національною ознаками є порівняно нечисельною, однак нам вдалося виявити у її складі семантичний діалектизм *літвін*, який у середньополіських говірках є

¹ Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.

місцевою застарілою назвою білорусів, тоді як у літературній мові так називають 1) литовців або ж 2) поліщуків (СУМ, IV, с. 494).

Серед назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем вдалося виявити цікаві семантичні діалектизми. Наприклад, на Середньому Поліссі лексема *молодец* найменує наймита, батрака, натомість літературний відповідник *молодець* – 1) молоду неодружену людину; парубка, 2) статну здорову молоду людину міцного складу, бравого вигляду, 3) уживається для висловлення похвали людині за відмінну роботу або за її позитивні якості, 4) людину, моральне обличчя якої заслуговує осуду (СУМ, IV, с. 785). Лексема *парубок* у середньополіських говірках має значення «наймит; дорослий хлопець», а загальноживане значення цієї лексеми – 1) молодий чоловік; юнак, 2) нежонатий чоловік (СУМ, VI, с. 80). Середньополіська назва особи *скитник* для позначення блукача корелює із літературним відповідником *скитник*, який позначає «ченця або старообрядця, який живе в скиті» (СУМ, IX, с. 267). Лексема *московка* у досліджуваному ареалі позначає 1) дружину воїна – учасника Великої Вітчизняної війни; 2) жінку, чоловік якої загинув на фронті під час Великої Вітчизняної війни. Загальноживаний варіант літературної мови репрезентує застаріле значення – «дружина москаля» (СУМ, IV, с. 808).

Семантичні діалектизми назв осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом теж мають свої яскраві приклади. Відтак лексема *пасьостра* на Середньому Поліссі позначає двоюрідну сестру, водночас загальноживаний варіант *посестра* найменує «названу сестру або найближчу подругу» (СУМ, VII, с. 318). Лексема *муж* на досліджуваній території має значення «чоловік; дружина», натомість у літературній мові існують такі значення: 1) державний, науковий, громадський і т. ін. діяч; 2) чоловік (СУМ, IV, с. 820). Лексема *сябер*, очевидно, запозичена з білоруської мови, на Середньому Поліссі позначає 1) спільника по роботі, супржника, 2) рідного брата жінки, шурина, 3) суперника. У літературній мові ця лексема використовується для позначення у білорусів – людей, зв'язаних з ким-небудь дружбою, довір'ям; товаришів,

приятелів, або ж уживається як синонім до слова «білоруси» (СУМ, IX, с. 909). Виявлена лексема *сметанник* побутує у значенні «плекана дитина; одинак», натомість у літературній мові репрезентовано значення: 1) посудина для сметани і вершків; 2) рід солодкого пирога, приготованого із сметаною (СУМ, IX, с. 403).

У лексико-семантичній групі назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями виявляємо значну кількість таких діалектизмів. Приміром, середньополіська зневажлива назва *балда* побутує зі значеннями дурень і незграба, водночас у літературній мові це слово репрезентує значення «великий з довгим держакотом молот» (СУМ, I, с. 96). Зневажливе найменування *барило* позначає великого, мордатого чоловіка, а літературна мова має цю лексему зі значенням «невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами і опуклими стінками, стягнутими обручами» (СУМ, I, с. 106). Номен *бовдур* у середньополіських говірках вживається для називання здоровила, на відміну від літературних значень « 1) димар (у хаті, на хаті); 2) лайл. про грубу, нерозумну людину; дурень, недотепа, йолоп, гевал» (СУМ, I, с. 206). Антонімічні відношення репрезентують значення середньополіської лексеми *бугор* (людина високого зросту) та її літературного відповідника (невеликий горб; невелике підвищення на поверхні чого-небудь (СУМ, I, с. 246)). Назва *винниця* на досліджуваній території найменує того, хто провинився, натомість тлумачний словник фіксує значення «підприємство, де виготовляли горілку і спирт; гуральня» (СУМ, I, с. 441). Лексема *габелок* на Середньому Поліссі найменує малу дитину, тоді як у літературній мові існує така лексема із застарілим значенням «опойок» (СУМ, II, с. 8), тобто «вчинена шкура молочного теляти, з якої виготовляють взуття та різні шкіряні вироби» (СУМ, V, с. 721). Найменування *головач* (дитина, підліток або юнак, що вчинив якийсь проступок) протиставляється літературній лексемі зі значенням «те саме, що головань» (СУМ, II, с. 112). Середньополіська назва *горопах* означає «той, хто дбає, піклується», у літературній мові має значення «людина, яка постійно живе в горі, біді; бідолаха» (СУМ, II, с. 137). Лексема *гуня* і

зменшений до неї варіант *гунька* на досліджуваній території позначають вайлувату, неохайну жінку. Натомість тлумачний словник фіксує застаріле значення «верхня одежа з домотканого грубого, переважно нефарбованого сукна» для цих лексем (СУМ, II, с. 194–195). Середньополіська назва *дзига* номінує «того, що надто чепуриться», літературна назва ж позначає «дитячу іграшку у вигляді круга або кулі на осі, яка при швидкому обертанні утримується у вертикальному положенні» (СУМ, II, с. 267). Назва особи *жерделя* у середньополіських говірках позначає довгоногу жінку, натомість тлумачний словник фіксує значення «вид абрикосів з дрібними плодами, що виростають безпосередньо з насіння; плід цієї рослини» (СУМ, II, с. 520). Образливий номен *жлукто* на досліджуваній території номінує пузатого чоловіка, який багато п'є та їсть, корелюючи із літературним значенням цієї лексеми «посудина, видовбана з стовбура дерева, в якій золять білизну, полотно» (СУМ, II, с. 537). Лексеми *залога*, *пустоши*, *сачок* позначають ледачу людину, неробу, а у літературній мові – це «військові частини, розташовані в якому-небудь місці; гарнізон» (СУМ, III, с. 193), «незасіяна, необроблена земля» (СУМ, VIII, с. 401), «сітка для ловлі риби, комах і т. ін., що має форму конусоподібного мішка, натягнутого на обруч або чотирикутну раму і прикріпленого до довгого держална» (СУМ, IX, с. 63) відповідно.

Найменування *квітка* за метафоричним перенесенням позначає вродливу дівчину, жінку, водночас у літературній мові представлено значення «трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається із серцевини й пелюсток навколо неї» (СУМ, IV, с. 135). Номен *кислота*, який на досліджуваній території найменує причепу, у літературній мові позначає «хімічну сполуку (звичайно кислу на смак), яка містить водень, що може заміщатись металами під час утворення солей; або якість за значенням кислот» (СУМ, IV, с. 154). Виявлена лексема *ковганка* означає «неохайна господиня, нечепура», а у літературній мові – це дерев'яна ступка для товчення сала (СУМ, IV, с. 203). Найменування *крутень* у середньополіських говірках позначає хитруна, хоча у літературній мові цією лексемою позначають «скручений жмут

соломи, яким розпалюють або підтримують вогонь у печі» (СУМ, IV, с. 373). У середньополіських говірках назва *мармиза* номінує «людину, яка комусь не подобається», зіставляючись із літературною лексемою із відтінком вульгарності у значенні «обличчя» (СУМ, IV, с. 630). Назва особи *нирка* позначає пронирливу людину, пронозу, а загальноновживане значення цієї лексеми – орган хребетних тварин і людини, через який з організму виділяються надлишок води та розчинені в ньому кінцеві продукти обміну речовин – азотисті сполуки, солі, отруйні речовини і т. ін.» (СУМ, V, с. 414). Лексеми *озія* та *пасія*, що означають «дуже вредна, зла, ненависна людина», у літературній мові позначають «щось надто велике, незграбне (перев. про будівлю); громаддя» (СУМ, V, с. 654) та застаріле «любов, пристрасть; коханий, кохана» (СУМ, VI, с. 86) відповідно.

Номен *пати́ка* має значення «худа людина», а у літературній мові – це те саме, що й палиця (СУМ, VI, с. 93). Жартівлива середньополіська назва *поперечка* позначає жінку, яка суперечить чоловікові, на противагу літературному значенню «поперечно прикріплений між двома опорами брус, дошка, палиця і т. ін.» (СУМ, VII, с. 195). Назва особи *рептух*, яка позначає товсту, опецькувату дитину, у літературній мові має зовсім інші значення – «1) широкий, але неглибокий мішок з кормом для коней, який прив'язують до оглобель; 2) вид плетеного з вірьовок мішка для сіна» (СУМ, VIII, с. 512). Найменування *скріпка* на досліджуваній території побутує зі значенням «висока худа жінка», метафорично зіставляючись із значенням, поширеним у літературній мові – «металевий затискач для скріплювання паперів» (СУМ, IX, с. 322). Лексема *тлумак* на досліджуваній території називає тугодума, натомість тлумачний словник репрезентує значення «те саме, що клунок» (СУМ, X, с. 155), тобто «наповнена чим-небудь дорожня торба або мішок, пристосовані для носіння їх за плечима» (СУМ, IV, с. 192). Середньополіська назва особи *тетеря* для позначення глухої людини корелює із загальноновживаними значеннями цієї лексеми: 1) те саме, що тетерук, тетерка; 2) *перен.* про нерозумну або вайлувату, неповоротку людину; 3) страва з

борошна та пшона; 4) страва із сухарів або хліба з водою, сіллю, цибулею та олією (СУМ, X, с. 103). Середньополіська лексема *товкач* (млява, нерішуча людина) зіставляється із літературним значенням цього слова «товстий дерев'яний стрижень, ударами, натискуванням якого ущільнюють яку-небудь масу або подрібнюють, розтирають що-небудь» (СУМ, X, с. 163). Назва особи *трепло* функціонує для позначення брехуна, тоді як у літературній мові існує значення «довге весло для керування човном, плотом і т. ін.» (СУМ, X, с. 247). Номен *уривок*, який позначає шалапуту, капосне дитя або молодого чоловіка на досліджуваній території, у літературній мові має значення «відірваний шматок або обірвана частина чого-небудь; позбавлена зв'язку з цілим частина фрази, думки і т. ін.» (СУМ, X, с. 477). Найменування *хамула*, яке позначає недотепну, невмілу людину, у літературній мові є застарілою лексемою, співвідсною із хам або ж хамка (СУМ, XI, с. 16). Лексема *челядин* на Середньому Поліссі позначає поважну людину, натомість тлумачний словник фіксує історичне значення цієї лексеми – «те саме, що челядник» (СУМ, XI, с. 291), тобто «той, хто належав до челяді» (СУМ, XI, с. 292). Назва *ярка* позначає козир-дівку, сміливу, спритну, гостру на язик дівчину, літературна мова фіксує значення «молода вівця, яка ще не ягнилася» (СУМ, XI, с. 648).

Виявлені лексеми *дишель*, *тичка*, *шлагбаум*, *шпала* для позначення людини високого зросту на Середньому Поліссі зіставляються із відповідними значеннями літературної мови: «товста жердина, прикріплена до передньої частини воза або саней, що використовується для запрягання коней і допомагає правити ними» (СУМ, II, с. 292), «довга палиця, жердина для підтримування витких рослин, підпирання гілок плодових дерев, для розвішування рибальських сітей і т. ін.» (СУМ, X, с. 134), «пристрій для припинення руху автомобільного та іншого транспорту через залізничний переїзд, на контрольно-пропускних пунктах і т. ін.» (СУМ, XI, с. 487), «дерев'яний, металевий або залізобетонний брус, який укладають поперек залізничного полотна як опору для рейок» (СУМ, XI, с. 513). Подібно лексеми *припутєнь*, *шпіндель*, *шпінгалєт* метафорично корелюють із значеннями, які характерні

для літературної мови: «лісовий голуб великої породи» (СУМ, VII, с. 719), «головний вал верстатів з обертальним рухом, у пристроях якого закріплюють оброблювані деталі або різальні інструменти» (СУМ, XI, с. 522), «металева засувка для замикання стулок вікон, дверей і т. ін.» (СУМ, XI, с. 524).

Серед міфологічних назв осіб натрапляємо на семантичний діалектизм, виражений номеном *ля*. Аналізуючи його, відзначаємо, що у говірці с. Бутейки ця лексема побутує зі значенням «дух підводного царства; водяний дух». На відміну від цього, у літературній мові слово функціонує зі значенням «шостий звук музичної гами, а також нота, що позначає цей звук» (СУМ, IV, с. 575).

Поміж обрядових назв осіб виділяємо семантичний діалектизм, репрезентований лексемою *челядь*. На досліджуваній території найменування використовують для позначення колядників, водночас у літературній мові номен існує з історичними значеннями: 1) населення феодальної вотчини у давньоруській державі, що перебувало в різних формах залежності від феодала (холопи, закупи, смерди та ін.); 2) дворові люди, що жили й працювали в поміщицькій садибі, панська прислуга; 3) жінки, дівчата (СУМ, XI, с. 292).

3.5. Фразеологічні діалектизми

У лексико-семантичній групі назв осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом виявляємо стійке словосполучення *знаходне дитя*, яке у середньополіській говірці с. Бутейки вживається у значенні «позашлюбна дитина» з відтінком кепкування: *В їйє дитя єдне і те находне!*

Серед назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями виокремлюємо фразеологізми, характерні для цієї території. У говірці с. Бутейки виявляємо стійку сполуку «*загнала пуд споднищу*», яка описує слабохарактерного чоловіка, яким командує дружина, підкаблучника. Ця сполука важлива і з погляду фонетичного наповнення, оскільки репрезентує фонетичні риси укання, ствердіння звукосполучення *-ца* та відображає чергування *о* з літературним *і*, що притаманно для поліських говорів. У цій же говірці натрапляємо на фразеологізми «*свиня незаганяна*», яким наділяють

некультурну та нахабну людину, та «*турок незавойований*», яким номінують того, що вчинив безглуздо.

3.6. Етнографічні діалектизми

Етнографічні мовні одиниці важливо розглядати насамперед тому, що вони відтворюють культурні реалії давнини народу. Етнографічні діалектизми досить важливі, оскільки вони відбивають життя певного суспільства, певного ареалу, його матеріальну та духовну культуру, тобто вони відображають певний спосіб життя етносу, певне усталене світосприйняття мешканців цієї території.

У середньополіських говірках виділяємо етнографічні діалектизми, які пов'язані із обрядом весілля, а саме найменування: *закасса, кнежа, кнежий / княжий, маршалка, маршалок, придані, приданик / приданник, приданка, шахвер / шохвер, шахверка*.

Отже, залежно від того, у якому взаємозв'язку перебувають діалектизми із літературною мовою, відбувається їх поділ на фонетичні, морфологічні, словотвірні, семантичні, фразеологічні, етнографічні. Кожен із цих типів діалектизмів засвідчує найбільш характерні особливості середньополіських говірок.

ВИСНОВКИ

Номінація як результат процесу утворення мовних одиниць генерує значний за обсягом пласт лексики у кожній мові. Водночас актуальним є залучення матеріалів діалектної лексики для поглиблення теорії номінації. Вивчення окремих тематичних груп діалектної лексики сприяє розкриттю природи найменування, з'ясуванню особливостей становлення й функціонування таких номенів.

Хоча й існує чимала кількість праць, присвячених поліському наріччю, однак окремого дослідження про номінацію назв осіб у середньополіських говірках немає. Важливість вивчення цього надзвичайно багатого пласту слів обумовлена тим, що це органічний і домінантний сегмент нашого мовлення і мислення. До того ж ці найменування у діалектному мовленні репрезентовані значно різноманітніше, аніж у літературній мові, тому й питання їх вивчення набуває особливої актуальності.

Категорія назв осіб у середньополіських говірках, за матеріалами зібраного фактажу, репрезентована шістьма лексико-семантичними групами: назви осіб за родом діяльності та професією, назви осіб за територіальною та національною ознаками, назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем, назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом, назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями, міфологічні назви осіб та обрядові назви. Найбагатшою у семантичному аспекті виявилася лексико-семантична група назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями.

Зібраний матеріал складає 738 лексем без фонетичних варіантів. У середньополіських говірках для найменування людини продуктивною виявилася однослівна номінація (за допомогою слова і словосполучення), у тому числі й вторинна номінація.

За кількісними підрахунками найбільш представленою є лексико-семантична група назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми

властивостями (485 лексем). У її межах виділяємо дві підгрупи – назви осіб за фізичним, фізіологічним станом та назви осіб за внутрішніми властивостями, – які мають свої ряди слів відповідно. Особливістю цієї лексико-семантичної групи є те, що вона поповнюється новими лексемами, а також чи не кожна така назва має певне емоційне забарвлення. Більшість її лексем багатозначні, а за походженням здебільшого – це питомі українські назви давнього спільнослов'янського походження.

Друге місце за кількістю (та водночас є найбільш розлогою) займає лексико-семантична група назв осіб за родом діяльності та професією (93 лексеми). У її межах вдалося виокремити три підгрупи: 1) назви осіб, що працюють у виробничій сфері; 2) назви осіб, що працюють у невиробничій сфері; 3) назви осіб, пов'язані з іншими діями та вчинками. Ця лексико-семантична група формувалася разом із розвитком суспільства, тому на неї впливали й різні позамовні чинники. Окремий ряд становлять назви осіб, пов'язані з ворожінням та пророцтвом. Номени цієї групи представлені етимологічними пластами корінної лексики (індоєвропеїзмами, праслов'янськими лексемами) із невеликою часткою запозиченої з румунської, німецької, голландської, італійської, польської та тюркських мов лексики.

Третє місце належить лексико-семантичній групі назв осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом (92 лексеми). Особливістю цієї групи є те, що характеристика назв здійснюється за ступенями та прямими і боковими лініями. Відтак було виділено такі підгрупи: 1) назви осіб за сімейними стосунками по прямій лінії; 2) назви осіб за родинними і сімейними стосунками по боковій лінії; 3) назви осіб за свояцтвом; 4) загальні назви осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом; 5) інші сімейні назви осіб; 6) назви осіб за соціальним статусом та сімейним станом. Найменування, що входять до складу цієї лексико-семантичної групи, переважно однозначні. За походженням вони сягають праслов'янської доби, однак є і запозичення, зокрема із польської, німецької, білоруської, гебрайської мов.

Четверте місце займає лексико-семантична група назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем (49 лексем). Оскільки виявлені назви цієї групи репрезентують такі основоположні поняття, як суспільство, економіка, право, управління, військо, то було виокремлено такі семантичні підгрупи: 1) назви осіб за певним соціально-економічним становищем; 2) назви осіб за певним суспільно-політичним становищем; 3) назви осіб, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю; 4) назви осіб, пов'язані з судочинством і правовою діяльністю; 5) назви осіб, пов'язані з військовою справою. Усі ці підгрупи семантично неоднорідні, тому у межах кожної із них виділено декілька семантичних рядів. Загалом для цієї лексико-семантичної групи характерні застарілі назви та історизми, адже саме вони якнайяскравіше відбивають у собі тогочасні реалії суспільно-політичного життя ареалу. За походженням ці назви відображають як етимологічні пласти корінної лексики, так і запозиченої.

П'ятою за численністю є лексико-семантична група міфологічних назв осіб та обрядових назв (28 лексем). Лексичне наповнення цієї групи засвідчує спосіб бачення світу, який властивий мешканцям Середнього Полісся, їхню схильність до містики, забобонність, а також показує обряд одруження. Характерною особливістю цієї лексико-семантичної групи є те, що у ній частина номенів представлена етнографізмами (весільні агенти). За походженням назви належать до корінної лексики.

Найменш кількісно чисельною виявилася лексико-семантична група назв осіб за територіальною та національною ознаками (8 лексем). Проведений аналіз досліджуваного розряду лексики дав змогу стверджувати, що ця група об'єднує назви національностей, які проживали на території цього ареалу, назви на позначення осіб за місцем проживання чи його відсутністю, а також самоназви. У її складі наявні як етимологічно корінні номени, так і застарілі запозичені назви осіб.

Аналіз усіх цих лексико-семантичних груп середньополіських назв осіб засвідчив наявність різних типів діалектизмів серед виявлених лексем, а саме:

фонетичних, словотвірних, морфологічних, семантичних, фразеологічних, етнографічних. Відповідно до цього, фонетичні діалектизми засвідчили такі типові особливості, притаманні для досліджуваного ареалу, як наявність і функціонування звуків особливої артикуляції – дифтонгів *уѠ* та *іѠ* відповідно до етимологічних [o] та [e] у певних позиціях; рефлекс *ѡ* у ненаголошеній позиції; малу поширеність укання, натомість поширення акання; ствердіння [ц] у звукосполюках *-ца* та *-ець*.

Аналіз словотвірних діалектизмів дає змогу стверджувати, що у творенні середньополіських найменувань осіб брали участь суфікси *-ай*, *-ак*, *-ар*, *-ач*, *-аш*, *-ен'*, *-их-*, *-иц'*, *-к-(о)*, *-ник*, *-тай*, *-щик*, *-ук*, *-ухн-* (*-ихн-*), *-ух-* та *-ех-* із негативно-оцінним відтінком, пестливі суфікси *-ас'*, *-ейк-* та *-еньк-*, а також префікси *а-* та *на-*. Серед них найбільш продуктивними є суфікси *-ник* та *-щик*.

Морфологічні діалектизми підтверджують такі риси середньополіських говірок, як наявність усічених форм прикметників (субстантивованих прикметників) у називному відмінку однини чоловічого роду та наявність характерного для називного відмінка множини іменників II відміни закінчення *-е*.

Особливістю семантичних діалектизмів є те, що одна і та ж сама лексема на Середньому Поліссі та у літературній мові не завжди називає те ж поняття, оскільки виокремлює різні суттєві властивості іменованих реалій. Наприклад, *йоржа* на досліджуваній території номінують лексемою *їри*, яка у літературній мові позначає дрібну прісноводну рибу родини окуневих із колючими плавцями, тоді як на Середньому Поліссі вона найменує людину із важким характером.

Фразеологічні діалектизми у своїй структурі відбивають характерні особливості мовлення мешканців досліджуваного ареалу. Також такі назви осіб використовують для вираження експресивної оцінки. Етнографічні діалектизми, як засвідчив зібраний матеріал, репрезентовані обрядовими назвами осіб, пов'язаними із весіллям. Такий специфічний елемент діалектної

лексики, який демонструє регіональні варіанти українського весілля, засвідчує цілісність обрядового словника української мови, її культури.

Більшість досліджуваного матеріалу відзначається прикметною перевагою назв осіб на позначення негативної характеристики. Такі найменування показують особливості психології діалектоносіїв, оскільки номени з позитивною конотацією позначають певні морально-етичні цінності, а відхилення від цих норм вважається неприпустимим і засуджується соціумом, тому це все відбивається у мовленні народу.

Комплексне дослідження номінації людини у середньополіських говірках, аналіз походження її лексичного наповнення дозволили простежити тенденції функціонування діалектної лексики, схарактеризувати діалектні риси зафіксованих номенів. Детальне вивчення семантики назв осіб та виявлення їхніх особливостей засвідчує лексичне багатство середньополіського говору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій Ф. Деякі назви одягу в говірках Горинського Полісся / Ф. Бабій // Студії з мовознавства. – К., 1975. – С. 56–60.
2. Бахвалова Т. В. Характеристика интеллектуальных способностей человека лексическими и фразеологическими средствами языка (на материале орловских говоров) / Т. В. Бахвалова. – Орел: ОГПИ, 1993. – 130 с.
3. Бевзенко С. До характеристики відмінностей у словотворі української діалектної мови / С. Бевзенко // Мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 68–73.
4. Бевзенко С. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. Бевзенко. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
5. Бевзенко С. Українська діалектологія / С. Бевзенко. – Київ: Вища школа, 1980. – 246 с.
6. Бездетко В. И. Системные отношения в лексико-семантической группе прилагательных со значением морально-волевых качеств человека: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Бездетко Валентина Ивановна; Харьковский Ордена Трудового Красного Знамени и Ордена дружбы народов гос. ун-т им. А. М. Горького. – Харьков, 1989. – 24 с.
7. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
8. Бігусяк М. Весільна лексика говірок гуцульсько-буковинського порубіжжя / М. Бігусяк // Українська мова на Буковині. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 65–66.
9. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко. – Київ: Вид-во КДП, 1993. – 215 с.

10. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин: Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
11. Бойчук В. Порівняльно-ономасіологічна характеристика десубстантивних іменників-назв осіб за професією в українській та англійській мовах / В. Бойчук // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2012. – Вип. 14–15. – С. 72–73.
12. Болотнікова А. П. Категорія особи як засіб вираження ввічливості / А. П. Болотнікова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2017. – Випуск 30. – Том 1. – С. 11–13.
13. Брус М. Лексико-словотвірна характеристика загальних жіночих особових назв староукраїнської мови XVI–XVII ст. / М. Брус // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія. – Івано-Франківськ: «Плай», 1999. – Вип. IV. – С. 152–159.
14. Брус М. Міфологічність гуцульського фемінікону / М. Брус // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2010. – Випуск 23. – С. 41–46.
15. Брус М. Назви жінок за діяльністю в гуцульському говорі / М. Брус // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка, 2012. – Випуск XXXII–XXXIII. – С. 123–127.
16. Брус М. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія / М. Брус. – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаніка», 2019. – 440 с.
17. Буднікова Л. Назви осіб жіночої статі у словацькій та українській мовах / Л. Буднікова // *Studia Slavica*. Віртуальний інститут словакістики / упорядники і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – Випуск 7. – С. 36–50.

18. Бурячок А. А. Назви спорідненості та свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – 150 с.
19. Валюх З. О. Словотвірна парадигма іменника в українській мові / З. О. Валюх. – Київ–Полтава: АСМІ, 2005. – 356 с.
20. Відлуння сивої давнини, або Слово про слова (спроба укладання тлумачного словника бутейської говірки) / за заг. ред. М. Д. Півницького; уклад. П. С. Макаренко. – Бутейки–Луцьк: Волиньполіграф, 2018. – 136 с.
21. Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Вільчинська Тетяна Пилипівна; Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1996. – 16 с.
22. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.
23. Волинець Г. Особливості нульсуфіксальних назв осіб спільного роду / Г. Волинець // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2008. – Вип. 17. – С. 150–154.
24. Глуховцева К. Посестринство та його номінація в українських східнослобожанських і східностепових говірках / К. Глуховцева // Діалектологічні студії: Мова і культура. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 150–154.
25. Говірка села Машеве Чорнобильського району. – Ч. I–IV. – К.: Довіра, 2003–2006.
26. Говірки Чорнобильської зони: тексти. – К.: Довіра, 1996. – 359 с.
27. Говори української мови: зб. текстів. – К.: Наукова думка, 1977. – 591 с.
28. Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М. П. Годована. – Київ: Наукова думка, 2009. – 176 с.
29. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 20–30.

30. Гороф'янюк І. Етноніми як база творення українських флорономенів / І. Гороф'янюк // Мовознавчі студії. – Дрогобич: Швидкодрук, 2010. – Вип. 3. – С. 42–50.
31. Горпинич В. Назви жителів в українській мові (питання словотвору, слововживання та нормування) / В. Горпинич. – Київ: Вища школа, 1979. – 158 с.
32. Горпинич В. Українська словотвірна дериватологія / В. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.
33. Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. Гримашевич. – Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка, 2002. – 184 с.
34. Гриценко П. Діалектизм // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 146–147.
35. Гриценко П. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти) / П. Гриценко // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти: матеріали доповідей міжнародної наукової конференції (Глухів, березень 2004 р.). – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 5–24.
36. Грозовська Н. А. Етимологія назв учасників весільного обряду у творах Т. Г. Шевченка / Н. А. Грозовська // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки. – 2016. – № 2. – С. 296–302.
37. Громик Ю. Лексика тематичної групи «риси характеру людини та її поведінка» в поліській говірці с. Липне / Ю. Громик // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. – Випуск 4. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – С. 63–82.
38. Гуйванюк Н. Експрасеми розмовного мовлення буковинців як «знаки української етнокультури» / Н. Гуйванюк // Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені 80-річчю професора, НАПН України

Кононенко Віталія Івановича. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 167–180.

39. Гуйванюк Н. Лексика весільного обряду у «Словнику буковинських говірок» / Н. Гуйванюк // Наукові записки: у 5 ч. Філологічні науки: мовознавство. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 75. – С. 255–260.

40. Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Гумецька. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

41. Гуцуляк Т. Метафорично-образні назви осіб у буковинських говірках (на матеріалі «Словника буковинських говірок») / Т. Гуцуляк // Діалектна мова: сучасний стан і перспектива дослідження. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. – С. 102–104.

42. Гуцуляк Т. Образний компонент у семантичній структурі діалектної лексики / Т. Гуцуляк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2008. – Випуск 428–429. – С. 118–124.

43. Дворянкін В. О. До питання про специфіку номінації рис людини в діалектному мовленні (на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини) / В. О. Дворянкін // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2017. – № 8. – С. 62–66.

44. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дворянкін Віктор Олександрович; НАН України, Інститут української мови. – Київ, 2006. – 396 с.

45. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / В. О. Дворянкін; Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 23 с.

46. Деченко Л. Особливості та характеристика тематичної групи назв на позначення сім'ї, спорідненості, свояцтва / Л. Деченко // Діалектологічні студії. – Умань: Графіка, 2004. – С. 58–60.

47. Дзензелівський Й. О. Лексика українських говорів Закарпатської області. Назви спорідненості, свояцтва та сімейно-родинного побуту / Й. О. Дзензелівський // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. XXVI. – Випуск 2. – 1957. – С. 3–36.
48. Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дика Людмила Василівна; НАН України, Інститут української мови. – Київ, 2003. – 20 с.
49. Дика Л. Суфіксальний словотвір іменників говірки села Любарці Бориспільського району Київської області / Л. Дика // Волинь–Житомирщина. – Випуск 6. – 2001. – С. 59–67.
50. Дідківська Л. П. Назви осіб за професією у сучасній українській мові / Л. П. Дідківська // Мовознавство. – 1969. – № 5. – С. 18–23.
51. Дмитрієв С. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій особи в сучасних українських соціолектах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Сергій Вікторович Дмитрієв. – Одеса, 2015. – 327 с.
52. Доброльожа Г. Із спостереження над етнонімами як складовими української поліської фразеології / Г. Доброльожа // Етнолінгвістичні студії. – Житомир: Полісся, 2007. – С. 95–104.
53. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дроботенко Валентина Юріївна; Донецький національний університет. – Донецьк, 2001. – 460 с.
54. Дуличенко Л. В. Антрополоксемы с негативным значением и их лексикографическое описание: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Дуличенко Людмила Васильевна; Тартуский ун-т. – Б. м., 2000. – 187 с.
55. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – Київ: Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
56. Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини / О. М. Євтушок // Вивчення лексики говірок Рівненщини. – Рівне, 1997. – С. 38–138.

57. Жаркова Л. П. Емоційно-оцінні назви осіб у системі художньо зображальних засобів мови / Л. П. Жаркова // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 76–80.
58. Жвава О. Лексика родинних обрядів подільсько-буковинсько-надністрянського суміжжя: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Жвава Ольга Анатоліївна; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 24 с.
59. Жилко Ф. Говори української мови / Ф. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1958. – 172 с.
60. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови / Ф. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1955. – 314 с.
61. Загнітко А. П. Корелятивність іменників-назв осіб чоловічого і жіночого роду / А. П. Загнітко // Українське мовознавство. – 1987. – Випуск 14. – С. 67–74.
62. Загнітко А. Мовний простір граматики: монографія / А. Загнітко. – Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. – 448 с.
63. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська. – Київ: Наукова думка, 1976. – 162 с.
64. Залеський А. М. Говірки Київського Полісся / А. М. Залеський // Київське Полісся. – Київ, 1989. – С. 41–62.
65. Захарків А. Словообразование имен существительных бойковского диалекта (названий носителя процессуального признака): дис. ... канд. филол. наук. – Львов, 1981. – 281 с.
66. Захарків О. Діалектні відмінності у галузі словотвору іменників бойківського говору (назви осіб за професією та родом діяльності) / О. Захарків // Вісник Львівського державного університету ім. І. Франка. Серія: філологічна. – Львів, 1965. – Випуск 3. – С. 76–81.
67. Кавальчук А. І. Асабовыя найменні ў гаворках Гродзеншчыны: манаграфія / А. І. Кавальчук. – Гродна: ГрДУ, 2006. – 45 с.

68. Карпіловська Є. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація / Є. Карпіловська. – Київ, 1999. – 297 с.
69. Кислюк Л. Нове життя репресованих словників / Л. Кислюк // Світогляд. – 2008. – № 2. – С. 80.
70. Клименко Н. Ф. Назви виконавців дії // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 391.
71. Клименко Н. Ф. Назви діячів // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 393.
72. Клименко Н. Ф. Назви за фахом // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 394.
73. Клименко Н. Ф. Назви малят // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 396.
74. Клименко Н. Ф. Назви носіїв ознак // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 397.
75. Клименко Н. Ф. Назви осіб // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 398.
76. Клименко Н. Ф. Назви суб'єктивної оцінки // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 400.
77. Клименко Н. Ф. Про вивчення семантики словотвірних одиниць / Н. Ф. Клименко // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 86–102.
78. Ковалик І. І. Вчення про словотвір: словотворчі частини слова / І. І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – Вип. І. – 77 с.
79. Ковалик І. І. Іменниковий словотвір у говірці села Бітлі на Львівщині / І. І. Ковалик // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 57–61.

80. Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору / І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – Ч. І. – 153 с.
81. Ковалик І. І. Словотворча категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю / І. І. Ковалик // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1958. – Кн. 5. – С. 139–153.
82. Козачук Г. Лексико-семантична структура прикметників на позначення внутрішніх рис людини у надбузько-поліських говірках / Г. Козачук // Міжнародна наукова конференція «Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка» (Київ, 5–7 березня 2008 р.): тези доп. – Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 100–101.
83. Колеснік Л. Динаміка номінації спорідненості і свояцтва в покутсько-буковинських говірках / Л. Колеснік // Діалектна мова: сучасний стан і перспективи дослідження: програма, матеріали та тези доп. Всеукр. наук. читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. – С. 121–123.
84. Колеснік Л. Назви спорідненості і свояцтва у буковинських говірках / Л. Колеснік // Культура слова. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – № 72. – С. 141–146.
85. Колеснік Л. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Людмила Ярославівна Колеснік. – Київ, 2016. – 235 с.
86. Колеснік Л. Характерологічні назви в говірках українського Карпатського регіону / Л. Колеснік // *Gwary Dziś*. – 2020. – Том 12. – С. 81–93.
87. Коломієць В. М. Про словотворчу і семантичну структуру української сільськогосподарської лексики / В. М. Коломієць // Исследования по русскому и украинскому языкам. – Дніпропетровськ, 1973. – С. 80–89.
88. Коломієць В. Т. Розвиток словотвору слов'янських мов у післявоєнний період / В. Т. Коломієць. – Київ: Наукова думка, 1975. – 302 с.

89. Конобродська В. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Конобродська Валентина Лаврентіївна; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 21 с.

90. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Конобродська // Етнолінгвістичні студії. – Житомир: Полісся, 2007. – Т.1. – 356 с.

91. Корзонюк М. Словотвір говірок волинського Надбужжя / М. Корзонюк // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 156–158.

92. Костюк Д. Польська мова – посередник германізмів в українській мові XVII століття / Д. Костюк // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп. / відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород: АН УРСР Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Ужгородський державний університет, 1982. – С. 131–132.

93. Кравченко М. В. Оцінні іменники з позитивним емоційним забарвленням / М. В. Кравченко // Мовознавство. – 1977. – № 3. – С. 89–92.

94. Краєвська Г. П. Назви осіб за видом діяльності в центральноподільських говірках (на матеріалі деревообробної лексики) / Г. П. Краєвська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2012. – Випуск 31. – С. 38–41.

95. Кривко Н. Н. Оценочные наименования лиц в говорах Миорского района Витебской области: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Кривко Николай Ниллович; Акад. наук Белорус. ССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1985. – 25 с.

96. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів: НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – 213 с.

97. Кровицька О. В. Назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом / О. В. Кровицька // Матеріали наукової конференції «Словотвір як вияв динаміки мови». – Львів, 1994. – Ч. 1. – С. 112–113.
98. Кровицька О. В. Назви осіб чоловічого роду, пов'язаних із військовою справою / О. В. Кровицька // Українська історична та діалектна лексика. – Київ: Наукова думка, 1995. – С. 48–56.
99. Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів / З. Купчинська, В. Пілецький. – Львів, 2014. – 295 с.
100. Куриленко В. Маргінальні зони на діалектологічній карті Полісся / В. Куриленко // Волинь–Житомирщина. – 2005. – №14. – С. 120–125.
101. Ленець К. В. Суфікс -щик (-чик) у назвах осіб / К. В. Ленець // Питання мовної культури. – Київ: Наукова думка, 1970. – Випуск 4. – С. 7–15.
102. Леонтьева Т. В. Интеллект человека в зеркале «растительных» метафор / Т. В. Леонтьева // Вопросы языкознания. – 2006. – № 5. – С. 57–77.
103. Леснова В. Діалектна оцінна лексика: слобожансько-поліські паралелі / В. Леснова // Волинь–Житомирщина. – 2010. – Випуск 22. – Том 2. – С. 178–185.
104. Леснова В. Номінація рис людини в українських східнослобожанських говірках: монографія / В. Леснова. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 194 с.
105. Лисенко П. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.
106. Лонська Л. І. Класифікація лексем на позначення осіб (на матеріалі «Зведеного словничка пояснення слів з видань творів Івана Франка») / Л. І. Лонська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. – 2016. – Вип. 257. – С. 74–81.
107. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 230 с.

108. Лук'янюк К. Суфіксальний словотвір назв людей у буковинських говорах / К. Лук'янюк // Наукові записки Чернівецького державного університету. – Чернівці, 1958. – С. 42–51.

109. Магрицька І. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Магрицька Ірина Василівна; Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.

110. Майборода А. В. Из истории украинского словообразования / А. В. Майборода // Суффиксальное образование существительных на материале украинских грамот XVI ст.: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1957. – 15 с.

111. Малишко Г. І. Словотвір іменників чоловічого роду в збірці Климентія Зіновієва «Вірші. Приповіді посполиті» / Г. І. Малишко // Дослідження з словотвору та лексикології. – Київ: Вища школа, 1985. – С. 48–52.

112. Мамрак А. В. Семантична структура категорії діяча в сучасній українській мові / А. В. Мамрак // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 129–136.

113. Мартинова Г. Лексика на позначення рис характеру й поведінки людини в «Словнику середньонадніпрянських говірок» / Г. Мартинова, Т. Щербина // Мовознавчий вісник. – 2020. – Випуск 28. – С. 47–57.

114. Марчук А. О. Особливості семантики і функціонування іменників на позначення осіб жіночої статі [Електронний ресурс] / А. О. Марчук // Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ. – 2016. – Режим доступу: <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/253>.

115. Мельничук О. С. Етимологія // Українська мова: енциклопедія. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 177.

116. Мирошниченко М. І. Актуальність етимологічних досліджень на сучасному рівні розвитку мовознавства / М. І. Мирошниченко // Південь

України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. – Одеса, 2013. – С. 207–210.

117. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Р. В. Міняйло; Донецький національний університет. – Донецьк, 2001. – 19 с.

118. Мойсієнко В. Із поліської народної медичної термінології / В. Мойсієнко // Полісся: мова, культура, історія. – Київ, 1996. – С. 147–151.

119. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник / В. Мойсієнко. – Київ: ВЦ «Академія», 2016. – 284 с.

120. Молодід Т. К. Із спостережень над лексикою «Палінодії» З. Копистенського / Т. К. Молодід // Наукові записки КДУ. – 1958. – Т. 17. – № 13. – Випуск 2. – С. 142–164.

121. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – Київ: Академія, 2004. – 335 с.

122. Москаленко Л. А. Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683–1740 рр.) / Л. А. Москаленко // Мовознавство. – 2009. – № 6. – С. 32–42.

123. Непийвода Ф. А. Лексика актових книг Стародубського міського уряду другої половини XVII ст. / Ф. А. Непийвода // Дослідження з мовознавства. – Київ, 1962. – С. 57–76.

124. Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Київ: Наукова думка, 1990. – С. 273–290.

125. Никончук М. Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні: монографія / М. Никончук. – Житомир: видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 316 с.

126. Никончук М. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся / М. Никончук. – Київ: Наукова думка, 1985. – 312 с.

127. Никончук Н. Из лексики полесского села Листвин / Н. Никончук // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря. – М.: Наука, 1968. – С. 79–92.

128. Ніколаєва Л. Б. Типологія термінів спорідненості: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Ніколаєва Лариса Бориславівна; Донецький національний університет. – Донецьк, 2005. – 18 с.

129. Німчук В. В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) / В. В. Німчук // Наукові записки Ужгородського державного університету. Діалектологічний збірник. – Львів: Видавництво Львівського університету імені Івана Франка. – 1955. – Т. XIV. – С. 175–182.

130. Олексенко В. Іменники-назви осіб за територіальною ознакою (за місцем проживання або народження) / В. Олексенко // Мовознавчий вісник. – Черкаси: Черкаський університет імені Б. Хмельницького, 2009. – Вип. 8. – С. 195–200.

131. Олійник І. С. Іменники з суфіксом -ар (-яр) на позначення назв діяча / І. С. Олійник // Питання словотвору. – Київ: Вища школа, 1970. – С. 59–68.

132. Олійник І. С. Іменники з суфіксом -ець на позначення назв осіб / І. С. Олійник // Дослідження з словотвору та лексикології. – Київ: Вища школа, 1983. – С. 34–38.

133. Омельченко О. О. Агентивно-професійна номінація жінок у словниках української мови та класифікаторах професій / О. О. Омельченко // Актуальні питання філології та методології. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 57–62.

134. Павленко Л. Номінативна деривація назв осіб у західнополіських говірках / Л. Павленко // Літопис Волині. – 2008. – Частина 4. – С. 156–160.

135. Панцьо С. Назви особи у лемківському діалекті / С. Панцьо // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українське та

слов'янське мовознавство. – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2001. – Випуск 4. – С. 419–422.

136. Панцьо С. Оцінні назви осіб у лемківських говірках: словотвірний аспект / С. Панцьо // Волинь– Житомирщина. – 2013. – № 24. – С. 79–85.

137. Панютіч К. М. Лексика сучасного народного говора Ушаччини (наименования лиц и их характеристика): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.661 / К. М. Панютіч; АН Беларус. ССР, Ін-т язукознавання ім. Якуба Коласа. – Мінск, 1971. – 24 с.

138. Петличний І. З. Лексика мови літопису Самовидця / І. З. Петличний // Доповіді до повідомлення ЛДУ ім. І. Франка. – 1961. – Випуск 9. – Ч. 1. – С. 129–132.

139. Пискун В. Т. Женские личные номинации в современном белорусском литературном языке: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Пискун Владимир Тимофеевич; Беларус. гос. ун-т. – Мінск, 1972. – 26 с.

140. Пиц Т. Походження української назви виробника возу стельмах / Т. Пиц // Українська мова. – 2006. – №1. – С. 57–70.

141. Плющ М. Я. Семантична категорія особи в сучасній українській мові / М. Я. Плющ // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Випуск 8. – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 83–86.

142. Плющ П. П. Із спостережень над мовою Пересопницького Євангелія / П. П. Плющ // Вісник КДУ. – 1965. – № 7. – С. 27–34.

143. Покальчук В. Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсарнських говірках на Волині / В. Покальчук // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 52–57.

144. Полісся: етнікос, традиції, культура. – Луцьк: Вежа, 1997. – 264 с.

145. Полісся: мова, культура, історія: матеріали міжнародної конференції. – К., 1996. – 468 с.

146. Попович М. Про сакралізацію мовної категорії особи / М. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. Романослов'янський дискурс. – 2016. – Випуск 769. – С. 32–37.
147. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 534 с.
148. Прокопенко В. Лексика весільного обряду у буковинських говорах / В. Прокопенко // Тези доповідей XX наукової сесії. Секція філологічних наук (Чернівці, квітень 1964). – Чернівці, 1964. – С. 43–46.
149. Прокопенко В. Назви спорідненості та свояцтва в буковинських говірках / В. Прокопенко // Питання діалектології східнослов'янських мов. – Чернівці: Чернівецький державний університет, 1958. – С. 139–151.
150. Професор Микола Васильович Никончук: матеріали до бібліографії вчених / упор., автор вступної статті Гриценко П. Ю. – К., 2007. – 80 с.
151. Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Пузиренко Ярина Василівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 21 с.
152. Пузиренко Я. В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) / Я. В. Пузиренко // Наукові записки НаУКМА. – Т. 18. – Київ, 2000. – С. 36–42.
153. Родніна Л. О. Варіанти назв осіб за місцем проживання і національністю в сучасній українській мові / Л. О. Родніна // Славістичний збірник. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1963. – С. 188–197.
154. Романюк П. Ф. Лексика некалендарних обрядов правобережного Полесья (на матеріалі свадєбного обряду): дисс. канд. філол. наук / П. Ф. Романюк. – Житомир, 1984. – 294 с.
155. Руснак Ю. Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Руснак Юлія Маноліївна; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2010. – 376 с.

156. Савельєва Л. Етнокультурно детерміновані моделі творення іменників-назв осіб за місцем проживання / Л. Савельєва // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2007. – Вип. 5. – С. 121–128.
157. Селігей П. О. Видання етимологічної літератури: вчора і сьогодні / П. О. Селігей // Наука України у світовому інформаційному просторі. – 2015. – Випуск 11. – С. 113–119.
158. Сикорская З. С. Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного пограничья: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1972. – 29 с.
159. Скаб М. В. Назви осіб як засіб вираження ментальності буковинців / М. В. Скаб, М. С. Скаб // Українська мова на Буковині. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 93–95.
160. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.
161. Словотвір сучасної української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1979. – 408 с.
162. Становлення етимології як науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/%D0%9D%D0%9C%D0%9A%D0%94%202.3.6%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20.docx.pdf?id=5ebab7a2-673c-4b4f-8faf-994c6ef1f260>
163. Сучасна українська мова: підручник / за ред. О. Д. Пономарева. – Київ: Либідь, 1997. – 400 с.
164. Тарасенкова С. Назви осіб за спорідненістю в донецьких східностепових говірках / С. Тарасенкова // Лінгвістичні студії. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – Випуск 6. – С. 268–271.
165. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – Київ: Пульсари, 2004. – 398 с.

166. Тищенко Т. Словотвір агентивів у говірках подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі / Т. Тищенко // Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики. – Київ: Товариство «Знання» України, 2001. – Випуск 2. – С. 22–23.
167. Тищенко Т. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий опис: навчальний посібник / Т. Тищенко. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. – 382 с.
168. Токар В. П. Із історії суфікса -щик (-чик) в українській мові / В. П. Токар // Наукові записки Дніпропетровського університету. – 1958. – Т. 64. – Випуск 15. – С. 81–91.
169. Токар В. П. Історія суфікса -к(а) в українській мові / В. П. Токар. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1959. – 50 с.
170. Томіленко Л. М. Назви осіб за родом діяльності в українській перекладній лексикографії 1918–1933 рр. / Л. М. Томіленко // Чарнобылем не зарасце: традиції матерьяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: зборнік навуковых артыкулаў. – № 1. – 2016. – С. 164–171.
171. Туровська Л. Термінологізація назв осіб в українській мові / Л. Туровська // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 86–94.
172. Тяпкіна Н. Номени на позначення людей, які магічними діями лікують / Н. Тяпкіна // Лінгвістичні студії. – Донецьк: ДонДУ, 2005. – Вип. 13. – С. 276–279.
173. Фанта О. В. Відсубстантивні суфіксальні іменники чоловічого роду в українських говорах Закарпаття / О. В. Фанта // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2012. – № 1. – С. 453–458.
174. Фекета І. І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Фекета Іван Іванович; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 1968. – 369 с.
175. Фекета І. І. Жіночі особові назви в українському усному літературному мовленні / І. І. Фекета // Мовознавство. – 1968. – № 5. – С. 72–75.

176. Фенько Л. І. Назви жителів жіночої статі в українській мові / Л. І. Фенько // Питання словотвору. – Київ: Вища школа, 1979. – С. 148–150.
177. Франко І. Причинки до української ономастики / І. Франко // Науковий збірник, присвячений ювілею проф. М. С. Грушевського. – Львів, 1906. – С. 185–218.
178. Харківська О. Суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківська Олеся Василівна; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2015. – 397 с.
179. Хібеба Н. Весільні агенти в бойківських та поліських говірках: етнолінгвістичний аспект / Н. Хібеба // Волинь–Житомирщина. – 2008. – Випуск 18. – С. 75–89.
180. Хібеба Н. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Хібеба Наталія Василівна; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2007. – 20 с.
181. Ходикіна І. Родинна лексика у говірках Північного Приазов'я / І. Ходикіна // Українознавчий альманах. – Випуск 9. – Київ, Мелітополь, 2012. – С. 185–188.
182. Хомчак Л. Надсянсько-західнополіські лексичні паралелі на прикладі родинно-обрядової лексики / Л. Хомчак // Волинь–Житомирщина. – 2008. – № 18. – С. 65–74.
183. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / О. Царук. – Дніпропетровськ, 1998. – 323 с.
184. Чернов Є. І. З історії професійно-виробничої лексики української мови / Є. І. Чернов // Дослідження з лексикології і словотвору. – Київ: Вища школа, 1985. – С. 97–100.
185. Черторизька Т. Засоби вираження категорії зменшеності (здрібнілості) іменників / Т. Черторизька // Питання мовної культури. – Київ, 1970. – Випуск 4. – С. 68–77.

186. Шило Г. Ф. Словотвір іменників у говорах басейну верхнього Дністра і верхньої Прип'яті / Г. Ф. Шило // Питання словотвору східнослов'янських мов. – Київ, 1969. – С. 66–67.

187. Шпітько І. М. Фемінитиви з формантом -ка в українській і словацькій мовах / І. М. Шпітько // Вісник Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Серія «Мовознавство». – № 11. – 2010. – Випуск 16. – С. 383–388.

188. Шумицька Г. Словотвір агентивних назв у північнолемківських говірках / Г. Шумицька // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українське і слов'янське мовознавство. – Ужгород, 2001. – С. 548–554.

189. Шумицька Г. Словотвір апелятивних іменників у північнолемківських говірках української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Шумицька Галина Василівна; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2001. – 16 с.

190. Яропуд Л. Ареальні особливості віддієслівних дериватів з суфіксом -ник (на матеріалі західноподільських говірок) / Л. Яропуд // Граматичні аспекти української мови. – Київ: КДПІ, 1985. – С. 42–50.

191. Яропуд Л. Мотиваційні відношення при віддієслівному іменниковому словотворі назв діяча (на матеріалі діалектного мовлення) / Л. Яропуд // Питання мовознавства і методики викладання мови: методичні матеріали до написання курсових і дипломних робіт: у 2 ч. – Київ: КДПІ, 1986. – Ч. 1. – С. 47–52.

192. Яропуд Л. Словообразовательная система суффиксальных существительных в западноподольском говоре (носитель процессуального и предметного признака): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Яропуд Любовь Галиновна; Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – К., 1988. – 24 с.

193. Яропуд Л. Словотвірні типи з суфіксами -чик, -щик, -льщик у діалектному мовленні (іменники на означення назви особи) / Л. Яропуд //

Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 48–53.

194. Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія / Н. Ясакова. – Київ: НаУКМА, 2016. – 328 с.

195. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Т. Ястремська. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2008. – 424 с.

196. Kobylińska J. *Ženskie nazwy pejoratywne w gwarze gorczańskiej* / J. Kobylińska // *Słowa jak mosty nad wiekami*. – 2003. – S. 215–225.

197. Kowalska A. *Formacje ekspresywne z sufiksem -arz w gwarach polskich (w porównaniu z polszczyzną ogólną)* / A. Kowalska // *Słowa jak mosty nad wiekami*. – 2003. – S. 227–241.

198. Piotrowicz A. *Językowy wizerunek kobiety w gwarze poznańskiej* / A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska // *Poradnik Językowy*. – 2014. – Z. 3. – S. 71–79.

199. Piotrowicz A. *Nazwy osób (ze względu na cechy fizyczne) w polszczyźnie miejskiej Poznania* / A. Pitrowicz, M. Witaszek-Samborska // *Między dawnymi a nowymi słowy* / red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej i J. Rutkowskiej. – Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2010. – S. 107–121.

200. Piotrowicz A. *Nazwy osób (ze względu na cechy psychiczne) w polszczyźnie miejskiej Poznania* / A. Pitrowicz, M. Witaszek-Samborska // *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*. – XVI. – 2010. – S. 213–226.

201. Wojtyła-Swierzowska M. *Prasłowiańskie nomen agentis* / M. Wojtyła-Swierzowska. – Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdańsk: PAN, 1974. – 159 s.